www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

ANKARA SCIENCE UNIVERSITY

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

Original Disease Names and Some Specific Plant Names in Sakızlı İsa Efendi's Work Titled named "Devâ-i Emrâz"

Sakızlı Îsâ Efendi'nin Devâ-i Emrâz Adlı Eserinde Özgün Hastalık Adları ve Bazı Spesifik Bitki Adlandırmaları[*]

Aygül Çetinkaya[**]

Abstract: It is known that Turkish-language medical books began to appear in the Anatolian region in the 14th century. Many original and translated works were written in the years that followed. The work of Sakızlı İsa Efendi, titled "*Devâ-i Emrâz*" which is the subject of this article, is one of the Turkish medical books written in Anatolia in the 17th century, following those of previous centuries. Devâ-i Emrâz is a comprehensive work due to its rich vocabulary, its inclusion of information on numerous diseases, plants, medicinal compounds, and the equivalents of many diseases in different languages, as well as its large number of pages. It contains important information, both in terms of vocabulary and medical terminology. The fact that the chapters in the text provide the equivalents of each disease or plant in different languages makes the work particularly unique. The work -the Hamidiye manuscript- is a voluminous structure consisting of 381 chapters and 393 folios, and due to its content, it is an important source revealing the vocabulary of Ottoman Turkish on many topics, including names of diseases, names of plants, names of compounds, names of ointments, names of physicians, names of works, idioms and proverbs. Despite this, Nevertheless, the fact that no vocabulary analysis has been done on the work also makes it noteworthy. In this study, we will discuss the unique disease names and some specific plant names that we encountered in the work. After providing explanations of the diseases and plants mentioned in the work, the study will present their equivalents in contemporary sources, compilation and survey dictionaries, and etymological dictionaries. Some of the disease and plant names discussed in this study are not included in the Turkish Language Association's Scanning Dictionary, Compilation Dictionary, or some etymological dictionaries; therefore, they are considered additions to these dictionaries. Therefore, it is expected that these terms, which are not found in the sources and dictionaries of the period in question, will also contribute to the literature at this point.

Keywords: Devâ-i Emrâz, Turkish medical manuscript, Ottoman Turkish vocabulary, original disease names, specific plant names.

---

[*] This study was produced from the doctoral thesis titled "Sakızlı Îsâ Efendi - Devâ-i Emrâz (Analysis-Text-Glossary)".
Bu çalışma, "Sakızlı Îsâ Efendi - Devâ-i Emrâz (Analiz-Metin-Sözlük)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

[**] PhD Student, İzmir Kâtip Çelebi University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature
Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
ORCID https://orcid.org/0009-0007-5127-0835
cetinkayaaygul449@gmail.com

Cite as/ Atıf: Çetinkaya, A. (2026). Original disease names and some specific plant names in Sakızlı İsa Efendi's work titled named "Devâ-i Emrâz" / Sakızlı Îsâ Efendi'nin Devâ-i Emrâz adlı eserinde özgün hastalık adları ve bazı spesifik bitki adlandırmaları. *Turkish Studies - Language and Literature*, *21*(Ö1), 611-690. [Special Issues Dedicated to Prof. Dr. Mahmut Özer], Ankara Bilim University Publications. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.94638
Received/Geliş: 02 June/Haziran 2026
Accepted/Kabul: 15 September/Eylül 2026
Published/Yayın: 20 September/Eylül 2026
Checked by plagiarism software

CC BY NC

Öz: Anadolu coğrafyasında Türkçe yazılan tıp kitaplarının 14. yüzyılda görülmeye başladığı bilinmektedir. Bu yılın devamında birçok telif ve tercüme eserler yazılmıştır. Makaleye konu olan Sakızlı Îsâ Efendi'nin ''*Devâ -i Emrâz''* isimli eseri de geçmiş yüzyılları takiben Anadolu'da 17.yüzyılda yazılmış olan Türkçe tıp kitaplarından biridir. *Devâ-i Emrâz,* sözvarlığı zenginliğiyle birçok hastalığı, bitkiyi, ilaç terkiplerini ve pek çok hastalığın farklı dillerdeki karşılığını içermesi sebebiyle ve ayrıca varak sayısından dolayı kapsamlı bir eserdir. Gerek söz varlığı, gerekse tıbbi terminoloji bakımından önemli bilgiler barındırmaktadır. Metindeki bablarda her bir hastalığın ya da bitkinin farklı dillerdeki karşılıklarının verilmiş olması eseri ayrıca özgün kılmaktadır. Eser -Hamidiye nüshası- 381 bab, 393 varaktan oluşan hacimli bir yapıya sahip olması sebebiyle içerdiği hastalık adları, bitki adları, terkip adları, macun adları, hekim adları, eser adları, deyim ve atasözleri gibi birçok konuda Osmanlı Türkçesinin söz varlığını ortaya koyan önemli bir kaynak durumundadır. Buna rağmen eser üzerinde herhangi bir söz varlığı çalışması yapılmamış olması da eseri dikkat çekici hale getirmektedir. Bu çalışmada eserde rastladığımız özgün hastalık adlarına ve bazı spesifik bitki adlandırmalarına değineceğiz. Çalışmada, eserdeki hastalık ve bitkilerle ilgili açıklamalar verildikten sonra hastalık ve bitkilerin dönem kaynaklarında, *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Tarama Sözlüğü*'nde ve Etimolojik sözlüklerdeki karşılıkları verilecektir. Bu çalışmada ele alınan hastalık ve bitki adlarından bazıları Türk Dil Kurum'nun Tarama Sözlüğü'nde ve Derleme Sözlüğü'nde ve bazı etimolojik sözlüklerde yer almadığından bu sözlüklere ilave durumundadır. Bu sebeple bahsedilen dönem kaynaklarında ve sözlüklerinde yer almayan bu adlandırmaların da bu noktada literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devâ-i Emrâz, Türkçe tıp el yazması, Osmanlı Türkçesi söz varlığı, Özgün hastalık adları, Spesifik bitki adlandırmaları.

Structured Abstract:

Medical texts employ an instructive language that is universal and objective, characterized largely by terminology derived from Latin and Greek. The fact that medical language serves as a technical bridge between patient and physician necessitates simplicity, the use of a structured linguistic style, and-when required-literal translation. Throughout history, the field of medicine has developed a lexicon rooted in Latin and Greek. Since early times, the Turkish language has been influenced by Arabic and Persian, as well as Latin and Greek, through medical treatises. Sakızlı Îsâ Efendi, an Ottoman physician, authored *Devâ'-i Emrâz* in Ottoman Turkish, constructing the work's vocabulary using terms drawn from Arabic, Persian, French, Greek, contemporary dialects, and vernacular speech.

The foundations of medical science trace back to Egypt and Mesopotamia; the field was subsequently shaped by the influences of Roman, Ancient Greek, and Islamic civilizations. In terms of vocabulary, the earliest written medical documents recorded symptoms of disease and the names of major organs. Hippocrates was the figure who introduced Greek-derived terms into medical language, while Galen perpetuated the use of Greek terminology through his works on human anatomy. During the Middle Ages, Rome adopted Greek medicine as its basis, and medical terms were translated into Latin. Islamic scholars, such as Ibn Sina, wrote their works in Arabic, and Greek texts were translated into that language. In the Turkish language, medical texts were-with few exceptions-written or translated into a form of Turkish accessible to the general public, or Turkish was used alongside other languages, particularly regarding terminology.

This study examines-in terms of vocabulary and through a comparative analysis involving period sources, etymological dictionaries, and various reference works such as the TDK's *Derleme Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü*, *Yeni Tarama Sözlüğü*, and medical terminology dictionaries-the unique disease names and specific plant designations found in *Devâ'-i Emrâz*, a 17th-century Turkish medical text written in Anatolia by Sakızlı Îsâ Efendi.

In this study, which specific plant and unique disease names from *Devâ-i Emrâz* are included?, In which languages do these terms appear, and with what meaning and form equivalents?, Which terms are found in the folk dialect of the work and in some contemporary dialects?, Are the terms used in the study encountered in the sources reviewed, and if so, what are the similar terms used?, Which terms are not included in TDK's *Derleme Sözlüğü* and *Tarama Sözlüğü*?, Answers will be sought to questions such as: What are the numerical data regarding the origins of the terms in the study?

Studies on the vocabulary related to diseases and plants in Ottoman texts are quite limited. The primary objective of this study is to present a comprehensive compilation of the unique disease names and specific plant designations identified in *Devâ'-i Emrâz*-an original Ottoman text-and, following the explanations provided in the work regarding these diseases and plants, to provide their corresponding definitions found in period sources, the *Derleme Sözlüğü*, the *Tarama Sözlüğü*, and the etymological dictionaries cited in the bibliography; to highlight differences in meaning; and to identify terms absent from these dictionaries, thereby contributing additional vocabulary to them.

In this study, document analysis, a qualitative research method, was used. The data were obtained in a timely and simultaneous manner by comparing with historical sources and other literature reviews conducted in the field (especially publications produced particularly in the field of etymology, medical text, and vocabulary) after the presence of words in *Devâ'-i Emrâz* was examined and specific plant and original diseases were identified. These data were analyzed by drawing on previous vocabulary studies conducted in the field, based on theoretical foundations.

An examination of the work reveals that words sharing the same form carry different meanings, that these words are designated by different names across regional dialects, and that certain terms do not appear in the dictionaries cited. The nature of these words is defined by terms found in Common Turkic, certain regions of Anatolia, folk speech, and some contemporary dialects.

A noteworthy and distinctive feature of Sakızlı Îsâ Efendi's work titled *Devâ'-i Emrâz* is that no study regarding its vocabulary has been conducted. Each chapter of the work is devoted to one or more diseases, and for the diseases discussed under separate headings, medicines were prepared using various formulations. With Turkish listed first, he names of diseases in Persian, French, Latin, and Greek are given with examples from colloquial speech; Its symptoms, causes, and treatments have been discussed. Work, possesses a

comprehensive vocabulary that can serve as a resource and be studied in a wide range of fields, including language and literature, history and sociology, botany and pharmacology, psychology and philosophy, folklore and ethnology, astronomy and calendar science. When the plants in *Devâ-i Emrâz* are examined, it is seen that their therapeutic methods derive from the humoral[1] medicine approach. It is noteworthy that plants are considered according to the characteristics of hot-cold, moist-dry temperament, and diseases are evaluated according to four temperaments such as sovdavi, demevi, phlegm, safravi. This situation reveals the strong connection between the medical approach in the work and the tradition stemming from Avicenna.

There is a deep-rooted connection between disease and plant names in terms of language, treatment methods, and terminology. This bond comes across in two different ways. The first are diseases that get their names from plant names. Some medicinal and aromatic plants are named after the diseases or organs they are believed to cure. Similarly, some diseases in everyday language or medical terminology are also named after their shape resemblance or after the plant from which they derive their name. For example, "spleen herb" is used for spleen diseases, and "lung herb" is used for respiratory tract disorders. Again, the red blisters on the skin that resemble rose petals are called "rose disease" just like "smallpox" that occurs in fungal infections. Again, red blisters resembling rose petals on the skin are ‘rose disease’, ‘smallpox’ caused by fungal infection are examples of these. Secondly, it is the connection to phytotherapy, that is, treatment. Throughout human history, plants have been used in treatments and the healing of patients. These plants have provided healing benefits in both traditional and modern medicine for centuries. And even today, the main ingredient in many modern medications is of plant origin. When examining the plants and diseases in *Devâ’-i Emrâz*, it is seen that such a connection exists in many examples. When examining the plants and diseases in *Devâ’-i Emrâz*, it is seen that such a connection exists in many examples.

In conclusion, this study has identified the existence of words found in *Devâ’-i Emrâz* -specifically those belonging to folk speech that had not previously been collected or recorded-as well as instances of morphological similarities or previously unencountered semantic overlaps. It is evident that the continued reading and analysis of historical texts like *Devâ’-i Emrâz* will facilitate the collection of further linguistic data from folk speech and contemporary dialects. Since certain names of diseases and plants discussed in the work do not appear in the Turkish Language Association’s *Tarama Sözlüğü* or *Derleme Sözlüğü*, nor in various etymological dictionaries, they constitute valuable additions to these reference works. Therefore, it is significant that these terms-absent from the dictionaries and sources of the period in question-contribute to the existing literature The study, which also includes some words that we do not encounter in exact semantic overlap or form in period sources and dictionaries; it is expected that the work will contribute to the Compilation Dictionary, Screening Dictionary and Dictionaries of Medical Terms in many areas in order to illuminate the development of the Ottoman medical science language and given the interdisciplinary importance of Decipherment studies.

Keywords: Devâ-i Emrâz, Turkish medical manuscript, Ottoman Turkish vocabulary, original disease names, specific plant names.

الملخّص المنظَّم:

تتّسم النصوص الطبية بلغة إرشادية ذات طابع عالمي وموضوعي، تغلب عليها المصطلحات المشتقة من اللاتينية واليونانية .ويقتضي اضطلاع اللغة الطبية بوظيفة الجسر التقني بين المريض والطبيب اعتماد البساطة، واستخدام أسلوب لغوي منظَّم، واللجوء إلى الترجمة الحرفية عند الضرورة .وقد طوّر الطب، على امتداد تاريخه، رصيدًا معجميًّا متجذّرًا في اللغتين اللاتينية واليونانية .وتأثّرت اللغة التركية، منذ العصور المبكرة، بالعربية والفارسية، إلى جانب اللاتينية واليونانية، من خلال المؤلَّفات الطبية .وقد ألّف الطبيب العثماني عيسى أفندي الساقزلي كتابه بالتركية العثمانية، وشكّل رصيده المعجمي باستخدام ألفاظ مستمدّة من العربية والفارسية والفرنسية *(Devâ’-i Emrâz) «دواء أمراض»* .واليونانية، ومن اللهجات المعاصرة والكلام الشعبي

.ترجع أصول علم الطب إلى مصر وبلاد الرافدين، ثمّ تشكّل هذا العلم لاحقًا بتأثير الحضارات الرومانية واليونانية القديمة والإسلامية وعلى مستوى الرصيد المعجمي، سجّلت أقدم الوثائق الطبية المكتوبة أعراض الأمراض وأسماء الأعضاء الرئيسة .وكان أبقراط مَن أدخل المصطلحات ذات الأصل اليوناني إلى اللغة الطبية، في حين رسّخ جالينوس استخدام المصطلحات اليونانية من خلال مؤلَّفاته في التشريح

[1] Humoral medicine is an approach positing that diseases arise from an imbalance of the four fundamental bodily fluids (blood, yellow bile, and phlegm). Rooted in the practices of Ancient Greek physicians such as Galen and Hippocrates, this theory was applied in Islamic medicine for centuries and was further developed by Ibn Sina as ahlât-ı erbaa-the four humors.

البشري .وفي العصور الوسطى، اتّخذت روما الطب اليوناني أساسًا لها، وتُرجمت المصطلحات الطبية إلى اللاتينية .وألّف علماء الحضارة الإسلامية، ومنهم ابن سينا، مؤلّفاتهم بالعربية، كما تُرجمت النصوص اليونانية إلى هذه اللغة .أمّا في اللغة التركية، فقد كُتبت النصوص الطبية .أو تُرجمت، مع استثناءات قليلة، بتركية ميسَّرة لعامة الناس، أو استُخدمت التركية إلى جانب لغات أخرى، ولا سيّما على صعيد المصطلحات

تتناول هذه الدراسة، من منظور معجمي، أسماء الأمراض المتفرّدة والتسميات النباتية الخاصة الواردة في *«دواء أمراض»*، وهو نصّ طبي تركي ألّفه عيسى أفندي الساقزلي في الأناضول في القرن السابع عشر .وتعتمد الدراسة تحليلًا مقارنًا يستند إلى مصادر الحقبة، والمعاجم ومعجم *(Tarama Sözlüğü)*، ومعجم *الشواهد النصية التاريخية (Derleme Sözlüğü)*، التأثيلية، ومراجع متنوّعة، منها معجم *الجمع اللهجي* فضلًا عن معاجم المصطلحات (TDK)، الصادرة عن مجمع اللغة التركية، *(Yeni Tarama Sözlüğü) الشواهد النصية التاريخية الجديد* .الطبية

«وتسعى الدراسة إلى الإجابة عن الأسئلة الآتية :ما التسميات النباتية الخاصة وأسماء الأمراض المتفرّدة الواردة في *«دواء أمراض»* التي تشملها الدراسة؟ وفي أيّ لغات ترد هذه المصطلحات، وما مقابلاتها الدلالية والشكلية؟ وما المصطلحات التي تنتمي إلى الكلام الشعبي الممثَّل في المؤلَّف وإلى بعض اللهجات المعاصرة؟ وهل ترد المصطلحات المدروسة في المصادر التي جرت مراجعتها، وإذا وردت، فما الألفاظ المماثلة المستخدمة فيها؟ وما المصطلحات غير المدرجة في *معجم الجمع اللهجي ومعجم الشواهد النصية التاريخية* الصادرين عن مجمع اللغة التركية؟ وما المعطيات العددية المتعلّقة بالأصول اللغوية للمصطلحات المشمولة بالدراسة؟

لا تزال الدراسات المتعلّقة بمعجم الأمراض والنباتات في النصوص العثمانية محدودة للغاية .ويتمثّل الهدف الرئيس لهذه الدراسة في تقديم حصر شامل لأسماء الأمراض المتفرّدة والتسميات النباتية الخاصة التي جرى تحديدها في *«دواء أمراض»*، بوصفه نصًّا عثمانيًّا أصيلًا؛ ثمّ إيراد التعريفات المقابلة لها في مصادر الحقبة، و*معجم الجمع اللهجي*، و*معجم الشواهد النصية التاريخية*، والمعاجم التأثيلية المذكورة في قائمة المراجع، عقب عرض الإيضاحات التي يقدّمها المؤلّف بشأن هذه الأمراض والنباتات .كما تهدف الدراسة إلى إبراز الفروق الدلالية، وتحديد .المصطلحات الغائبة عن هذه المعاجم، بما يسهم في إثرائها بمادة معجمية إضافية

استُخدم في هذه الدراسة تحليل الوثائق، وهو أحد مناهج البحث النوعي .وبعد فحص الرصيد اللفظي في *«دواء أمراض»* وتحديد التسميات النباتية الخاصة وأسماء الأمراض المتفرّدة، جُمعت البيانات بصورة متزامنة وفي مراحل البحث ذات الصلة، من خلال المقارنة .بالمصادر التاريخية ومراجعة الأدبيات الأخرى في المجال، ولا سيّما المنشورات المتخصّصة في التأثيل والنصوص الطبية والدراسات المعجمية .وحُلّلت هذه البيانات بالاستفادة من الدراسات المعجمية السابقة المنجزة في المجال، واستنادًا إلى أسس نظرية

يكشف فحص المؤلَّف عن وجود ألفاظ تتّحد في صورتها وتختلف في معانيها، وعن اختلاف التسميات المقابلة لهذه الألفاظ باختلاف اللهجات الإقليمية، فضلًا عن غياب بعض المصطلحات عن المعاجم المشار إليها .وتتحدّد طبيعة هذه الألفاظ في ضوء المصطلحات الواردة في .التركية المشتركة، وفي بعض مناطق الأناضول، والكلام الشعبي، وبعض اللهجات المعاصرة

.ومن السمات الجديرة بالاهتمام والمميّزة لكتاب عيسى أفندي الساقزلي *«دواء أمراض»* أنّ رصيده المعجمي لم يسبق أن خضع للدراسة ويُخصَّص كلّ باب من أبواب المؤلَّف لمرض واحد أو لأكثر من مرض، وتُحضَّر للأمراض المتناوَلة تحت عناوين مستقلّة أدويةٌ وفق تراكيب متنوّعة .وتُورَد أسماء الأمراض بالتركية أولًا، ثمّ بالفارسية والفرنسية واللاتينية واليونانية، مع أمثلة من لغة التخاطب، كما تُناقَش أعراضها وأسبابها وطرائق علاجها .ويشتمل المؤلَّف على رصيد معجمي واسع يمكن أن يشكّل مصدرًا للبحث والدراسة في مجالات متعدّدة، تشمل اللغة .والأدب، والتاريخ وعلم الاجتماع، وعلم النبات وعلم الأدوية، وعلم النفس والفلسفة، والفولكلور وعلم الإثنولوجيا، وعلم الفلك وعلم التقاويم ويُظهر فحص النباتات الواردة في *«دواء أمراض»* أنّ طرائق استخدامها العلاجي تستند إلى مقاربة الطب الأخلاطي[1] .[ويُلاحظ أنّ النباتات تُدرَس بحسب خصائص أمزجتها من حيث الحرارة والبرودة والرطوبة واليبوسة، وأنّ الأمراض تُقيَّم وفق الأمزجة الأربعة :السوداوي والدموي .والبلغمي والصفراوي .ويكشف ذلك عن الارتباط الوثيق بين المقاربة الطبية في المؤلَّف والتقليد الطبي المنحدر من ابن سينا

توجد صلة راسخة بين أسماء الأمراض وأسماء النباتات من حيث اللغة وطرائق العلاج والمصطلحات .وتتجلّى هذه الصلة في صورتين مختلفتين .تتمثّل أولاهما في الأمراض التي تستمدّ أسماءها من أسماء النباتات؛ إذ تُسمّى بعض النباتات الطبية والعطرية بأسماء الأمراض أو الأعضاء التي يُعتقد أنّها تعالجها .وبالمثل، تُسمّى بعض الأمراض في اللغة اليومية أو في المصطلحات الطبية استنادًا إلى التشابه ،الشكلي بينها وبين النباتات، أو نسبةً إلى النبات الذي استُمدّت منه تسميتها .فعلى سبيل المثال، تُستخدم »عشبة الطحال «لأمراض الطحال و»عشبة الرئة «لاضطرابات الجهاز التنفّسي .كذلك تُسمّى البثور الحمراء التي تظهر على الجلد وتشبه بتلات الورد »مرض الورد«، ويَرِد الجدري «الذي يحدث في حالات العدوى الفطرية مثالًا آخر في هذا السياق .ومن أمثلة ذلك أيضًا البثور الحمراء على الجلد التي تشبه بتلات» الورد وتُسمّى »مرض الورد«، و»الجدري «الناجم عن عدوى فطرية .أمّا الصورة الثانية فتتمثّل في الصلة بالعلاج بالنباتات، أي بالمعالجة .فقد .استُخدمت النباتات على امتداد التاريخ البشري في العلاج وإبراء المرضى، وقدّمت منافع علاجية في الطب التقليدي والحديث على مدى قرون وحتى اليوم، تُعدّ المادة الأساسية في كثير من الأدوية الحديثة ذات أصل نباتي .وعند فحص النباتات والأمراض الواردة في *«دواء أمراض»*، يتبيّن .وجود هذه الصلة في أمثلة عديدة .وعند فحص النباتات والأمراض الواردة في *«دواء أمراض»*، يتبيّن وجود هذه الصلة في أمثلة عديدة

وختامًا، أثبتت هذه الدراسة وجود ألفاظ في *«دواء أمراض»*، ولا سيّما ألفاظ الكلام الشعبي التي لم يسبق جمعها أو تدوينها، إلى جانب ،«حالات من التشابه الصرفي أو التداخل الدلالي التي لم تُرصَد من قبل .ومن الواضح أنّ مواصلة قراءة النصوص التاريخية، مثل *«دواء أمراض»* وتحليلها ستُيسّر جمع مزيد من المعطيات اللغوية من الكلام الشعبي واللهجات المعاصرة .ولأنّ بعض أسماء الأمراض والنباتات التي يتناولها المؤلَّف لا ترد في *معجم الشواهد النصية التاريخية* أو *معجم الجمع اللهجي* الصادرين عن مجمع اللغة التركية، ولا في معاجم تأثيلية متعدّدة، فإنّها

تمثّل إضافات قيّمة إلى هذه المراجع .ومن ثمّ، تكتسب مساهمة هذه المصطلحات الغائبة عن المعاجم ومصادر الحقبة المعنيّة في الأدبيات القائمة أهميةً خاصة .وتضمّ الدراسة كذلك بعض الألفاظ التي لا نجد لها تطابقًا دلاليًّا تامًّا أو مقابلًا مطابقًا من حيث الصورة اللفظية في مصادر الحقبة ،ومعاجمها .ويُتوقَّع أن تسهم، في جوانب متعدّدة، في إثراء *معجم الجمع اللهجي*، و*معجم الشواهد النصية التاريخية*، ومعاجم المصطلحات الطبية .بما يُلقي الضوء على تطوّر لغة علم الطب العثماني، مع مراعاة الأهمية العابرة للتخصّصات لدراسات قراءة النصوص وفكّ رموزها

الكلمات المفتاحية: دواء أمراض، مخطوط طبي تركي، الرصيد المعجمي للتركية العثمانية، أسماء الأمراض المتفرّدة، التسميات .النباتية الخاصة

Résumé Structuré:

Les textes médicaux emploient un langage à visée didactique, universel et objectif, caractérisé principalement par une terminologie issue du latin et du grec. La fonction de passerelle technique que remplit le langage médical entre le patient et le médecin impose la simplicité, le recours à un style linguistique structuré et, lorsque cela est nécessaire, une traduction littérale. Au fil de l'histoire, la médecine a constitué un lexique ancré dans les langues latine et grecque. Dès les périodes anciennes, la langue turque a subi, par l'intermédiaire des traités médicaux, l'influence de l'arabe et du persan, ainsi que du latin et du grec. Médecin ottoman, Sakızlı Îsâ Efendi a rédigé *Devâ'-i Emrâz* en turc ottoman, en constituant le vocabulaire de son ouvrage à partir de termes empruntés à l'arabe, au persan, au français et au grec, ainsi qu'aux dialectes contemporains et aux parlers vernaculaires.

Les fondements de la science médicale remontent à l'Égypte et à la Mésopotamie ; cette discipline s'est ensuite développée sous l'influence des civilisations romaine, grecque antique et islamique. Sur le plan lexical, les premiers documents médicaux écrits consignaient les symptômes des maladies et les noms des principaux organes. Hippocrate a introduit dans le langage médical des termes d'origine grecque, tandis que Galien a pérennisé l'usage de cette terminologie à travers ses travaux sur l'anatomie humaine. Au Moyen Âge, Rome a adopté la médecine grecque comme fondement, et les termes médicaux ont été traduits en latin. Des savants de la civilisation islamique, tels qu'Ibn Sīnā, ont rédigé leurs ouvrages en arabe, langue dans laquelle les textes grecs ont également été traduits. Dans le domaine turc, les textes médicaux étaient, à de rares exceptions près, rédigés ou traduits dans une langue accessible au grand public ; le turc pouvait également être employé conjointement avec d'autres langues, notamment sur le plan terminologique.

La présente étude examine, sous l'angle du lexique, les dénominations singulières de maladies et les désignations particulières de plantes relevées dans *Devâ'-i Emrâz*, un texte médical turc rédigé en Anatolie au XVIIe siècle par Sakızlı Îsâ Efendi. Elle repose sur une analyse comparative mobilisant des sources de l'époque, des dictionnaires étymologiques et différents ouvrages de référence, notamment le *Derleme Sözlüğü* — dictionnaire de collecte des parlers populaires —, le *Tarama Sözlüğü* — dictionnaire fondé sur le dépouillement des textes historiques — et le *Yeni Tarama Sözlüğü* — nouvelle version de ce dernier — de l'Institut de la langue turque (TDK), ainsi que des dictionnaires de terminologie médicale.

L'étude cherche à répondre aux questions suivantes : quelles désignations particulières de plantes et quelles dénominations singulières de maladies présentes dans *Devâ'-i Emrâz* sont retenues pour l'analyse ? Dans quelles langues ces termes apparaissent-ils, et quels sont leurs équivalents sémantiques et formels ? Quels termes relèvent du parler populaire représenté dans l'ouvrage et de certains dialectes contemporains ? Les termes étudiés figurent-ils dans les sources consultées et, dans l'affirmative, quels termes similaires y sont employés ? Quels termes sont absents du *Derleme Sözlüğü* et du *Tarama Sözlüğü* du TDK ? Quelles sont les données quantitatives relatives aux origines linguistiques des termes examinés ?

Les recherches consacrées au vocabulaire des maladies et des plantes dans les textes ottomans demeurent très limitées. L'objectif principal de cette étude consiste à présenter un inventaire exhaustif des dénominations singulières de maladies et des désignations particulières de plantes identifiées dans *Devâ'-i Emrâz*, texte ottoman original. À la suite des explications que l'ouvrage fournit sur ces maladies et ces plantes, elle vise à exposer les définitions correspondantes relevées dans les sources de l'époque, le *Derleme Sözlüğü*, le *Tarama Sözlüğü* et les dictionnaires étymologiques cités dans la bibliographie. Elle entend également mettre en évidence les différences sémantiques et identifier les termes absents de ces dictionnaires, afin de contribuer à leur enrichissement lexical.

L'étude recourt à l'analyse documentaire, une méthode de recherche qualitative. Après l'examen du lexique de *Devâ'-i Emrâz* et l'identification des désignations particulières de plantes et des dénominations originales de maladies, les données ont été recueillies aux étapes pertinentes de la recherche, parallèlement à leur confrontation avec les sources historiques et à l'examen des travaux du domaine, en particulier les publications consacrées à l'étymologie, aux textes médicaux et au lexique. Ces données ont été analysées sur des bases théoriques, en s'appuyant sur les études lexicales antérieures réalisées dans ce champ.

L'examen de l'ouvrage révèle que des mots de forme identique présentent des significations différentes, que les réalités auxquelles ils renvoient portent des noms distincts selon les dialectes régionaux et que certains termes ne figurent pas dans les dictionnaires cités. Les caractéristiques de ces unités lexicales sont précisées à partir des termes attestés dans le turcique commun, dans certaines régions d'Anatolie, dans les parlers populaires et dans certains dialectes contemporains.

Un aspect remarquable et distinctif de l'ouvrage de Sakızlı Îsâ Efendi intitulé *Devâ'-i Emrâz* réside dans l'absence d'étude antérieure consacrée à son lexique. Chaque chapitre traite d'une ou de plusieurs maladies, et des médicaments sont préparés selon diverses formulations pour les affections abordées sous des rubriques distinctes. Les noms des maladies sont donnés d'abord en turc, puis en persan, en français, en latin et en grec, avec des exemples tirés de la langue courante ; leurs symptômes, leurs causes et leurs traitements sont également examinés. L'ouvrage possède un vaste répertoire lexical susceptible de servir de ressource et d'objet d'étude dans de nombreux domaines, notamment la langue et la littérature, l'histoire et la sociologie, la botanique et la pharmacologie, la psychologie et la philosophie, le folklore et l'ethnologie, ainsi que l'astronomie et la science des calendriers. L'examen des plantes mentionnées dans *Devâ'-i Emrâz* montre que leurs modalités d'utilisation thérapeutique procèdent de la médecine humorale[1]. Il est remarquable que les plantes soient envisagées selon les qualités tempéramentales du chaud et du froid, de l'humide et du sec, tandis que les maladies sont évaluées en fonction de quatre tempéraments : mélancolique, sanguin, phlegmatique et cholérique. Cette conception révèle le lien étroit entre l'approche médicale de l'ouvrage et la tradition avicennienne.

Il existe une relation profondément enracinée entre les noms des maladies et ceux des plantes, tant sur le plan linguistique que sur ceux des méthodes thérapeutiques et de la terminologie. Cette relation se manifeste de deux manières. La première concerne les maladies dont les noms dérivent de désignations végétales. Certaines plantes médicinales et aromatiques portent le nom des maladies ou des organes qu'elles sont censées soigner. De même, certaines maladies sont désignées, dans la langue courante ou dans la terminologie médicale, en fonction d'une ressemblance morphologique avec une plante ou par référence au végétal dont elles tirent leur nom. Ainsi, l'« herbe de la rate » est utilisée pour les maladies de la rate, et l'« herbe du poumon » pour les affections des voies respiratoires. De même, les vésicules rouges de la peau ressemblant à des pétales de rose sont appelées « maladie de la rose », tandis que la « variole » survenant lors d'infections fongiques est également citée à titre d'exemple. Les vésicules cutanées rouges évoquant des pétales de rose, désignées comme « maladie de la rose », ainsi que la « variole » causée par une infection fongique, en constituent également des exemples. La seconde manifestation de cette relation relève de la phytothérapie, c'est-à-dire du traitement par les plantes. Tout au long de l'histoire humaine, les plantes ont été utilisées pour traiter les maladies et favoriser la guérison des patients. Elles ont procuré des bienfaits thérapeutiques pendant des siècles, tant dans la médecine traditionnelle que dans la médecine moderne. Aujourd'hui encore, le principal ingrédient de nombreux médicaments modernes est d'origine végétale. L'examen des plantes et des maladies présentées dans *Devâ'-i Emrâz* révèle l'existence de cette relation dans de nombreux exemples. L'examen des plantes et des maladies présentées dans *Devâ'-i Emrâz* révèle l'existence de cette relation dans de nombreux exemples.

En conclusion, cette étude a mis en évidence l'existence, dans *Devâ'-i Emrâz*, de mots issus notamment des parlers populaires qui n'avaient auparavant été ni recueillis ni consignés, ainsi que des cas de similitude morphologique ou de recoupement sémantique jusqu'alors non relevés. Il apparaît que la poursuite de la lecture et de l'analyse de textes historiques tels que *Devâ'-i Emrâz* facilitera la collecte de nouvelles données linguistiques provenant des parlers populaires et des dialectes contemporains. Certaines dénominations de maladies et de plantes examinées dans l'ouvrage ne figurant ni dans le *Tarama Sözlüğü* et le *Derleme Sözlüğü* de l'Institut de la langue turque, ni dans différents dictionnaires étymologiques, elles constituent des apports précieux à ces ouvrages de référence. La contribution de ces termes, absents des dictionnaires et des sources de la période considérée, revêt ainsi une importance particulière pour la littérature existante. L'étude comprend également certains mots pour lesquels aucun équivalent présentant une

correspondance sémantique exacte ou une forme identique n'a été relevé dans les sources et les dictionnaires de l'époque. Elle devrait contribuer, à plusieurs égards, à l'enrichissement du *Derleme Sözlüğü*, du *Tarama Sözlüğü* et des dictionnaires de terminologie médicale, afin d'éclairer l'évolution de la langue de la science médicale ottomane, compte tenu également de l'importance interdisciplinaire des travaux de déchiffrement des textes.

Mots-clés : Devâ'-i Emrâz, manuscrit médical turc, lexique du turc ottoman, dénominations originales de maladies, désignations particulières de plantes.

Resumen Estructurado:

Los textos médicos emplean un lenguaje instructivo de carácter universal y objetivo, caracterizado principalmente por una terminología derivada del latín y del griego. La función del lenguaje médico como puente técnico entre el paciente y el médico exige sencillez, el uso de un estilo lingüístico estructurado y, cuando resulta necesario, una traducción literal. A lo largo de la historia, la medicina ha desarrollado un léxico arraigado en el latín y el griego. Desde épocas tempranas, la lengua turca ha recibido, a través de los tratados médicos, la influencia del árabe y del persa, así como del latín y del griego. El médico otomano Sakızlı Îsâ Efendi redactó *Devâ'-i Emrâz* en turco otomano y configuró el vocabulario de la obra mediante términos procedentes del árabe, el persa, el francés y el griego, además de dialectos contemporáneos y del habla vernácula.

Los fundamentos de la ciencia médica se remontan a Egipto y Mesopotamia; posteriormente, esta disciplina se configuró bajo la influencia de las civilizaciones romana, griega antigua e islámica. En el plano léxico, los primeros documentos médicos escritos registraban síntomas de enfermedades y nombres de los principales órganos. Hipócrates introdujo términos de origen griego en el lenguaje médico, mientras que Galeno perpetuó el uso de la terminología griega mediante sus obras sobre anatomía humana. Durante la Edad Media, Roma adoptó la medicina griega como base y los términos médicos se tradujeron al latín. Los eruditos de la civilización islámica, como Ibn Sina, redactaron sus obras en árabe, lengua a la que también se tradujeron los textos griegos. En el ámbito de la lengua turca, los textos médicos se redactaban o traducían, salvo contadas excepciones, a una modalidad del turco accesible al público general, o bien se utilizaba el turco junto con otras lenguas, especialmente en lo relativo a la terminología.

El presente estudio examina, desde una perspectiva léxica, las denominaciones singulares de enfermedades y las designaciones específicas de plantas presentes en *Devâ'-i Emrâz*, un texto médico turco redactado en Anatolia en el siglo XVII por Sakızlı Îsâ Efendi. Para ello, se realiza un análisis comparativo que recurre a fuentes de la época, diccionarios etimológicos y diversas obras de referencia, entre ellas el *Derleme Sözlüğü* —diccionario de recopilación de hablas populares—, el *Tarama Sözlüğü* —diccionario basado en el examen de textos históricos— y el *Yeni Tarama Sözlüğü* —nueva versión de este último— de la Institución de la Lengua Turca (TDK), así como a diccionarios de terminología médica.

El estudio pretende responder a las siguientes preguntas: ¿qué designaciones específicas de plantas y qué denominaciones singulares de enfermedades de *Devâ'-i Emrâz* se incluyen en el análisis? ¿En qué lenguas aparecen estos términos y cuáles son sus equivalentes semánticos y formales? ¿Qué términos se encuentran en el habla popular representada en la obra y en determinados dialectos contemporáneos? ¿Se documentan los términos analizados en las fuentes consultadas y, en caso afirmativo, qué términos similares se emplean en ellas? ¿Qué términos no figuran en el *Derleme Sözlüğü* y el *Tarama Sözlüğü* de la TDK? ¿Cuáles son los datos cuantitativos relativos a los orígenes lingüísticos de los términos estudiados?

Las investigaciones sobre el vocabulario relativo a enfermedades y plantas en los textos otomanos son bastante limitadas. El objetivo principal de este estudio consiste en presentar una recopilación exhaustiva de las denominaciones singulares de enfermedades y las designaciones específicas de plantas identificadas en *Devâ'-i Emrâz*, un texto otomano original. Tras las explicaciones que la obra ofrece sobre estas enfermedades y plantas, se presentan las definiciones correspondientes recogidas en las fuentes de la época, el *Derleme Sözlüğü*, el *Tarama Sözlüğü* y los diccionarios etimológicos citados en la bibliografía. Asimismo, se pretende destacar las diferencias semánticas e identificar los términos ausentes de dichos diccionarios, contribuyendo así a su enriquecimiento léxico.

En esta investigación se empleó el análisis documental, un método de investigación cualitativa. Tras examinar el repertorio léxico de *Devâ'-i Emrâz* e identificar las designaciones específicas de plantas y las denominaciones originales de enfermedades, los datos se obtuvieron de manera oportuna y simultánea mediante su comparación con fuentes históricas y la revisión de otros trabajos del ámbito, especialmente publicaciones dedicadas a la etimología, los textos médicos y los estudios léxicos. Estos datos se analizaron sobre fundamentos teóricos y con apoyo en investigaciones léxicas previas realizadas en este campo.

El examen de la obra revela que palabras de idéntica forma presentan significados diferentes, que las realidades a las que remiten reciben distintas denominaciones según los dialectos regionales y que determinados términos no aparecen en los diccionarios citados. La naturaleza de estas unidades léxicas se caracteriza a partir de términos presentes en el túrquico común, en determinadas regiones de Anatolia, en el habla popular y en algunos dialectos contemporáneos.

Un aspecto destacable y distintivo de *Devâ'-i Emrâz*, de Sakızlı Îsâ Efendi, es la ausencia de estudios previos sobre su vocabulario. Cada capítulo de la obra se dedica a una o varias enfermedades, y para las afecciones abordadas bajo epígrafes independientes se preparaban medicamentos mediante diversas formulaciones. Los nombres de las enfermedades se presentan primero en turco y, posteriormente, en persa, francés, latín y griego, con ejemplos del habla coloquial; también se exponen sus síntomas, causas y tratamientos. La obra posee un amplio repertorio léxico que puede servir como fuente y objeto de estudio en múltiples campos, entre ellos la lengua y la literatura, la historia y la sociología, la botánica y la farmacología, la psicología y la filosofía, el folclore y la etnología, así como la astronomía y la ciencia de los calendarios. El examen de las plantas presentes en *Devâ'-i Emrâz* muestra que sus modalidades de uso terapéutico derivan del enfoque de la medicina humoral[1]. Resulta significativo que las plantas se consideren según las cualidades temperamentales de calor y frío, humedad y sequedad, mientras que las enfermedades se evalúan de acuerdo con cuatro temperamentos: melancólico, sanguíneo, flemático y colérico. Esta concepción pone de manifiesto la estrecha vinculación entre el enfoque médico de la obra y la tradición aviceniana.

Existe una relación profundamente arraigada entre los nombres de las enfermedades y los de las plantas en lo relativo a la lengua, los métodos terapéuticos y la terminología. Esta relación se manifiesta de dos maneras. La primera corresponde a las enfermedades cuyos nombres proceden de denominaciones vegetales. Algunas plantas medicinales y aromáticas reciben sus nombres de las enfermedades o de los órganos que se considera que pueden tratar. Del mismo modo, determinadas enfermedades se denominan, en el lenguaje cotidiano o en la terminología médica, por su semejanza morfológica con una planta o por referencia al vegetal del que deriva su nombre. Por ejemplo, la «hierba del bazo» se utiliza para las enfermedades del bazo, y la «hierba del pulmón» para las afecciones de las vías respiratorias. Asimismo, las vesículas rojas de la piel que se asemejan a pétalos de rosa se denominan «enfermedad de la rosa», al igual que se cita la «viruela» que aparece en las infecciones fúngicas. También constituyen ejemplos de ello las vesículas cutáneas rojas semejantes a pétalos de rosa, denominadas «enfermedad de la rosa», y la «viruela» causada por una infección fúngica. La segunda manifestación de esta relación corresponde a la fitoterapia, es decir, al tratamiento mediante plantas. A lo largo de la historia de la humanidad, las plantas se han utilizado para tratar enfermedades y favorecer la curación de los pacientes. Estas plantas han aportado beneficios terapéuticos durante siglos, tanto en la medicina tradicional como en la moderna. Incluso en la actualidad, el ingrediente principal de numerosos medicamentos modernos es de origen vegetal. Al examinar las plantas y las enfermedades presentes en *Devâ'-i Emrâz*, se observa esta relación en numerosos ejemplos. Al examinar las plantas y las enfermedades presentes en *Devâ'-i Emrâz*, se observa esta relación en numerosos ejemplos.

En conclusión, este estudio ha identificado la presencia en *Devâ'-i Emrâz* de palabras, especialmente procedentes del habla popular, que no habían sido recopiladas ni registradas previamente, así como casos de semejanza morfológica o de solapamiento semántico hasta entonces no documentados. Es evidente que la continuidad de la lectura y el análisis de textos históricos como *Devâ'-i Emrâz* facilitará la recopilación de nuevos datos lingüísticos procedentes del habla popular y de los dialectos contemporáneos. Dado que algunos nombres de enfermedades y plantas examinados en la obra no figuran en el *Tarama Sözlüğü* ni en el *Derleme Sözlüğü* de la Institución de la Lengua Turca, ni tampoco en diversos diccionarios etimológicos, constituyen aportaciones valiosas para estas obras de referencia. Por consiguiente, resulta significativa la contribución a la bibliografía existente de estos términos ausentes de los diccionarios y de las fuentes del período considerado. El estudio incluye asimismo algunas palabras para las que no se han encontrado correspondencias semánticas exactas ni formas idénticas en las fuentes y los diccionarios de la época. Se espera que contribuya, en diversos

aspectos, al enriquecimiento del *Derleme Sözlüğü*, del *Tarama Sözlüğü* y de los diccionarios de terminología médica, con el fin de esclarecer la evolución del lenguaje de la ciencia médica otomana y atendiendo a la importancia interdisciplinaria de los estudios de desciframiento de textos.

Palabras clave: Devâ'-i Emrâz, manuscrito médico turco, léxico del turco otomano, denominaciones originales de enfermedades, designaciones específicas de plantas.

结构式摘要：

医学文本采用具有普遍性和客观性的指导性语言，其显著特征是大量使用源自拉丁语和希腊语的术语。医学语言作为连接患者与医师的专业桥梁，要求表达简明、语言结构规范，并在必要时采用直译。纵观历史，医学领域逐渐形成了以拉丁语和希腊语为根基的词汇体系。自早期以来，土耳其语通过医学著述受到阿拉伯语、波斯语以及拉丁语和希腊语的影响。奥斯曼医师 Sakızlı Îsâ Efendi **以奥斯曼土耳其**语撰写了 *Devâ'-i Emrâz*，**并吸收阿拉伯**语、波斯语、法语、希腊语以及当代方言和民间口语中的词语，构建了该书的词汇体系。

医学的基础可追溯至埃及和美索不达米亚，此后又受到罗马、古希腊及伊斯兰文明的影响而逐步发展。在词汇层面，最早的医学书面文献记录了疾病症状和主要器官的名称。希波克拉底将源自希腊语的术语引入医学语言，而盖伦则通过其人体解剖学著作延续了希腊语术语的使用。中世纪时期，罗马以希腊医学为基础，医学术语被译为拉丁语。伊本·**西那等伊斯**兰学者使用阿拉伯语撰写著作，希腊语文本也被译为阿拉伯语。在土耳其语语境中，除少数例外，医学文本通常以公众能够理解的土耳其语撰写或译出，或将土耳其语与其他语言并用，尤其是在术语表达方面。

本研究从词汇学视角出发，考察 Sakızlı Îsâ Efendi **于**17**世**纪在安纳托利亚撰写的土耳其语医学文本 *Devâ'-i Emrâz* **中独特的疾病名称及特定植物名称。研究采用比**较分析方法，参照同时期文献、词源词典及多种工具书，包括土耳其语言协会（TDK）编纂的《民间方言采集词典》（*Derleme Sözlüğü*）、《历史文献词汇检索词典》（*Tarama Sözlüğü*）、《**新**编历史文献词汇检索词典》（*Yeni Tarama Sözlüğü*），**以及医学**术语词典。

本研究拟回答以下问题：*Devâ'-i Emrâz* **中哪些特定植物名称和独特疾病名称被**纳入研究？这些术语出现于哪些语言之中，其语义对应项和形式对应项分别是什么？哪些术语见于该书所反映的民间口语及部分当代方言？所考察的术语是否见于已查阅的文献；若有，这些文献使用了哪些相近术语？哪些术语未被土耳其语言协会的《民间方言采集词典》和《历史文献词汇检索词典》收录？研究所涉及术语的语源分布具有怎样的数量特征？

目前，关于奥斯曼文本中疾病与植物词汇的研究仍十分有限。本研究的主要目标是全面汇集在奥斯曼原创文本 *Devâ'-i Emrâz* **中**识别出的独特疾病名称和特定植物名称；在呈现原著对相关疾病和植物的解释之后，列出同时期文献、《民间方言采集词典》、《历史文献词汇检索词典》以及参考文献中所列词源词典的对应释义；揭示其语义差异；并识别这些词典尚未收录的术语，从而为其补充词汇材料。

本研究采用定性研究中的文献分析法。在考察 *Devâ'-i Emrâz* **的**词汇资源并识别特定植物名称及独特疾病名称之后，适时、同步地将其与历史文献及相关领域的既有研究进行比较，以获取研究

数据，重点参照词源学、医学文本研究和词汇研究方面的出版成果。随后，以相关理论为基础，并借鉴该领域既有词汇研究，对所得数据进行分析。

对该书的考察表明，某些形式相同的词语具有不同含义，其所指对象在不同地域方言中存在不同名称，且部分术语未见于所引词典。这些词语的性质可依据共同突厥语、安纳托利亚部分地区、民间口语及某些当代方言中的相关术语加以界定。

Sakızlı Îsâ Efendi 所著 *Devâ'-i Emrâz* 的一个显著而独特之处，在于此前尚无专门针对其词汇的研究。该书各章分别讨论一种或多种疾病，并针对不同标题下论述的疾病，采用多种配方制备药物。疾病名称首先以土耳其语列出，随后给出波斯语、法语、拉丁语和希腊语名称，并辅以日常口语实例；同时讨论相关疾病的症状、病因和治疗方法。该书拥有丰富的词汇资源，可为语言与文学、历史与社会学、植物学与药理学、心理学与哲学、民俗学与民族学，以及天文学与历法学等诸多领域提供研究材料。对 *Devâ'-i Emrâz* 中植物的考察表明，其植物治疗方法源于体液医学[1]。值得注意的是，书中依据热、冷、湿、干等性质考察植物的禀性，并按照黑胆汁质、多血质、黏液质和胆汁质四种体质类型评估疾病。这体现了该书的医学观念与伊本·西那医学传统之间的密切联系。

疾病名称与植物名称在语言、治疗方法和术语层面存在根深蒂固的联系。这种联系主要表现为两种形式。第一种涉及由植物名称衍生而来的疾病名称。一些药用植物和芳香植物以其被认为能够治疗的疾病或器官命名。同样，在日常语言或医学术语中，一些疾病也因其形态与某种植物相似，或因与其名称来源植物的关联而得名。例如，“脾草”用于治疗脾脏疾病，“肺草”用于治疗呼吸道疾患。此外，皮肤上形似玫瑰花瓣的红色疱疹被称为“玫瑰病”，真菌感染时出现的“天花”也被列为此类实例。皮肤上形似玫瑰花瓣的红色疱疹被称为“玫瑰病”，以及由真菌感染引起的“天花”，同样属于此类例证。第二种形式体现为植物疗法，即治疗层面的联系。纵观人类历史，植物一直被用于疾病治疗和患者康复。数百年来，这些植物在传统医学和现代医学中均发挥了治疗作用。即使在今天，许多现代药物的主要成分仍来源于植物。考察 *Devâ'-i Emrâz* 中的植物与疾病，可以发现诸多体现这种联系的实例。考察 *Devâ'-i Emrâz* 中的植物与疾病，可以发现诸多体现这种联系的实例。

综上，本研究识别出 *Devâ'-i Emrâz* 中此前尚未采集或记录的词语，尤其是源自民间口语的词语，并发现了形态相似或此前未曾观察到的语义重叠现象。显然，持续阅读和分析 *Devâ'-i Emrâz* 等历史文本，将有助于进一步采集民间口语及当代方言的语言资料。由于该书所讨论的某些疾病名称和植物名称未被土耳其语言协会的《历史文献词汇检索词典》《民间方言采集词典》及多部词源词典收录，因此可为这些工具书提供具有价值的补充。由此可见，这些未见于相关词典和相应时期文献的术语，对丰富既有研究具有重要意义。本研究还涉及部分在同时期文献及词典中未能找到语义完全对应项或相同词形的词语。考虑到文本释读研究的跨学科重要性，预期本研究将从多个方面为《民间方言采集词典》《历史文献词汇检索词典》及医学术语词典提供补充，并有助于阐明奥斯曼医学语言的发展历程。

关键词： Devâ'-i Emrâz；土耳其语医学手稿；奥斯曼土耳其语词汇；独特疾病名称；特定植物名称。

Структурированная Аннотация:

Медицинские тексты используют язык инструктивного характера, отличающийся универсальностью и объективностью и характеризующийся преимущественным употреблением терминологии латинского и греческого происхождения. Поскольку медицинский язык служит средством профессиональной коммуникации между пациентом и врачом, он предполагает простоту изложения, структурированность языкового оформления и, при необходимости, буквальный перевод. На протяжении истории в медицине сформировался лексикон, восходящий к латинскому и греческому языкам. С ранних периодов своего развития турецкий язык через медицинские трактаты испытывал влияние арабского и персидского, а также латинского и греческого языков. Османский врач Сакызлы Иса-эфенди написал *«Devâ'-i Emrâz»* на османском турецком языке, сформировав словарный состав произведения из лексических единиц арабского, персидского, французского и греческого происхождения, а также слов современных диалектов и народно-разговорной речи.

Основы медицинской науки восходят к Египту и Месопотамии; впоследствии её развитие определялось влиянием римской, древнегреческой и исламской цивилизаций. В лексическом отношении древнейшие письменные медицинские документы фиксировали симптомы заболеваний и названия основных органов. Гиппократ ввёл в медицинский язык термины греческого происхождения, а Гален закрепил употребление греческой терминологии в своих трудах по анатомии человека. В Средние века Рим принял греческую медицину за основу, и медицинские термины переводились на латинский язык. Учёные исламской цивилизации, в том числе Ибн Сина, писали свои труды на арабском языке, на который также переводились греческие тексты. В турецкой языковой традиции медицинские тексты, за редкими исключениями, создавались или переводились на турецкий язык, доступный широкому кругу читателей, либо турецкий использовался наряду с другими языками, особенно в терминологической сфере.

В настоящем исследовании с лексикологической точки зрения рассматриваются своеобразные наименования заболеваний и специфические названия растений, представленные в *«Devâ'-i Emrâz»* — турецком медицинском тексте XVII века, написанном Сакызлы Исой-эфенди в Анатолии. Исследование основано на сопоставительном анализе с привлечением источников соответствующей эпохи, этимологических словарей и различных справочных изданий, включая *«Derleme Sözlüğü»* — словарь лексики народных говоров, *«Tarama Sözlüğü»* — словарь лексики исторических письменных памятников, *«Yeni Tarama Sözlüğü»* — новый словарь лексики исторических письменных памятников, изданные Турецким лингвистическим обществом (TDK), а также словари медицинских терминов.

В исследовании предполагается ответить на следующие вопросы: какие специфические названия растений и своеобразные наименования заболеваний из *«Devâ'-i Emrâz»* включены в анализ? В каких языках встречаются эти термины и каковы их семантические и формальные соответствия? Какие термины представлены в отражённой в произведении народной речи и в отдельных современных диалектах? Встречаются ли изучаемые термины в рассмотренных источниках и, если встречаются, какие сходные обозначения в них используются? Какие термины отсутствуют в *«Derleme Sözlüğü»* и *«Tarama Sözlüğü»* Турецкого лингвистического общества? Каковы количественные данные о языковом происхождении исследуемых терминов?

Исследования лексики заболеваний и растений в османских текстах весьма немногочисленны. Основная цель настоящей работы заключается в составлении всестороннего свода своеобразных наименований заболеваний и специфических названий растений, выявленных в *«Devâ'-i Emrâz»*, представляющем собой оригинальный османский текст. После изложения содержащихся в произведении объяснений относительно этих заболеваний и растений приводятся соответствующие определения из источников рассматриваемой эпохи, *«Derleme Sözlüğü»*, *«Tarama Sözlüğü»* и этимологических словарей, указанных в библиографии. Кроме того, исследование направлено на выявление семантических различий и установление терминов, отсутствующих в этих словарях, с целью пополнения их лексического состава.

В работе использован анализ документов как один из методов качественного исследования. После изучения словарного состава *«Devâ'-i Emrâz»* и выявления специфических названий растений и своеобразных наименований заболеваний сбор данных осуществлялся на соответствующих этапах исследования одновременно с сопоставлением материала с историческими источниками и обзором

других работ в данной области, прежде всего публикаций по этимологии, медицинским текстам и лексике. Полученные данные анализировались на теоретической основе с опорой на ранее проведённые лексикологические исследования.

Изучение произведения показывает, что слова, совпадающие по форме, могут иметь разные значения, что соответствующие им реалии обозначаются по-разному в региональных говорах и что некоторые термины отсутствуют в привлечённых словарях. Характер этих лексических единиц определяется с учётом терминов, представленных в общетюркском языковом фонде, в отдельных регионах Анатолии, в народной речи и в некоторых современных диалектах.

Примечательной и отличительной особенностью произведения Сакызлы Исы-эфенди *«Devâ'-i Emrâz»* является отсутствие предшествующих исследований его словарного состава. Каждая глава посвящена одному или нескольким заболеваниям; для болезней, рассматриваемых под отдельными заголовками, лекарственные средства готовились по различным рецептурам. Названия заболеваний приводятся прежде всего на турецком, а затем на персидском, французском, латинском и греческом языках и сопровождаются примерами из разговорной речи; также рассматриваются их симптомы, причины и способы лечения. Произведение содержит обширный лексический материал, который может служить источником и объектом исследования в самых разных областях, включая язык и литературу, историю и социологию, ботанику и фармакологию, психологию и философию, фольклористику и этнологию, астрономию и календароведение. Анализ растений, упомянутых в *«Devâ'-i Emrâz»*, показывает, что способы их лечебного применения восходят к гуморальной медицине[1]. Примечательно, что растения рассматриваются в соответствии с такими качествами их натуры, как тепло и холод, влажность и сухость, а заболевания оцениваются с позиций четырёх темпераментов: меланхолического, сангвинического, флегматического и холерического. Это свидетельствует о тесной связи медицинского подхода, представленного в произведении, с традицией, восходящей к Ибн Сине.

Между названиями заболеваний и растений существует глубоко укоренённая связь в отношении языка, методов лечения и терминологии. Эта связь проявляется в двух формах. Первая относится к заболеваниям, названия которых происходят от названий растений. Некоторые лекарственные и ароматические растения именуются по заболеваниям или органам, которые, как считается, они способны лечить. Аналогичным образом некоторые заболевания в повседневной речи или медицинской терминологии получают названия на основании внешнего сходства с растением либо по наименованию растения, от которого происходит соответствующее обозначение. Например, «селезёночная трава» применяется при заболеваниях селезёнки, а «лёгочная трава» — при заболеваниях дыхательных путей. Красные пузырьки на коже, напоминающие лепестки розы, называются «розовой болезнью»; в качестве сходного примера также приводится «оспа», возникающая при грибковых инфекциях. Красные кожные пузырьки, похожие на лепестки розы и обозначаемые как «розовая болезнь», а также «оспа», вызванная грибковой инфекцией, также являются примерами такой связи. Вторая форма связана с фитотерапией, то есть с лечением растениями. На протяжении всей истории человечества растения использовались для лечения заболеваний и исцеления пациентов. В течение столетий они приносили лечебную пользу как в традиционной, так и в современной медицине. Даже сегодня основной компонент многих современных лекарственных препаратов имеет растительное происхождение. При рассмотрении растений и заболеваний, представленных в *«Devâ'-i Emrâz»*, такая связь обнаруживается во множестве примеров. При рассмотрении растений и заболеваний, представленных в *«Devâ'-i Emrâz»*, такая связь обнаруживается во множестве примеров.

В заключение следует отметить, что исследование выявило в *«Devâ'-i Emrâz»* слова, прежде всего принадлежащие народной речи, которые ранее не были собраны или зафиксированы, а также случаи морфологического сходства или прежде не отмечавшегося семантического пересечения. Очевидно, что дальнейшее прочтение и анализ исторических текстов, подобных *«Devâ'-i Emrâz»*, будут способствовать сбору дополнительных языковых данных из народной речи и современных диалектов. Поскольку некоторые рассматриваемые в произведении названия заболеваний и растений отсутствуют в *«Tarama Sözlüğü»* и *«Derleme Sözlüğü»* Турецкого лингвистического общества, а также в различных этимологических словарях, они представляют собой ценное дополнение к этим справочным изданиям. Поэтому включение терминов, не представленных в словарях и источниках соответствующей эпохи, в научный оборот имеет существенное значение для существующих исследований. Работа также

охватывает некоторые слова, для которых в источниках и словарях рассматриваемого периода не обнаружены полные семантические соответствия или тождественные формы. Ожидается, что исследование внесёт разносторонний вклад в пополнение *«Derleme Sözlüğü»*, *«Tarama Sözlüğü»* и словарей медицинских терминов, способствуя освещению развития языка османской медицинской науки с учётом междисциплинарной значимости исследований по расшифровке и прочтению текстов.

Ключевые слова: Devâ'-i Emrâz, турецкая медицинская рукопись, лексика османского турецкого языка, своеобразные наименования заболеваний, специфические названия растений.

संरचित सार:

चिकित्सकीय ग्रंथों में प्रयुक्त भाषा निर्देशात्मक, सार्वभौमिक और वस्तुनिष्ठ होती है तथा उसमें मुख्यतः लैटिन और यूनानी से व्युत्पन्न पारिभाषिक शब्दावली का प्रयोग किया जाता है। चिकित्सकीय भाषा रोगी और चिकित्सक के बीच तकनीकी संप्रेषण-सेतु का कार्य करती है; इसलिए उसमें सरलता, सुव्यवस्थित भाषिक शैली और आवश्यकतानुसार शाब्दिक अनुवाद का उपयोग अपेक्षित होता है। इतिहास के विभिन्न चरणों में चिकित्सा के क्षेत्र ने लैटिन और यूनानी पर आधारित एक शब्दसंपदा विकसित की है। प्रारंभिक काल से ही चिकित्सकीय ग्रंथों के माध्यम से तुर्की भाषा पर अरबी और फ़ारसी के साथ-साथ लैटिन और यूनानी का भी प्रभाव पड़ा है। उस्मानी चिकित्सक Sakızlı Îsâ Efendi ने *Devâ'-i Emrâz* की रचना उस्मानी तुर्की में की और इसकी शब्दसंपदा का निर्माण अरबी, फ़ारसी, फ़्रांसीसी, यूनानी, समकालीन बोलियों तथा लोकभाषा से प्राप्त शब्दों के आधार पर किया।

चिकित्सा विज्ञान की आधारभूमि मिस्र और मेसोपोटामिया में विकसित हुई; तत्पश्चात इस क्षेत्र का स्वरूप रोमन, प्राचीन यूनानी और इस्लामी सभ्यताओं के प्रभावों से निर्मित हुआ। शब्दसंपदा की दृष्टि से, प्राचीनतम लिखित चिकित्सकीय दस्तावेज़ों में रोगों के लक्षण और प्रमुख अंगों के नाम दर्ज किए गए थे। हिप्पोक्रेटीस ने चिकित्सकीय भाषा में यूनानी मूल के शब्दों को प्रविष्ट कराया, जबकि गैलेन ने मानव शरीररचना संबंधी अपने ग्रंथों के माध्यम से यूनानी पारिभाषिक शब्दावली के प्रयोग को निरंतरता प्रदान की। मध्ययुग में रोम ने यूनानी चिकित्सा को अपना आधार बनाया और चिकित्सकीय शब्दों का लैटिन में अनुवाद किया गया। इब्न सीना जैसे इस्लामी विद्वानों ने अपने ग्रंथ अरबी में लिखे तथा यूनानी ग्रंथों का भी इस भाषा में अनुवाद हुआ। तुर्की भाषा के संदर्भ में, कुछ अपवादों को छोड़कर, चिकित्सकीय ग्रंथ ऐसी तुर्की में लिखे या अनूदित किए जाते थे जो सामान्य जन के लिए सुबोध हो; अथवा तुर्की का अन्य भाषाओं के साथ संयुक्त रूप से प्रयोग किया जाता था, विशेषतः पारिभाषिक शब्दावली के स्तर पर।

यह अध्ययन शब्दसंपदा की दृष्टि से *Devâ'-i Emrâz* में प्राप्त अनन्य रोगनामों और विशिष्ट पादप नामों का परीक्षण करता है। यह सत्रहवीं शताब्दी का एक तुर्की चिकित्सकीय ग्रंथ है, जिसकी रचना Sakızlı Îsâ Efendi ने अनातोलिया में की थी। अध्ययन में तुलनात्मक विश्लेषण के अंतर्गत तत्कालीन स्रोतों, व्युत्पत्तिपरक शब्दकोशों और विभिन्न संदर्भ ग्रंथों का उपयोग किया गया है। इनमें तुर्की भाषा संस्था (TDK) के *Derleme Sözlüğü* — लोकबोलियों का संकलन-कोश, *Tarama Sözlüğü* — ऐतिहासिक ग्रंथों पर आधारित शब्दकोश, *Yeni Tarama Sözlüğü* — नवीन ऐतिहासिक पाठाधारित शब्दकोश, तथा चिकित्सकीय पारिभाषिक शब्दकोश सम्मिलित हैं।

इस अध्ययन में निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर खोजे गए हैं: *Devâ'-i Emrâz* के किन विशिष्ट पादप नामों और अनन्य रोगनामों को अध्ययन में सम्मिलित किया गया है? ये शब्द किन भाषाओं में पाए जाते हैं और उनके अर्थगत तथा रूपगत समतुल्य क्या हैं? कौन-से शब्द ग्रंथ में प्रतिबिंबित लोकबोली तथा कुछ समकालीन बोलियों में मिलते हैं? क्या अध्ययन में प्रयुक्त शब्द समीक्षित स्रोतों में उपलब्ध हैं और, यदि उपलब्ध हैं, तो उनमें कौन-से समान शब्द प्रयुक्त हुए हैं? कौन-से शब्द TDK के *Derleme Sözlüğü* और *Tarama Sözlüğü* में सम्मिलित नहीं हैं? अध्ययन में विवेचित शब्दों की भाषिक उत्पत्ति से संबंधित संख्यात्मक आँकड़े क्या हैं?

उस्मानी ग्रंथों में रोगों और पादपों से संबंधित शब्दसंपदा पर किए गए अध्ययन अत्यंत सीमित हैं। इस अध्ययन का मुख्य उद्देश्य एक मौलिक उस्मानी ग्रंथ के रूप में *Devâ'-i Emrâz* में पहचाने गए अनन्य रोगनामों और विशिष्ट पादप नामों का व्यापक संकलन प्रस्तुत करना है। इसके अंतर्गत, इन रोगों और पादपों के संबंध में ग्रंथ में दी गई व्याख्याओं के बाद तत्कालीन स्रोतों, *Derleme Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü* और संदर्भ सूची में उल्लिखित व्युत्पत्तिपरक शब्दकोशों में उपलब्ध उनकी समतुल्य परिभाषाएँ प्रस्तुत की जाती हैं। अध्ययन का उद्देश्य अर्थगत भिन्नताओं को स्पष्ट करना तथा इन शब्दकोशों में अनुपस्थित शब्दों की पहचान करके उनकी शब्दसंपदा में अतिरिक्त सामग्री का योगदान करना भी है।

इस अध्ययन में गुणात्मक अनुसंधान की एक पद्धति के रूप में दस्तावेज़ विश्लेषण का उपयोग किया गया। *Devâ'-i Emrâz* की शब्दसंपदा का परीक्षण करने तथा विशिष्ट पादप नामों और अनन्य रोगनामों की पहचान के पश्चात, ऐतिहासिक स्रोतों के साथ तुलना और संबंधित क्षेत्र के अन्य साहित्य की समीक्षा के समानांतर, अनुसंधान के उपयुक्त चरणों में आँकड़े प्राप्त किए गए। इस प्रक्रिया में विशेष रूप से व्युत्पत्तिशास्त्र, चिकित्सकीय ग्रंथों और शब्दसंपदा से संबंधित प्रकाशनों पर ध्यान दिया गया। प्राप्त आँकड़ों का विश्लेषण सैद्धांतिक आधारों पर तथा संबंधित क्षेत्र में पूर्व में संपन्न शब्दसंपदा अध्ययनों की सहायता से किया गया।

ग्रंथ के परीक्षण से स्पष्ट होता है कि समान रूप वाले शब्द भिन्न अर्थ व्यक्त करते हैं, उनके द्वारा निर्दिष्ट वस्तुओं या अवधारणाओं के लिए क्षेत्रीय बोलियों में अलग-अलग नाम प्रयुक्त होते हैं और कुछ शब्द उद्धृत शब्दकोशों में उपलब्ध नहीं हैं। इन शब्दों की प्रकृति साझा तुर्किक भाषिक शब्दसंपदा, अनातोलिया के कुछ क्षेत्रों, लोकभाषा तथा कुछ समकालीन बोलियों में मिलने वाले शब्दों के आधार पर निर्धारित की जाती है।

Sakızlı Îsâ Efendi के *Devâ'-i Emrâz* की एक उल्लेखनीय और विशिष्ट विशेषता यह है कि इसकी शब्दसंपदा पर पूर्व में कोई अध्ययन नहीं किया गया है। ग्रंथ का प्रत्येक अध्याय एक या अधिक रोगों को समर्पित है, और अलग-अलग शीर्षकों के अंतर्गत विवेचित रोगों के लिए विविध योगों के अनुसार औषधियाँ तैयार की जाती थीं। रोगों के नाम सर्वप्रथम तुर्की में और तत्पश्चात फ़ारसी, फ़्रांसीसी, लैटिन तथा यूनानी में दिए गए हैं; साथ ही बोलचाल की भाषा से उदाहरण प्रस्तुत किए गए हैं। उनके लक्षणों, कारणों और उपचारों की भी चर्चा की गई है। ग्रंथ में एक व्यापक शब्दसंपदा विद्यमान है, जो भाषा और साहित्य, इतिहास और समाजशास्त्र, वनस्पतिविज्ञान और औषधिविज्ञान, मनोविज्ञान और दर्शन, लोकसाहित्य और नृजातिविज्ञान, तथा खगोलविज्ञान और कालगणना-विज्ञान जैसे अनेक क्षेत्रों के लिए स्रोत और अध्ययन-विषय बन सकती है। *Devâ'-i Emrâz* में उल्लिखित पादपों का परीक्षण करने पर ज्ञात होता है कि उनके चिकित्सकीय उपयोग की पद्धतियाँ देहद्रव-सिद्धांत पर आधारित चिकित्सा-दृष्टिकोण[1] से उत्पन्न होती हैं। उल्लेखनीय है कि पादपों का विवेचन उनके मिज़ाज की उष्ण–शीत और आर्द्र–शुष्क विशेषताओं के आधार पर किया गया है, जबकि रोगों का मूल्यांकन सौदावी, दमवी, बलग़मी और सफ़रावी — इन चार मिज़ाजों के अनुसार किया गया है। यह स्थिति ग्रंथ में प्रस्तुत चिकित्सकीय दृष्टिकोण और इब्न सीना से उद्भूत परंपरा के बीच घनिष्ठ संबंध को उजागर करती है।

भाषा, उपचार-पद्धतियों और पारिभाषिक शब्दावली की दृष्टि से रोगनामों और पादप नामों के बीच एक गहरा ऐतिहासिक संबंध विद्यमान है। यह संबंध दो रूपों में प्रकट होता है। पहला रूप उन रोगों से संबंधित है जिनके नाम पादप नामों से व्युत्पन्न हुए हैं। कुछ औषधीय और सुगंधित पादपों का नामकरण उन रोगों या अंगों के आधार पर किया जाता है जिनके उपचार में उन्हें उपयोगी माना जाता है। इसी प्रकार, दैनिक भाषा अथवा चिकित्सकीय शब्दावली में कुछ रोगों के नाम पादपों के साथ उनकी आकृतिगत समानता अथवा उस पादप के संदर्भ में रखे जाते हैं जिससे उनका नाम व्युत्पन्न हुआ है। उदाहरण के लिए, "प्लीहा की जड़ी" का उपयोग प्लीहा संबंधी रोगों में और "फेफड़े की जड़ी" का उपयोग श्वसन-पथ संबंधी विकारों में किया जाता है। इसी प्रकार, त्वचा पर गुलाब की पंखुड़ियों के समान दिखाई देने वाले लाल फफोलों को "गुलाब रोग" कहा जाता है; कवकीय संक्रमणों में होने वाला "चेचक" भी इस संदर्भ में उदाहरण के रूप में प्रस्तुत किया गया है। त्वचा पर गुलाब की पंखुड़ियों जैसे लाल फफोले, जिन्हें "गुलाब रोग" कहा जाता है, और कवकीय संक्रमण से उत्पन्न "चेचक" भी इसके उदाहरण हैं। दूसरा रूप पादप-चिकित्सा, अर्थात उपचार से संबंधित है। मानव इतिहास के दौरान पादपों का उपयोग रोगों के उपचार और रोगियों को स्वस्थ करने के लिए किया जाता रहा है। इन पादपों ने सदियों तक पारंपरिक और आधुनिक, दोनों प्रकार की चिकित्सा में उपचारात्मक लाभ प्रदान किए हैं। आज भी अनेक आधुनिक औषधियों का मुख्य घटक पादप-उत्पत्ति का होता है। *Devâ'-i Emrâz* में वर्णित पादपों और रोगों का परीक्षण करने पर अनेक उदाहरणों में ऐसा संबंध दिखाई देता है। *Devâ'-i Emrâz* में वर्णित पादपों और रोगों का परीक्षण करने पर अनेक उदाहरणों में ऐसा संबंध दिखाई देता है।

निष्कर्षतः, इस अध्ययन ने *Devâ'-i Emrâz* में ऐसे शब्दों की उपस्थिति की पहचान की है जो विशेष रूप से लोकभाषा से संबंधित हैं और जिन्हें पहले संकलित या अभिलिखित नहीं किया गया था। इसके अतिरिक्त, रूपात्मक समानताओं तथा पूर्व में अप्रेक्षित अर्थगत अतिव्यापन के उदाहरण भी सामने आए हैं। स्पष्ट है कि *Devâ'-i Emrâz* जैसे ऐतिहासिक ग्रंथों का निरंतर पठन और विश्लेषण लोकभाषा तथा समकालीन बोलियों से अतिरिक्त भाषिक सामग्री के संकलन को सुगम बनाएगा। ग्रंथ में विवेचित कुछ रोगनाम और पादप नाम तुर्की भाषा संस्था के *Tarama Sözlüğü* तथा *Derleme Sözlüğü* और विभिन्न व्युत्पत्तिपरक शब्दकोशों में उपलब्ध नहीं हैं; इसलिए वे इन संदर्भ ग्रंथों के लिए मूल्यवान परिवर्धन हैं। अतः संबंधित काल के शब्दकोशों और स्रोतों में अनुपस्थित इन शब्दों का विद्यमान शोध-साहित्य में योगदान विशेष महत्त्व रखता है। अध्ययन में कुछ ऐसे शब्द भी सम्मिलित हैं जिनके पूर्ण अर्थगत समतुल्य अथवा समान रूप तत्कालीन स्रोतों और शब्दकोशों में नहीं मिलते। ऐतिहासिक पाठों के पाठोद्धार और पठन-संबंधी अध्ययनों के अंतर्विषयक

महत्त्व को ध्यान में रखते हुए, अपेक्षा की जाती है कि यह अध्ययन *Derleme Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü* और चिकित्सकीय पारिभाषिक शब्दकोशों के संवर्धन में विविध स्तरों पर योगदान देगा तथा उस्मानी चिकित्सा विज्ञान की भाषा के विकास को स्पष्ट करने में सहायक होगा।

मुख्य शब्द: Devâ'-i Emrâz, तुर्की चिकित्सकीय पांडुलिपि, उस्मानी तुर्की की शब्दसंपदा, अनन्य रोगनाम, विशिष्ट पादप नाम।

Yapılandırılmış Özet:

Tıp metinleri, çoğunlukla terminolojik olarak Latince ve Grekçe kökenli terimler barındıran evrensel ve nesnel olan öğretici bir dile sahiptir. Tıp dilinin hasta ve tabip arasında kurulan teknik bir köprü olması tıp metinlerinde sadeliği, kurallı bir dil seçimini ve gerektiğinde lafzen tercümeyi zorunlu hâle getirir. Tıp ilmi, tarih boyunca Latince ve Grekçe kökenli bir söz varlığı oluşturmuştur. Türk dili, eski dönemlerden beri tıp eserleri vasıtasıyla, gerek Arapça ve Farsça gerekse Latince ve Grekçeden etkilenmiştir. Osmanlı hekimlerinden Sakızlı Îsâ Efendi ise, *Devâ'-i Emrâz*'ı Osmanlı Türkçesi ile yazmış; Arapça, Farsça, Fransızca, Yunanca, çağdaş lehçelerden, halk ağzından terimlerle eserinin söz varlığını oluşturmuştur.
Tıp biliminin temeli, Mısır ve Mezopotamya'ya kadar uzanmıştır. Roma, Antik Yunan ve İslam Uygarlıklarının etkileriyle şekillenmiştir. Söz varlığı olarak ilk yazılı tıp belgelerinde hastalık belirtileri ve temel organ isimleri yer almıştır. Tıp diline Yunanca kökenli terimleri kazandıran kişi, Hipokrat olmuştur. Galen ise insan anatomisi hakkındaki eserleriyle Yunanca terimleri devam ettirmiştir. Orta Çağ'da Roma, Yunan tıbbını esas almış, bu dönemde terimler Latinceye çevrilmiştir. İbn-i Sîna gibi İslam âlimleri eserlerini Arapça olarak yazmış, Yunanca eserler Arapçaya çevrilmiştir. Türk dilinde, tıp metinleri bazı istisnalar hâriç herkesin anlayabileceği bir Türkçe ile yazılmış, tercüme edilmiş veya Türkçenin yanında özellikle terminolojilerde diğer dillerle birlikte kullanılmıştır.

Bu çalışma, Sakızlı Îsâ Efendi'nin 17. yüzyılda Anadolu'da yazılmış Türkçe tıp eserleri arasında önemli bir yere sahip olan *Devâ'-i Emrâz* adlı eserinde geçen özgün hastalık adları ve spesifik bazı bitki adlandırmalarını, dönem kaynakları, etimolojik sözlükler, TDK'nın *Derleme Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü*, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Tıp Terimleri Sözlükleri vs. diğer sözlüklerle karşılaştırmalı olarak söz varlığı bakımından incelemektedir. Bu çalışmada, *Devâ-i Emrâz*'daki hangi spesifik bitki ve özgün hastalık adlandırmaları yer almaktadır?, Bu adlandırmalar hangi dillerde, hangi anlam ve şekil karşılıklarıyla yer almaktadır?, Eserdeki halk ağzında ve bazı çağdaş lehçelerde yer alan adlandırmalar hangileridir?, Çalışmada yer alan terimlere taranan kaynaklarda rastlanmakta mıdır, varsa benzer adlandırmalar nelerdir?, TDK'nın *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Tarama Sözlüğü*'nde yer almayan adlandırmalar hangileridir?, Çalışmadaki terimlerin köken bakımından sayısal verileri nedir? gibi sorulara cevap aranacaktır.

Osmanlı metinleri üzerinde hastalık ve bitkilerle ilgili söz varlığı çalışmaları oldukça sınırlıdır. Çalışmanın temel amacı, Osmanlı telif metinlerinden biri olan *Devâ'-i Emrâz'*da tespit edilen özgün hastalık adları ve spesifik bazı bitki adlandırmalarını derli toplu sunmak ve ayrıca eserde geçen hastalık ve bitkilerle ilgili verilen açıklamalardan sonra bunların dönem kaynaklarında, *Derleme Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü* ve temel başvuru özelliğine sahip ve kaynakçada da belirtilen etimolojik sözlüklerdeki anlam karşılıklarını vermek, anlam farklarını belirtmek, bu sözlüklerde yer almayan terimleri tespit ederek zikredilen sözlüklere ilâve kelime noktasında katkıda bulunmaktır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Veriler, *Devâ'-i Emrâz'*daki söz varlığı incelenip spesifik bitki ve özgün hastalıklar tespit edildikten sonra tarihi kaynaklarla ve alandaki yapılan diğer literatür taramalarıyla (özellikle etimolojik alanda, tıp metinleri ve söz varlığı alanında ortaya konulan yayınlar) mukayese edilerek art zamanlı ve eş zamanlı olarak elde edilmiştir. Bu veriler, teorik temeller etrafında daha önce alanda yapılan söz varlığı çalışmalarından yararlanılarak incelenmiştir.

Eser üzerinde yapılan inceleme, aynı şekle sâhip sözcüklerin farklı anlam karşılıklarının olduğunu, bu sözcüklerin bölgesel olarak ağızlarda farklı adlandırmalarının olduğunu ve bazı terimlerin ise zikredilen sözlüklerde yer almadığını göstermektedir. Bu kelimelerin mâhiyetini, Ortak Türkçede, Anadolu'nun kimi bölgelerinde, halk ağzında ve bazı çağdaş lehçelerde yer alan kelimeler oluşturmaktadır.

Sakızlı Îsâ Efendi'nin *Devâ'-i Emrâz* adlı eserinin dikkat çekici ve özgün bir özelliği, eser üzerinde herhangi bir söz varlığı çalışması yapılmamış olmasıdır. Eserin her bir bâbı bir ya da daha fazla hastalık için

ayrılmış ve tek tek başlıklarla ele alınan hastalıklara çeşitli terkiplerle ilaçlar hazırlanmıştır. Türkçe ilk sırada olmak üzere hastalıkların halk ağzından örneklerle Fars, Fransız, Latin ve Yunan dillerindeki adları verilmiş; emâreleri, sebep ve tedâvilerinden bahsedilmiştir. *Devâ-i Emrâz*'da kelimelerin farklı dil ve karşılıklarının verilerek lafzen tercüme yoluna gidilmesiyle anlam güçlendirilmiştir. Eser, dil ve edebiyat, târih ve sosyoloji, botanik ve eczacılık (farmakoloji), psikoloji ve felsefe, folklor ve halk bilimi, astronomi ve takvim bilimi gibi çok farklı alana kaynaklık edebilecek ve bu alanlarda incelenebilecek kapsamlı bir söz varlığına sahiptir. *Devâ-i Emrâz*'daki bitkiler incelendiğinde tedâvi yöntemlerinin humoral[2] tıp yaklaşımından geldiği görülmektedir. Bitkilerin sıcak-soğuk, nemli-kuru mizaç özelliklerine göre ele alındığı ve hastalıkların sovdavî, demevî, balgamî, safravî gibi dört mizâca göre değerlendirildiği dikkat çekmektedir. Bu durum, eserdeki tıp anlayışının İbn-i Sînâ'dan gelen gelenekle olan güçlü bağını ortaya koymaktadır.

Hastalık ve bitki adları arasında dil, tedâvi yöntemleri ve terminoloji bakımından köklü bir bağ bulunur. Bu bağ iki farklı şekilde karşımıza çıkar: İlki, isimlerini bitki adlarından alan hastalıklardır. Tıbbi ve aromatik bitkilerden bazıları iyi ettikleri hastalık veya organ adlarıyla anılırlar. Aynı şekilde günlük dil veya tıp terminolojisindeki bazı hastalıklar da şekil benzerliği veya bitkiden gelen adlarla anılırlar. Meselâ dalak hastalıklarında "dalak otu", solunum yolu rahatsızlıklarında "ciğer otu". Yine ciltteki gül yaprağına benzeyen kırmızı kabarcıklar "gül hastalığı", mantar enfeksiyonunda ortaya çıkan "çiçek hastalığı" bunlara örnektir. İkinci olarak, fitoterapi yani tedâvi bağlantısıdır. İnsanlık tarihi boyunca uygulanan tedavilerde ve hastaların iyileştirilmesinde bitkilerden yararlanılmıştır. Bu bitkiler yüzyıllarca hem geleneksel hem de modern tıpta şifâ vermişlerdir. Ve hatta günümüzde birçok modern ilacın ana maddesi bitkisel kaynaklıdır. *Devâ-i Emrâz*'daki bitki ve hastalıklar incelendiğinde birçok örnekte bu şekilde bir bağlantı olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma ile birlikte, *Devâ-i Emrâz'*da yer alan ve halk ağzında olup derlenerek kayıt altına alınamayan kelimelerin, şekil bakımından benzer veya hiç karşılaşılmayan anlam örtüşmelerinin varlığı tespit edilmiştir. *Devâ-i Emrâz* gibi târihi metinler okunmaya ve incelenmeye devam edildikçe halk ağzındaki ve çağdaş lehçelerdeki sözel verilerin toplanacağı görülecektir. Eserde ele alınan bazı hastalık ve bitki adları Türk Dil Kurumu'nun *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde ve bazı etimolojik sözlüklerde yer almadığından bu sözlüklere ilave durumundadır. Bu sebeple bahsedilen dönem kaynaklarında ve sözlüklerinde yer almayan bu adlandırmaların da bu noktada literatüre katkı sağlaması önem arz etmektedir. Dönem kaynaklarında ve sözlüklerinde birebir anlamsal örtüşme ya da şekil olarak karşılaşmadığımız bazı kelimeleri de barındıran çalışmanın; *Derleme Sözlüğü*'ne, *Tarama Sözlüğü*'ne ve Tıp Terimleri Sözlüklerine; Osmanlı tıp bilim dilindeki gelişmeyi aydınlatma noktasında ve söz varlığı çalışmalarının disiplinler arası ehemmiyeti de göz önüne alındığında, eserin birçok alanda katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devâ'-i Emrâz, Türkçe tıp el yazması, Osmanlı Türkçesi söz varlığı, Özgün hastalık adları, Spesifik bitki adlandırmaları.

[2] Humoral tıp, hastalıkların insan vücudundaki dört temel sıvının (kan, sarı safra ve balgam) dengesinin bozulmasından ortaya çıktığını savunan bir yaklaşımdır. Galen ve Hipokrat gibi Antik Yunan'daki hekimlere dayanan bu teori, asırlar boyu İslam tıbbında uygulanmış ve ahlât-ı erbaa yani dört hılt olarak İbn-i Sînâ tarafından geliştirilmiştir.

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

ANKARA SCIENCE UNIVERSITY

Original Disease Names and Some Specific Plant Names in Sakızlı İsa Efendi's Work Titled named "Devâ-i Emrâz"

Introduction

Ottoman Turkish has the character of a language with a rich vocabulary that was shaped and enriched between the 9th and 20th centuries through the ethnic linguistic heritage it inherited from the Oghuz, Kipchak, and other Turkic tribes during the Old Anatolian Turkish period, as well as through its interaction with various languages incorporated into its structure. The coexistence of many ethnic and cultural groups has influenced the language, resulting in a complex and diverse structure. Combined with Arabic-Persian elements, the linguistic features of different Turkic tribes formed the vocabulary of Ottoman Turkish, and together with the structure shaped by morphology, this emerged as the most striking feature of the language. Manuscript works, the majority of which were produced by authors in Anatolia, have undoubtedly contributed to the vocabulary of Ottoman Turkish. These works include disciplines whose subjects are drawn from religion, literature, history, astronomy, medicine, and other fields. Just as each subject area in written works constitutes a distinct science, the science of medicine has also developed within the framework of its own principles. "Turkish medicine, after a very short period of translation, quickly got on track and, after a while, gained its independence with its valuable works. Our medicine has never claimed to be the sole inheritor of the knowledge of any nation; on the contrary, while acknowledging that sciences are international, it has taken only the fundamental medical principles, adapted and refined them according to the customs, morals and nature of the Turks, the climate in which they live, and their constitutions, and by applying them in this way, together with new ideas and discoveries, it has become an independent science in its own right." (Uludağ, 1925, s. 25).

Written works in the field of medicine began in the 13th century and have continued without interruption, with many works being bring into Turkish. In the 17th century in Anatolia, in the field of medicine, Turkish works such as Lârendeli Derviş Siyâhî's dictionary titled *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, *Tıp Risâlesi*, Şirvanlı Şemseddin İtâkî's *Teşrihü'l-Ebdân* and *Tercümânüél-Kıbale-i Filozofan*, Emir Çelebi's *Enmuzec't-Tıb* and *Neticetü't-Tıb*, Zeynelabidin bin Halil's *Şifâ'ü'l-Fevâid li-Hazret-i Sultan Murad*, Halepli Sâlih bin Nasrullah's *Gayetü'l-Beyân fî Tedbîr-i Bedenü'l-İnsan*, Hayatizâde Büyük Mustafa Feyzi Efendi's *Resailü'l-Müşfiye li-Emrazü'l-Müşkile*, and Ayaşlı Şaban Şifaî's *Tedbîrü'l-Mevlüt* were written. Sakızlı Îsâ Efendi's work, *Devâ-i Emrâz*, also holds an important place among the Turkish medical works written in Anatolia during this century. Written in Ottoman Turkish, this work is a kind of dictionary of diseases and plants, as it compiles and brings together information on many illnesses. Each disease is explained in separate chapters, along with its equivalents in different languages, even in contemporary dialects, which medications should be taken for these diseases are listed both with the ingredients made and how to use the recommended plants is explained in detail. In this respect, the work provides us with important data in terms of vocabulary. The work is dominated by the classical Arabic language found in 16th-century Ottoman texts and the explanatory style of 17th-century texts. Written in the year 1054 AH (Hijri calendar), the work -

the Hamidiye manuscript- consists of 381 chapters and 393 folios. The work, has a total of five copies consist of the Zeytinoğlu, Ayasofya, and Hamidiye manuscripts in Turkey; and in Egypt the copies in the National Library and the Khedive Library:

1. The Zeytinoğlu Manuscript is located in the Tavşanlı-Zeytinoğlu Library in Kütahya. The 388-folio work is registered in the Zeytinoğlu Collection under number 43 Ze 401.

2. The Ayasofya Manuscript is located in the Süleymaniye Library in Istanbul. The 351-folio work is registered under number 3615 in the Medical Manuscripts Collection in Turkish Libraries. The transcription date (Hijri/Gregorian): 1056 (1646), and its copyist is İsmail b. Haydar Bosnavî.

3. The Cairo Copy (Egypt Manuscript) is located in the National Library of Egypt. The 362-folio work is registered under number 8 in the Turkish Manuscripts Collection of the National Library of Egypt. The date of transcription (Hijri/Gregorian): 1158 (1745). The copyist of the work is Nureddin Abdurrahman b. Ahmed al-Jami (817–898 /7 November 1414–1492).

4. The Khedivial Copy (Egypt Manuscript) is located in Cairo, Egypt. The work, for which no folio information is available, is registered under number 5868 in the Turkish Manuscripts Collection of the Khedivial Library. The copyist of the work is Abdurrahman Jurjani (d. 1078–79).

5. The Hamidiye Copy is located in the Süleymaniye Library in Istanbul. The 393-folio work is registered under numbers 1023 and 1033 in the Collection of Medical Manuscripts in Turkish Libraries. The date of transcription (Hijri/Gregorian):1054 (1644). At the beginning of the copy, the note “devâ’i’l-emrâz te’lif re’isü’l-hükemâ Îsâ efendi” is recorded.

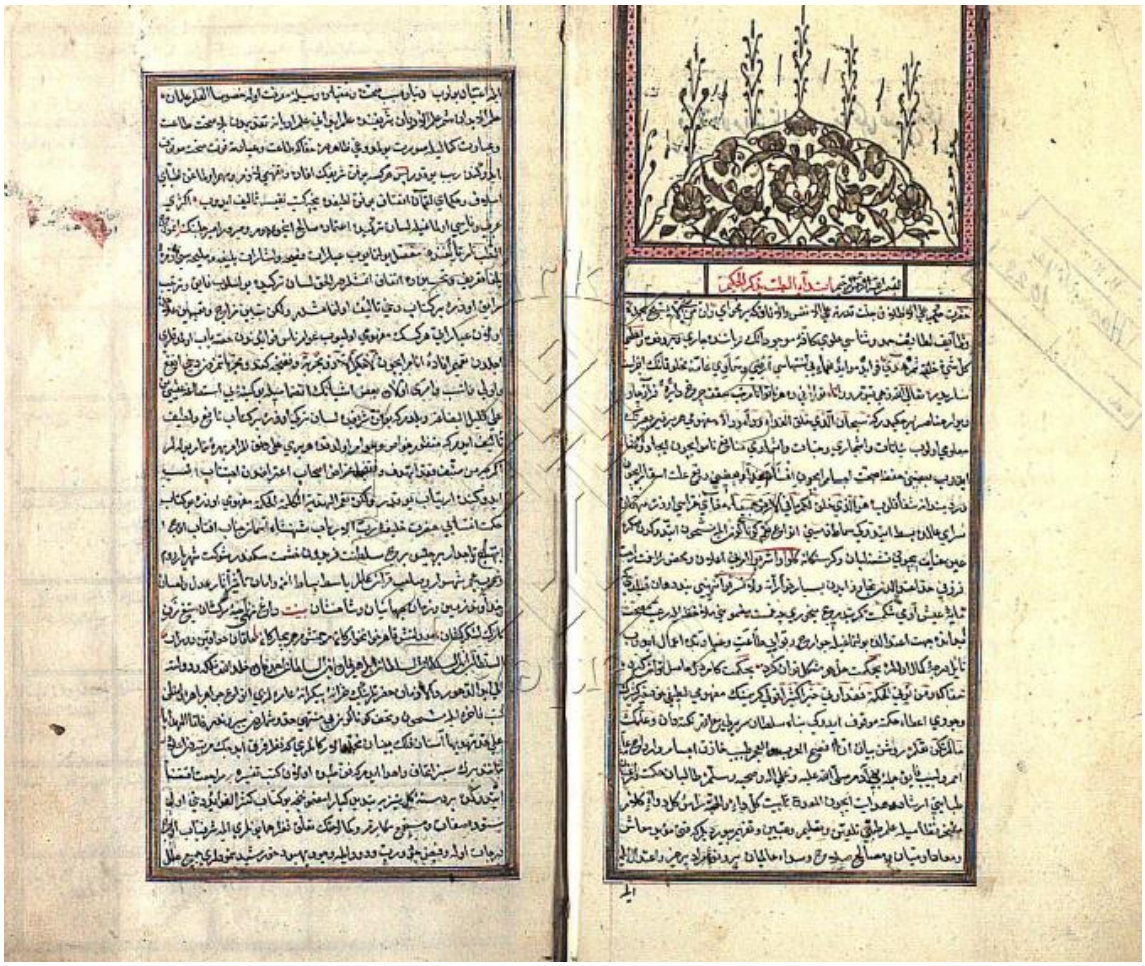

Figure 1: Hamidiye Manuscript.

In this study, the Hamidiye manuscript, which is the author's copy whose title we have provided above, is the primary criterion. However, other copies were also used in presenting the main text and in identifying words that could not be read for various reasons. Since the full text of the work, its comparison with other medical books of the period, the existence of medical vocabulary and a detailed review containing the index-dictionary have been prepared as a doctoral dissertation, the original disease names and some specific plant names that we have identified in the work will be examined here.

Abbreviations

AN. Ayasofya Nüshası
CH. Cerrahiyetü'l-Haniyye
Çev. Çeviren
DKKII. Dede Korkut Kitabı II
DLT. Divânu Lügâti't Türk.
DLT. Divânu Lügâti't-Türk
DS. Derleme Sözlüğü.
Ed. Editör
EDPT. An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish, At the Clarendon Press.
EM. Edviye-i Müfrede
HM. Hamidiye Nüshası
İML. İbni Mühenna Lügati
KB. Kutadgu Bilig.
KE. Kısâsü'l-Enbiyâ.
KT. Kâmus-ı Türkî
LÇ. Lügât-i Çağatay ve Türkì Osmânì
MŞ. Müntehâb-ı Şifâ
NF. Nehcü'l-Ferâdis
TDK. Türk Dil Kurumu

TİEM. Türkçe İlk Kur'an Tercümesi
TİEMR. Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar-Dizin.
TM. Tuhfe-i Mübârizì
TS. Tarama Sözlüğü
YTS. Yeni Tarama Sözlüğü.
ZN. Zeytinoğlu Nüshası

A. Some Original Disease Names Mentioned in the Work

Uçuḳ ṭutmaḳ اوچوق طوماق **"to have an epileptic seizure / having an epileptic seizure"** (30b/22- 31a/01)

In Deva-i Emraz, it is stated that epilepsy is referred to as "uçuk tutmak" in Turkish; bādefkend, dīv fersāy ve perī *zeft in Persian; enva'-ı malika tokuū among the Franks; āyīlepsiyā among the Greeks; and "cinn ṭutdı" among the people. It is also mentioned that epilepsy has different types, including "ṣarʿa-i demevī, ṣarʿa-i balġamī, sarʿa-i sevdāvī, ṣarʿa-i ṣafrāvī, ṣarʿa-i mürekkeb, and ṣarʿa-i merāḳī," and that these types are classified according to the severity and mildness of the epilepsy, along with their causes.*

The word is not included in the Khwarazmian-Golden Horde Turkish Dictionary.

In Nişanyan's "*Sözlerin Soyağacı*'' "uçuk; uççuk" is listed as a pimple (Nişanyan, 2003, p. 471).

In Suat Ünlü's *Çağatay Türkçesi Sözlüğü,* uçuġ/k is listed with the meaning of "lip bump, mole on the eye" (Ünlü, 2013, p. 1180).

In *EDPT*, uçuḳ is given as "havâle, epilepsy" cf. ṣarʿ ; ümmüʾṣ-ṣıbyān < uçuḳ and coincides with its meaning in the text (EDPT, 1972, p. 22). *In Müntehâb-ı Şifâ (I)*, the forms "uçuklu" (161b) and "uçuḳ dutmaḳ" (43b) appear with the same meaning as in this text.

In *Kitâbü'l-Mühimmât*, the word "uçuk" appears with the meanings and equivalents "uçuḳ, seizure, epilepsy" 12b/4, see. Ümmüʾs-sıbyān. "uçuk dut-" "to have a seizure" 44a/9. "uçuklu" "someone who has a seizure" 46a/18. (Özçelik, 2001, p. 148).

In the *Tarama Sözlüğü*, the forms "uçuğu depreşmek: sarası tutmak, kendini kaybolmak" and "sarʿa, uçuk dutmak: sara tutmak" are used with the meanings in the text. In the *Yeni Tarama Sözlüğü*, the following semantic overlaps are encountered for the form uçuḳ: "sara Hastalık; uçuḳ dutmaḳ →ṭutmaḳ; uçuğı depreşmek: sarası tutmak, kendini kaybolmak; uçuḳ ṭutmaḳ [-dutmaḳ]: sara tutmakḳ, cin tutmak" (TS, 2009, p. 3897 & YTS, 2009, p. 228).

''Añsuzdalıḳ/ ḳan ṭutmaḳ/ ṭamla/ deñsüz yatmaḳ'' اگسزدلق [3] قان طوتمق, طاملە, دگسز یاتمق [4] "state of stiffness in the body" (33b/09-18)

[3] ZN
[4] ZN

The illness is discussed under the heading "sekte" (sudden seizure). In the work, this illness is described as follows: "This ailment is called blood phobia. Istanbul's folk, it is called "tamla". In Persian, it is called sudden seizure, sudden illness; the Franks call it various types of seizures and apıbelḳıyâ; the Romans call it ġūsula and ġūte; in Turkish, it is called añsuzdalıḳ and deñsüz yatmaḳ," thus mentioning the different names of the illness in various languages. Then it was stated that this disease is like "südde-i tāmm", it is not "südde-i nākisa" like sara's disease, in this disease the matter is divided from the heart to the mind, from the mind to the other limbs, the vapor traps the cells and the whole body, feelings and ideas lose their function, the patient breathes and breathes like tired people.

These disease names do not appear in Tietze's *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Hasan Eren's *Türk Dili'nin Etimolojik Sözlüğü* and Suat Ünlü's *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*.

In Müntehâb-ı Şifâ, the form "añsuz" is defined as "sudden, all of a sudden" (Önler, 1999, p. 37). In the Yeni Tarama Sözlüğü, the form "añsuzdalık" is mentioned as "añsuzdalıḳ [añsuzlıḳ]: the state of being sudden" (YTS, 2009, p. 22).

In Tietze's dictionary, añsuz means: "AD. ansuz/ansız 'önceden haber vermeksizin, anî olarak, birdenbire' DS 280 ETk. aŋsız a.m. Clauson 1972 p.190 [an 'anlayış ve privativus eki-sız eki, b. adsuz/adsız). EOsm. ansız/ansuz a.m. TS 169: * Ger olmaya sen binüm, tenden çıḳa tiz cānum, | Bu kayu bini duta, ansuz ölevem bir gün. (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] p. 32). ansuzda a.m. TS 170-171: Ansuzda dilküye bir boynuz urdılar kim arada helṣk oldı, düşdi, öldi. (A. Zajączkowski 1934 [1405] 1, 14). ansuzdan a.m. TS 171: Kılıcın eline almış, ansuzdan üzerümüze saldı. (C. Okuyucu 1987 [1590-91) 5. 382). ansızla a.m. TS 170: Bir engel barja şeş geldi giderken yṢrum-ile de | Benüm ol yṢra olan sevgüme ansızla düşdi de. (Edimeli Nazmi 1928 p. 79).'' is mentioned in this way.

And also, ''ansuzın/ansızın 'ani olarak, birdenbire' TS 171 <ansız ve instrumentalis (araç durumu) hāli eki -ın, b. acın. Toramanım, bu gece ansızın geldiniz. Tedāriksiz bulunduk. (H.R. Gürpınar 1339 5 534). Müsā Çelebi ansuzın erişdi... (Oruc b. ʿ Âdil 1925 s. 39). Bir gün ansızın çıkar insanın karşısına. Pusudadır. (M. Mungan 1996, p. 402).'' It appears that the text contains the aforementioned responses and does not mention any specific disease. (Tietze, 2016, pp. 403-404).

In Kitabü'l-Mümimmât, the form "añsuzda" is used with an adverbial meaning: añsuzda "suddenly" (Özçelik, 2001, pp. 101-13a/19).

In Tuhfe-i Mübârizî, the forms "añsuzda and añsuzdan" are used with an adverbial meaning: añsuzda "suddenly, all of a sudden" (Doğuer, 2013, pp. 129-26a/1, 40a/1, 40a-D).

The *EDPT* does not include the "kan tutmak, ṭamla ve deñsüz yatmak, añsuzdalıḳ". For the word "añsız": *"D. añsız Priv. N./A. fr. 1 añ; lit. 'without understanding'; later it came to mean (1) 'without understanding, ignorant, stupid', (2) 'without thinking', hence either 'sudden, suddenly' or 'mechanically'. S.i.a.m.l.g. except NE. Uyğ. vIrff. Bud. (you completely refuted him) bu yeme añsız uyatıp utsuḳup özin bilindi 'and he admitted himself to be without understanding, put to shame and defeated' Hüen-ts. 1802-3; (I will make all the rivers..'. trees...'plants... añsız körtle*

sevüġlüg... 'unbelievably(?) beautiful, lovely' (agreeably coloured, fragrant, etc.) Suv. 529, 11: Çağ. xv ff. añsız/añsızın (spelt) (1) (1) bi-agl wa na-faham 'without intelligence and understanding' (quotn.), (2) nă-gahan wa ğafil 'suddenly and unawares' San. 52r. 3: Xwar. XIV ansızın 'suddenly' Qutb 8; añsuzun/añsızda ditto do. 9: Kom. xiv 'suddenly' ansızın CCG; Gr. 38 (quotn.): Kip. χιv ansız (sic) al-ğafla 'suddenly, unawares Id. 24: Osm. xiv ff. 'suddenly' in several forms, xiv añsuz/añsuzda; xv añsuzın/añsızda; A VI aŋsız TTS I 30; 11 41; III 28; IV 31." It is observed that the words are used in various meanings as negative nouns and adjectives, and not in the sense of any disease (EDPT, 1972, p. 190).

It has been determined that the form "ḳan ṭutmaḳ" is not included in the etymological dictionaries of Nişanyan, H. Eren, İ. Z. Eyuboğlu and S. G. Clauson, nor in Suat Ünlü's *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* ve *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, nor in *Divânu Lügâti't Türk*.

In *Kutadgu Bilig*, "ḳan ṭutmaḳ" is interpreted as "movement in the blood; excess":

"Kayu aydı kan tutmuş emdi munı,

Aça birgü ekhel (elçek) akıtġu ḳanı.

Kayu aydı ötrüm içürgü kerek…" (KB, 2008, p. 262, C44-1058-59).

"ḳan ṭutmaḳ" is included in both the *Tarama Sözlüğü*'nde and *Yeni Tarama Sözlüğü*. However, although the word appears in the *Derleme Sözlüğü*', it does not appear with the same meaning as it does in *Devâ'-i Emrâz*: ''Kantutma'': "A disease seen in sheep caused by eating grass that grows in barren areas." (Honaz, Kösten –Denizli; -Zonguldak; Salman *Akkuş-Ordu;*Ardanuç-Artvin; Eşke *Divriği -Sivas; Yerkesik-Muğla;*Lüleburgaz-Kırklareli; Seymen *Çorlu, *Saray -Tekirdağ), ''Kan tutmağ'': "The killer is taken aback." (Kerkük), ''Kan tutmak [kan uyumak -2]'' 1. Sheep contract a disease from eating poisonous grass. (They are cured by drawing blood from their ears or foreheads.) (Çığrı *Dinar -Afyonkarahisar; *Düzce -Bolu; *Kargı -Çorum; Danışman *Fatsa -Ordu; Yavuz *Şavşat -Artvin; Akçalar *Seydişehir -Konya) 2. Heart attack, sudden death. (*Gürün -Sivas) 3. To faint suddenly. (-Cypriot villages and towns) (DS, 2009, p.2629).

The form "ṭamla" is not included in the TDK's *Tarama Sözlüğü* or *Derleme Sözlüğü*'.

We have not encountered the form "deñsüz yatmaḳ" in any source.

For the form "deñsüz", the *Tarama Sözlüğü* and *Yeni Tarama Sözlüğü* list the meanings "inappropriate, disrespectful" as deñsiz/deñsüz (TS, 2009, p. 1086 & YTS, 2009, p. 76).

Kö/üngürülme "A state of the body not being at its natural state, a state of fatigue and lethargy like the elderly" كونكرلمه 49a/06-28

In the text, this disease is discussed in the chapter "fencenedeḥ ve fencelet veʾl-levā ve aʿyāī̄".

It has been mentioned that stretching and yawning occur in the body, that this is called "al-lawā," and that the word "fencenedeḥ ve'el-lawā," which is derived from Persian, refers to a

state of fatigue; that this illness is also called "pīr gān tüvān ve pīr gāne cüvān" in Persian; that the Franks call it "anvā'a-ı marā'umī," while the Rums and Greeks call it "mara'umīz."

Furthermore, it is stated that if a person is pleasure-seeking, the excitement and excess of their pleasure, the surge of their strength, and the increased movement of their animalistic spirit cause redness in their limbs due to the resulting heat, he states that the rūḥ-i ḥayvānī's even affects the nerves and evaporates and copes, and when the pleasure force passes, it is called kö/ungürülme in Turkish.

In the *EDPT*, küñ- is defined as "to ignite, to catch fire, to burn /// küñür-: the causative form of küñ". However, this does not match the meaning in the text (EDPT, 1972, 733).

In the *Yeni Tarama Sözlüğü*, ''geñsüz [geñsiz, geñsizin, geñsüzin]' is defined as "unwillingly, willy-nilly", ''geñşek' as "loose", and ''geñşeklik' as "looseness, helplessness, weakness" (YTS, 2009, p. 104).

In the *Tarama Sözlüğü*, the following meanings are given for "geñ düşmek": "To be wide, to expand"; "Geñezlik": "Ease, convenience"; "Geñimek": "To expand"; "Geñitmek (geñ etmek, giñitmek, giñ etmek, geneltmek, geñ eylemek, gen eylemek, giñ eylemek)"; "Genişletmek": "Geñşek, loose" (TS, 2009, p. 1634).

Again, in the Tarama Sözlüğü, the form "çöngelmek" is defined as 1. "to weaken, to lose strength, to become unable to perform one's duty well, become useless"

''Kara kıyma gözlerim çöngelmeseydi (Dede. XIV.)

Ey gamzeleri dönme vü çöngelme berü gel

Yüzün ile alnunu bana şems ü kamer kıl (Kadı. XIV. 392)

Sürme çekeler, çöngelmiş gözlere cila vere (Edriye. XIV. 2).

Göze sürme çekeler, çöngelmiş gözlere cila vere (Mü. Şi. XIV-XV. 42-1).

''El-külûlü [Ar]: Kılıç ve bıçak çöngelip kesmez olmak... ve dahi göz çöngelip katı görmez olmak (Terceman. XV. 195-1).

Meğer şimşirin anın gün çaluptur

Ki tığı Mihr böyle çöngelüptür (Mih. XV. 234).

El-hasir [Ar]: Yorulmuş ve açılmış çöngelmiş ve zaif (Ah. XVI. 298)

Bakr [Ar]: Kişinin gözü beleri kalıp nesneyi bakıp görmemek ve göz nuru çöngelmek ve katı yorulmak (Bab. XVI. 1, 21).

İstihsar [Ar]: Yorulmak ve çöngelmek (Bab. XVI. 1, 8).

Çalıştılar şu denlü kim cedelden

Kılıçlar çöngeli kaldı amelden (Lârendi. XVI. 155).

Okları tükendi kılıçları çöngeldi (XVI. 125).

El-hasem [Ar.]: Külünk dedikleri alet çöngelüp yassılanmak (Kam. XVIII. XIX. 3, 338).''

2. "(Regarding teeth) set teeth on edge."

‘‘Yimekten ardı çöngeldi diş ağız

Sinirmeklikten oldu mi'de âciz (Işk. XIV. 262-2)

Ed-daras [Ar.]: Diş çöngelmek that is, (tooth) set teeth on edge. (Ah. XVI. 605). (TS, 2009, pp. 952-953).’’

In the *Derleme Sözlüğü*, "Genelmek" is defined as: "To expand, to increase appetite"; "Geneş": "Geniş"; "Könez": "Old, elderly, worn out, tattered, bad"; "Könezlemek [könkürlemek]": "To grow old"; "Köngürlemek [könkürlemek]": "To doze off, to relax"; "Könkürlemek [→köngürlemek], könkürlemek [→könezlemek]." (DS, 2009, pp. 1990 & 2960).

In Müntehâb-ı Şifâ, while the word "geñşel" has a semantic correspondence with the root word "gevşemek" (to relax), a direct morphological match is not found in any source (Önler, 1999, p. 125).

Ditreyik دتريك “Body trembling” 50a/04-15

Sakızlı Îsâ Efendi, in the text, mentions that this disease is called "lerze endām" and "lerzīden" in Persian; "raʿşe" in Arabic; "tiremūri" by the French’s; and "tūrūmūz" by the Rums and Greeks, and states that this disease is mostly seen in the elderly, and lists the causes of the disease.

In the TDK’s *Yeni Tarama Sözlüğü* and *Tarama Sözlüğü*, the word is given as "ditreyek دترياك" (YTS, 2009, p.82 & TS, 2009, p.1188).

This form does not appear in *EDPT*, *KB*, or *DLT*. We also do not encounter the form "ditreyik" in other sources.

Tavuḳ ḳarañusı “moon-blindness” تاوق قره كوسى 59b/07

In the text, Arabic for this disease is "ġışā"; It is stated that it is called "şeb-kūr" in Persian.

This disease is not included in the Turkish Language Association's (TDK) *Tarama Sözlüğü* or *Derleme Sözlüğü*.

For the form “ḳaraġu”, the *Harezm Altınordu Sözlüğü* gives the following meanings: “blind, āmā”; ‘‘karaġu bol-’’; “to be blind” (Ünlü, 2012, p. 288).

The word appears in the Edviye-i Müfrede under the entry "karagulık," defined as "blindness". “*zeyt yeñisi mu’tedildür ve eskisi issidür, göze çekseler göz karaġulıgın giderür.*” (Canpolat & Önler, 2016, p. 149).

G. Clauson, in his dictionary, gives the form of the word as "karagu" and states that in *DLT*, *KB* and *TİEMR*, "karagu" is a noun derived from the word "kara" (black), used to mean blind, that it is seen as "karigu" in the Southeastern Taranchi dialect, and that it appears in the

Hakaniye dialect with the example "biligsiz karagu turur" (a clueless person is blind) (Clauson, 1972, p. 656).

R.R. Arat, in *Atabetü'l-Hakayık*, gives the word "karagu" in the example "…*karagu yolık yazsa sökme anı*" ("…if a blind person loses their way, do not condemning them") (Arat, 2008, pp. 166-167).

In the *Yeni Tarama Sözlüğü*, "ḳarañumaḳ" is defined as "Darkness falling, a dark situation coming" (YTS, 2009, p. 139). However, in other works and dictionaries of the period, the form "Tavuḳ ḳarañusı" does not appear as a disease name.

G/kelin كلن "A mole formed by a blood mark on the face, a rose (vernacular)" 106b/08-12

The text states that the Arabic equivalent for this ailment is "Alatü'd-dem fī'l-vecḥ," the Persian equivalent is "Pârça-i ḫūn der zīrpūstī-yi çehre," and the French equivalent is "Envāʿ-ı māḳūle rūbyā aḳşānā tetīyātī," and "Fāçeyī," while the Rums and Greeks used the equivalent "Sīmyūm erişirūn aḳya netīs."

Further in the text, it is mentioned that the word "G/kelin" refers to a birthmark, about the size of a palm, reddish or melancholic(black) in color, with hairs on it.

The word does not appear in EDPT, KB, or other sources with the meaning of "discomfort." It is not included as a name for a discomfort in the TDK's *Tarama Sözlüğü* and *Derleme Sözlüğü* (TS, 2009 & DS, 2009).

Ḳurbaġacuḳ / dilaltı قور بغه جق "sublingual tuberculosis" 109a/26-27, 109b/17-25, 388a/10-11

The text states that the disease called "żıfdaʿ" in Arabic is tuberculosis under the tongue, "ḳurbaġacıḳ ve dil altı" in Turkish, "derd-i duẕāġ" in Persian, "vezeḳ-denc" by the people of Khorasan, "afḫutūs ibn-i mezyūres līġā menḳi lanḳva" by the French, and "apāṣūs teys ipūġlū şīdūs" by the Rums and Greeks.

In 109a/26-27, it is summarized as follows: "If tuberculosis of the tongue opens up on one side and is mostly under the tongue, it is called 'żıfdaʿ', in Turkish 'ḳurbaġacuḳ'."

The word is discussed in chapter ''żıfdaʿ'' between 109b/17-25 and explained with the following expressions: "*Dil altında olur, ''kurbaġacuḳ'', derler fārsīde ''derd-i dūẕāġ'', derler ve ḫorāsānīler ''vezeḳ-denc'' derler ve efrencīler ''afḫutūs ibn-i mezyūres līġā menḳi lanḳva'', derler ve rūmlar ve yunānīler ''pāṣūs teys ipūġlū şīdūs'' derler ''żıfdaʿ'' ʿilleti dil altında olan ṭamarlar ve yāḫūd ḳurbında bir ''ġuddacaḳ*[5]*'' gibi olup ve levni ḳurbaġa yavrusı gibi olur ve yumşaḳ olur ve ṭamarlar ḳurbaġa ṭamarı gibi ve alaca ve gök renk olur ve bunuñ sebebi bir ġalīẓ ruṭūbet cemʿ olup münʿaḳid olur ve gāh açılur ve gāh yine ḳapanup lisāna iżṭırāb verür ve bu ʿillet başdan nāzil olur.*"

[5] guddecik: yağ bezesi.

In 388a/09-11, it is stated in summary that "chewing a remedy similar to 'Kebâbe' would be beneficial even for 'ḫonāk' disease and for 'żıfdaʿ' disease under the tongue, which is called 'dil altı' in Turkish and is also called ḳurbaġacuḳ, and it would be beneficial for this disease."

The word is not included in the *Tarama Sözlüğü*, while in the *Derleme Sözlüğü* it appears as "kurbağacık" and is described as "a disease in cattle characterized by swelling of the tongue and trachea" (DS, 2009, p. 3006).

Neither of these forms is found in Clauson's dictionary, the *DLT*, or the *KB*.

ıncaraḳ ~ ıncaruḳ, ınçkıruḳ [6], **ınçḳır-** انجرق, اینجقرق "hiccough" 169a/06-10

The text states that these words are called "fuvāḳ" in Arabic, "eşkene" in Persian, "sügbīg" in Khorasan, "envāʿ-ı sīn ḳultūs" by the Franks, and "līġmūs ve ḳulḳūs" by the Rums and Greeks.

In the Hamidiye Manuscript, the word appears twice as a name for a disease, in a form consisting of the letters انجرق "alif, nun, jim, ra, and kaf," and only once as a verb انجرمق, where it is stated that incaruḳ is a condition that also occurs while crying.

The Zeytinoğlu manuscript of the work titled Devâ-i Emrâz contains a form consisting of the letters اینجقرق "alif, ya, nun, jim, kaf, ra, kaf".

In the Hagia Sophia Manuscript of the Work, the word appears in a form انجقرق consisting of the letters "alif, nun, jim, kaf, ra, kaf".

The first form انجرق is not found in the following historical sources[7], etymological dictionaries[8] consulted, or other dictionaries. In *Türkische Manichaica aus Chotscho*, *APAW. I* (Le Coq, 1911, 1912, 19, 22) and *Manichaische Erzahler* (Bang, 1931), the form ''ınçaḳ' is defined as "anxious, worried", and ''ınçıḳlamaḳ' as "to cry out, to moan, to sob, to wail".

In *Kutadgu Bilig*, the form of the word is "ınçık". ınçıḳ: "Ah, wah, moaning; exhausted", "ınçıḳla-": "To moan, to groan; to snivel, to grumble." (KB, 2005, p. 1153).

ınçık yi- "to moan, to groan" (KB, 1979, p. 3385)

sen ınçık yiyü bar ol arzu yiyü (KB, 1979, p. 3385)

In Kutadgu Bilig, the Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi, in the Karahanlı Türkçesi Satıraltı Kur'an Tercümesi Raylands manuscript, "ınçıklamak" is defined as: "To moan, to groan; to snivel, to grumble" (KB, 1979, p. 6407 & TİEM 73, 2004, p. 400/2 & TİEMR, 2004, p. 38/1b2).

Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi'nde ınçıḳlan- "sızlanmak, şikâyet etmek; acele etmek" ınçıḳlanġan " çok ah çeken, (Allah'a) yalvarıp yakaran, çok içli"

[6] Zeytinoğlu Nüshası.
[7] *Divânu Lügâti't-Türk*, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kutadgu Bilig*.
[8] *Sözlerin Soyağacı*, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, EDPT*.

In the *Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi*, ''ınçıḳlan-'' means: "To snivel, to grumble; to hasten", ''ınçıḳlanġan'' means: "One who sighs a lot, one who pleads and begs (to Allah), very emotional"

''Bütünlükün ibrāhīm yalavaç yazuḳıña

Inçıḳlanġan tevbe ḳılġan'' (TİEM 73, 2004, p. 151r/4).

In the *Kısāsü'l-Enbiya*, the word appears in the form "ınçıḳ": "to sigh for someone, to weep and moan" (Ata, 1997, p. 144r/5), " ınçıḳ yıġı": "to sigh for someone, to weep and moan" (Ata, 1997, p. 238v/4), " ınçıḳla-": "to weep and moan with sobs" (Ata, 1997, p. 83r/13), "ınçıklan-": "to sob, to moan" (Ata, 1997, p. 2v/7).

The form of the word "ınçḳır-" appears in the *Süleyman Lügati*. "ınçḳır-": "To cry and weep with sorrow" (LÇ, 1298, p. 63/7).

Suat Ünlü's *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* includes the forms "ınçkır-, ıñır-, ıñran-": "Inçḳır-": "To cry out in sorrow", "ıñır-": "To moan, to cry out in pain", "ıñran-": "To moan, to cry sorrowfully" (Ünlü, 2013, p. 500).

In the *Tarama Sözlüğü* (Scanning Dictionary), "ıncaḳ" is defined as: "Showing a sorrowful state, needy to tenderness" (TS, 2009, p. 1949).

In the *Derleme Sözlüğü* (Compilation Dictionary), "ıncak" is defined as: "Pity" (DS, 2009, p. 2478).

In the *Yeni Tarama Sözlüğü* (New Scanning Dictionary), the meaning of "ıncaḳ" is given as: "Showing a sorrowful state, causing pity," and the forms "ıncġırıḳ→ ınçḳırıḳ, ıncḳırıḳ→ ınçḳırıḳ, ınçġırmaḳ →ınçḳırmaḳ, ınçḳırıḳ [ınçḳırıḳ, ıncġırıḳ, ıncḳırıḳ] hıçkırık, ınçḳırmaḳ [ınçġırmaḳ, ınçḳurmaḳ] hıçḳırmaḳ " are listed (YTS, 2009, p. 121).

Felġamūnī, ḳara şiş/ ḳızıl şiş/ yılaranca/uḳ[9] "Swollen veins/vascular tuberculosis" فلغموني, قره شيش, قزل شيش, يلاره نجق 332a/01-08

The text states that the disease is called "felġamūnī" in Greek, "āmās bāḫūnī" in Persian, meaning "in the thighs and legs," and "evrāmü'l-meġābīn" in Arabic for "a type of tuberculosis in the legs, thighs, and armpits," and that "felġamūnī" means "swelling of the sanguine veins."

In Hekim Bereket's work, *Tuhfe-i Mübârizî*, it is stated that the word "felġumuni" comes from "(< Greek flegmon)" and means "a type of skin disease that appears as red swellings, smallpox," and that it should be compared with the word "ısırġu" (Doğuer, 2013, pp. 160-25a-D). When the word "ısırġu" is examined, it is stated that it refers to "a type of skin disease that appears as red swellings, smallpox" (Doğuer, 2013, p. 170).

In the same work, the term "red swelling" is also translated as "smallpox" (Doğuer, 2013, pp. 183-25a-D).

[9] This form does not exactly match the description of "yılancık hastalığı" given in line 333a/22; it appears that a different disease is being referred to here.

It can be seen above that the words "felġumuni and kızıl şiş" in Hekim Bereket's work titled *Tuhfe-i Mübârizî* do not match the meaning in *Devâ-i Emrâz*, which refers to "tuberculosis and swelling of veins in the thighs, legs, and armpits." There are also differences in the transcription of the word "felġamūnī". In *Tuhfe-i Mübârizî*, the word is read as "felgumuni". In the Zeytinoğlu manuscript of the work titled "*Devâ-i Emrâz*", in chapter 135, it is "felġamūnī" as shown. Here, while there may be differences in readings due to variations in manuscripts and diacritical marks in the works, it is also clear that the word's meaning refers to different types of illness. Because tuberculosis and smallpox are different diseases. This suggests that the same or similar terms are being used for different illnesses.

The term "kara şiş" (black skewer) could not be found in any dictionary or source.

While the spelling "yılaranca/uk" is not found in the sources, it is stated in the text that if it is formed by a mixture of blood and bile, it is called "yılaranca/uḳ". Here يلاره نجق, since we were unsure whether it was yalārancaḳ, yılārancaḳ, yalārancuḳ, or yılārancuḳ, we approved to read it according to the bold letters in which it is written. The word is open to different interpretations. In both the Zeytinoğlu manuscript and the Hagia Sophia manuscript numbered 3615, the spelling of the word is as shown يلاره نجق. Even if the manuscripts are thought to be copies of each other, considering that the Hamidiye Manuscript is the author's copy, it is plausible that there may be spelling errors and that the author intended to write about "erysipelas". In this case, when comparing the meaning of "erysipelas" in line 333a/22 of the author's manuscript - Hamidiye - with its meaning in other languages, it becomes clear that there are differences in meaning.

According to the explanation of the disease in 332a/01-08, it is called "felġamūnī" in Greek, "āmās bāḫūnī" in Persian, and the type available in the thigh, leg, and armpit is stated that it is called "evrāmüʾl-meġābīn" in Arabic. Furthermore, the author examined was about to the disease under two different headings, in both chapters 335 and 336. When we look at the Greek equivalent in 333a/22, we see that it has been left blank; nothing has been written in it. When we look at the Persian equivalent, it is stated that even "āmās ḫumret" and "āmās süreḫce" are used. The statement explains that "it is a harmful type of tuberculosis known as humret in Arabic, and if it is caused by warm blood; if blood mixes, it becomes humret-related," indicating that it is a harmful type of tuberculosis. It is then stated that humret is "felġamūnī," and that tihis is the difference between "humret" and "felġamūnī" lies in the fact that "humret" is firm and reddish, while the color of "felġamūnī" is hidden inside, within the flesh, and tends towards green. It is also said that if a finger is touched to "humret," its redness disappears and it turns white, but when the finger is removed, it immediately turns red again, while "felġamūnī" is the exact opposite. It is also stated that the color in humret is like that of saffron, that in felgamūnī the redness is on the skin, the pain is less, that in pure humret there is heat and burning, and if it mixes with blood it occurs everywhere, while in felgamūnī, the opposite is true, there is no fever.

In section 332a/01-08, it is stated that "felġamūnī" refers to the swelling of the blood vessels, that the ancients used the term "felġamīnī" for all hot and bloody tuberculosis, but that if it mixes with two of the four humors, such as blood and bile, it is called "felġamūniyā-yı humret," meaning it is a type of felġamūnī of humret, it is stated that this is called "yilaranca/uḳ" in Turkish, and that "felġamūnī" refers to demevî tuberculosis.

The forms “yılāranca/uḳ”, “kara şiş” and “kızıl şiş” do not appear in dictionaries; in the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*, the equivalent for kızılcuk is given as “hafif kızamuk” (mild measles) (Tarama Sözlüğü, 2009, p. 2541).

In *Kitâbü’l-Mühimmât*, the form “ılancuk” is used as a synonym for “little snake” (Özçelik, 2001, pp. 121-28b/8).

Humre∼ḥumret / ḳızıl şiş / deve ṭabanı / yılancuḳ “Types of Tuberculosis” حمره, قزل شيش, دوه طباني, يلانجق 333a/22-28, 333b/12-14

In *Cerrāhiyyetü’l-Haniyye*, the meaning given for "humre, ḥumret" is: "Erysipelas, bone tuberculosis; disease transmitted through a wound" (CH, 2020, p. 152b).

In the chapter on "humret" in the work, it is stated that this disease is called "kızıl şiş" or "devetabanı" in Turkish; "yılancuḳ" in Istanbul; "āmās ḥumret ve āmās süreḫce" in Persian; and "ḥumret" in Arabic. It is also explained that it is a harmful type of tuberculosis.

Furthermore, it is stated that this disease is caused by warm blood, and if the blood mixes, it is said to have originated through the "humret" route. It is then stated that humret is "felġamūnī," and that tihis is the difference between "humret" and "felġamūnī" lies in the fact that "humret" is firm and reddish, while the color of "felġamūnī" is hidden inside, within the flesh, and tends towards green. It is also said that if a finger is touched to "humret," its redness disappears and it turns white, but when the finger is removed, it immediately turns red again, while "felġamūnī" is the exact opposite. It is explained that the color in "Humret" is like that of saffron, that in "felamūnī" the redness is on the skin, the pain is less, that in pure "Humret" there is heat and burning, and when mixed with blood it occurs everywhere, while in "felamūnī", the opposite is true; there is no fever.

In 333b/12, it is explained that wherever "humret" appears, and if tuberculosis appears like a finger, the people of Istanbul call it "yılancuḳ" (erysipelas), and that tuberculosis moves as if alive, and thus the difference between "felġamūnī" and "humret" is understood.

As the author states, "felġamūnī" and "yılancık" are different types of[10] tuberculosis. The disease we discuss under heading 9, “felġamūnī, ḳara şiş/ ḳızıl şiş/ yılāranca/uḳ”, is a different type of tuberculosis.

The word "deve tabanı" for which we could not find any equivalent in contemporary sources and dictionaries, does not appear in *EDPT*, *KB*, *DLT*, or other sources in the sense of a disease.

Çıñgıraḳlu öksürük “A type of cough that results from a dry cough.” جكغرقلو اوكسرك 127b/18-21

[10] This form does not exactly match the meaning given for "erysipelas" as explained in 333a/22; it appears that a different disease is being referred to.

Eserde “Kuru öksürük esnâsında, çok öksürme netîcetinde boğazdan bir şey çıkacakmş gibi olur, belki nem sebebiyle gırtlaktan bazı sesler gelir buna ‘‘çıñgıraḳlu öksürük’’, derler.” denilmiştir.

The work states, "During a dry cough, as a result of excessive coughing, it feels as if something is about to come out of the throat; perhaps due to the moisture, some sounds come from the larynx; this is called ‘çıñgıraḳlu öksürük '."

The word “çıñgıraḳlu öksürük”(coughing sound) was not found in the sources examined. However, the word appears in *Mukaddimetü'l-Edeb* as “çıñramak”: “to clang, to make a sound” (Yüce, 1993, p. 111).[11]

In *EDPT*, the form "çıñra-" is used. And in southwestern Uzbekistan, it means "loud and high-pitched", however, it is stated that for "çinkirok": "Scream", "Çıñrak" in Southwestern Ottoman Turkish means "a loud, clear sound": “çıñra:k Dev, N, fr. çıpra:-. Survives in SC Uzb. çinkirok 'strident, squeaky' (but çinkirik "a scream" seems to be a separate Dev. N. fr. çinkir-(çıpra:-)) and SW Osm. çınğirak (sic) “a small bell'. Xak. xı çıprak ü:n “a loud, clear (a/-cahırı”l-şafi) sound” Kaş. III 383: xiv. Müh. al-şanc 'cymbals', etc. çı:pıra: (sic) Mel. si, 4; Rif. 148: Çağ. xv ff. çınkırak/çınkıravv (spelt) caras "a bell” San. 221r. 22.” (EDPT, 1972, p.426).

Bağırsaḳ şayrundusı “Intestinal disease” بغرسق صيروندوسي 213b/01-13, 215a/29

The disease is mentioned in the text as "seḥac-ı emʿā" in Arabic, "ez rūde ruṭūbet lüzeci ve seḥac bedīden" in Persian, "envāʿ-ı fülūḳases īn testī nūrūm rezūrum" by the Franks, and "enderūḳasezmā" by the Rums and Greeks.

In *Devâ-i Emrâz*, this ailment is mentioned twice, in 213b/01-13 and 215a/29, and it is stated to mean "boils and ulcers in the intestines".

In 213b/01-13, it is stated that there is a moisture-like substance, similar to starch jelly, adhering to the surface of the intestine, and that this is called "muḫāṭ-ı ġişā", if the incoming "wild pear" is strong, that too much of it passes through the intestines, and that the moisture called "muḫāṭ-ı ġışā" is shaved off the intestine and appears below, and that when the “muḫāṭ-ı ġışā” has gone away, the intestine is left expose, that the wrath of "aḫlāt" burns the intestines, thus causing abrasions and wounds, that if the aḫlāt (humor) is "savravī", the abrasion occurs within 15 days, and if the humor is "burākī and salty", it occurs within 30 days, that if the humor in the intestine is of the "sevdāvī" type, abrasions form in 40 days, that if the abrasion occurs quickly, it is called "ḫerāṭ" in Arabic, that the word is called "nushārat" in Persian, and also that pieces of intestine and skin begin to come out.

In 215a/29, the ailment is discussed under the heading “ẕū sanṭariyyā”, and it is mentioned that this name was given to diarrhea originating from the lungs, and that this is a bowel rupture. It is stated that boils and sores subsequently develop, that this is called "şikem reften ez ciger ve ānerā ẕū sanṭāriyyā ḫānend, şikem reften bā ḫūn ve sāde est" in Persian, that the Franks used to say, "envā-ı felūḳases īn testī nūrem ḳūrūnetūzez", that the Rums and Greeks called this

[11] Yüce, 1993 p.111 (230/4).

"sanṭariyyā amāterā", and that this type of wound, which causes this kind of injury, is called "zū sanṭāriyyā" in Greece. It is stated that this disease has two types: one with intestinal ulcers and one without, that the type that is not caused by intestinal ulcers also has two subtypes, that one of these is due to liver weakness, that this strain cannot convert the "chylus" into blood, and therefore painful diarrhea occurs, that this is the type called "zū sanṭāriyyā". In the second type, it is explained that a blood vessel inside the intestine, or the ends of intestinal blood vessels called "mustaḳīm," open up, that diarrhea and demevī appeared, and this was called "zū sanṭāriyyā-yı demevī", that eventually blood comes from the hemorrhoid, and this is called "amūrīderes" in Greek, and that this type is explained in this way in medical textbooks; but that it is possible to create a vascular opening in the rectum in this type, that in Arabic, this type is called: "iftitāh-ı efvāhüʾl-ʿurūḳ", that "zū sanṭāriyyā-yı demevī" originates from the opening of a blood vessel head within the intestine, that when there is a harsh transport that causes intestinal ulcers, and when food, a pungent or salty mixture, or a pungent medicine passes into the intestines, that grate, burn, and cauterize the intestines, and are expelled either with weakness or great force, and that the area becomes sore that a tuberculosis lesion matures and opens up there, and that if intestinal ulcers cause pain and suffering similar to liver ulcers, this is called "ḳılāʾ" in Arabic.

W. Radloff's in *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, the equivalent of ''sayru'': "Sick, weak, weak" has been included (Erbay, 2008, p. 609).

G. Clauson's dictionary does not contain any equivalent for the word (Clauson, 1972).

Hüseyin Kazım Kadri's in *Büyük Türk Lügati (Great Turkish Dictionary)*, "sayru" means: "Abondoned, sick, ill" (Kadri, 1913, p. 33). In the *Kâmus-ı Türkî (Turkish Dictionary)*, "sayrı" is defined as "sick, ill, unwell" (KT, 2010, p. 1042).The words "sayru" or "sayrulug" do not appear in any form in the *Orhon Yazıtları (Orkhon Inscriptions)*, *Divanu Lugati't Turk*, *Karahanlı Dönemi'ne ait Kuran Tercümesi (the Quran translation from the Karakhanid period)*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l Hakayık*, *Nehcü'l-Ferâdis*, or *Kısâsü'l-Enbiyâ*.

In the *Dede Korkut Kitabı (Book of Dede Korkut)*, the word "sayru" is used with the meaning "sick; to become sick" (DKKII, 2009, p. 261). In the Kıpçak Türkçesi Sözlüğü (Kipchak Turkish Dictionary), "sayrı/sayru" is given with the meaning "sick; sickly, to become ill" (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2003).

The word does not appear in *Gülistan Tercümesi (Seyf-i Serâyi's translation of Gülistan)* (Karamanoğlu, 1989).

In Kitâb-ı Gunyâ, which is discussed in the Old Anatolian Turkish period, the word "sayru" is mentioned 5 times (Akkuş, 1995).

In *Yunus Emre Divânı (Yunus Emre's Divan)*, the word "sayru" is mentioned 7 times in the sense of "sick" (Tatçı, 1990).

In *Kitâbü'l-Mühimmât*, the word ''sayru'' is again used in the sense of "sick" (Özçelik, 2001, p. 139).

In Hacı Paşa's work *Müntehâb-ı Şifâ*, the word "sayru" is mentioned in the sense of "illness" (Önler, 1990, p. 256).

The word was not found in either *KB* or *DLT*.

In the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*, the meaning of "sayru" is given as "patient," and additionally, the forms "sayrucağı, sayruluk, sayru evi" are also listed (TS, 2009, p. 3351).

In the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)* prepared by the TDK (Turkish Language Association), the word "sayru" is mentioned with the meaning of "sick" in the different forms "soyrı, sayrı, seyru" in various dialects, and it is included with the meanings of "fever, a feverish illness, weak, typhoid, pneumonia, disabled, deadly flu, the entirety of temporary feverish illnesses that cause sores or boils on the body" in various regions (DS, 2009, p. 3363).

Son olarak elektronik *Kubbetaltı Lügati*'nde ise sayra–ġ >sayru olarak alınmıştır (Kubbealtı Lugatı, 2026).

We have not encountered the word in the form "sayrundu" in any source.

When we look at the word "sehac," the *Vankulu Sözlüğü (Vankulu Dictionary)* states that it means "scratch." And it is mentioned as "a disease that is known among physicians; and with it there is abrasion or 'maraz-ı mezkûr ' " (Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı - Kamus, 2026) (Manuscript Works Institution Presidency - Kamus, 2026).

Ḳavuḳ Ḳağşamaḳ "loosening of the urinary bladder" قاوق قاغشمق 254b/06-09

In *Devâ-i Emrâz*, it is stated that the word is called as follows: ''Erġiden çemīzdān ve bīrūn şoden an ez cā-yı ḫōş'' by the Franks, ''Envāʿ-ı īne çīltās ve siçe at perūçīdneçyā'' by the Romans and Greeks, ''Atūnyā ki perāmetuses tes kesītūs''.

The word is discussed in the explanation "Meṣāne istirḫāsı ve gendü yerden ṭaşra çıḳması". Its meaning is explained as "to loosen and move away from one's place with the wind".

In the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*, the form "ḳağşa-" is defined as: "Kağşak: loosened, its parts becoming loose and about to fall apart."

''*Ruşt [Fa] kağşak ve her nesne kim eskiyüp harap olmağa başlaya (Ni'meti, XVI s. 344)*

Ruşt [Fa] kağşak manasina ki bir divar eskiyup yıkılmağa başlar (Caf. XVI s. 70-1).

Rişt [F]: Kağşak yer ki eskiyip yıkılmağa başlar... Ve her nesne ki eskiyip harap olmağa başlayıcak rişt derler. (Deş. XVI s. 41-2)

Rişt [Fa]: Kağşak mütehalhil mânasında. (Cinas. XVI s 31-1)

Reşt [Fa]: Beş mânası var... 5, mutlak eczası birbirinden müteferrik mânasındadır... ve hassaten kağşak mütehalhil duvara denir. (Bürh. XVIII – XIX s. 300)."

kağşamak (kaḫşaşmak, kaḫşamak): For something's parts to become loose and fall apart.

''Cem ederem aşkını gönülde ben Firkati ile bu cihan kaḫşaşa (Kadı. XIV s. 210)

Servini revan eyleyicek gülşene subhun

Gevdemde varı sünügümün kaḫşaşayım. (Kadı. XIV. 340)

Salih bularınla kavil berkitti kim kaçan kayadan deve çıkıcak iyman getireler. Andan Salih dua kıldı, şolok saat ol kaya yüklü oldu butlacı deve gibi. Andan deprendi ve kaḫşaştı ve yarıluben bir deve çıktı. (Enb. XIV. 127)

Sünüğü kaḫşamış beli bükülmüş

Eneği göğsü üstüne dökülmüş (Fazilet. XVI. 215)''

Kağşamak: Vehn [Ar] tahalḫül: to rot, too: day (Asım. XVIII – XIX p. 33)

Inḳıdad [Ar]: To crack, to burst (Kam. Os. XIX p. 484)

Kağşatmak, (kaḫşatmak): To loosen the parts of something so that they are about to fall apart.

''Gafillüce kara başın alıp kesti, kahşaduben alca kanın yer yüzüne döktü.

(Dede. E. XIV s. 64)

Ol kalanın mancınıklar yıkıp ve kağşattığı yerleri muhkem yaptır. (Kesir. XV. b-73)''

(TS, 2009, p.2162-2163).

In the *Derleme Sözlüğü*'nde (Compilation Dictionary);

kağşak (1) [kagruk, kagşak, kağaşak, kahşak -2, kavşak (I), koğşak] Old, loose, and dilapidated furniture or structures. (Gürağaç *Tavşanlı - Kütahya; Tokat Eskişehir; İstanbul; Saray -Çankırı.; -Çorum; *Merzifon and its villages-Amasya; Yiğren *Boyabat Sinop; Akalan -Sm.; Çepni *Gemerek -Sivas; *Nallıhan, *Beypazarı, Kargalı *Polatlı-Ankara; *Pınarbaşı -Kayseri; *Bor -Niğde; -Adana)

[kagruk]: (*İskilip -Çorum)

[kagşak]: (*İskilip -Çorum; -Niğde)

[kağaşak]: (*Gemerek -Sivas)

[kahşak -2]: (-Tokat; Tavşanlı *Hafik, Ortaköy Şarkışla -Sivas)

[kavşak (I)]: (*Yalvaç -Isparta; -Kastamonu; *Niksar -Tokat)

[koğşak]: (Tokat, Bozan -Eskişehir; Bayadı -Ordu; -Kırşehir; -Nevşehir; Namrun *Tarsus, *Mut -İçel; *Fethiye -Muğla)

kağşak (III) [kavşak (II)] 1.Cliffs, steep rocky areas. (Ağlı Küre -Kastamonu; Dere -Çankırı; Yeregömü Ayaş -Ankara)

[kavşak (II)]: (Papazköy -Samsun; -Edirne) 2.Soil with a soft surface and hollow interior. (Mustafapaşa Ürgüp-Nevşehir) 3. Stone piles formed at the foot of mountains and in valleys. (*Beypazarı -Ankara) 4.Swamp. (Küçükisa *Zile -Tokat)

kağşak toprak: Coarse and decaying soil that is easy to dig and work with. (Viranköy–Kütahya)

kağşamak (I) [kagşamak, kakşamak -2, kavşamak (II), koğşamak] 1. To become old, to be on the verge of collapsing (for a building. (Salda *Yeşilova -Burdur; -Kütahya; Tokat, Bozan -Eskişehir; *İskilip Seydim -Çorum; -Sinop; -Samsun; -Amasya; Bayadı -Ordu; -Sivas; *Bor -Niğde)

[kagşamak]: (*Merzifon -Amasya)

[kakşamak -2]: (-Rize)

[kavşamak (II)]: (-Sinop)

[koğşamak]: (-Gaziantep) 2.Anything that separates from its joints or moves. (Eskişehir; *Tosya -Kastamonu; -Çankırı; Boğazköy -Çorum; Çarşamba-Samsun; *Niksar–Tosya) 3. Be broken to pieces, break into pieces, to collapse, to break. (*Bergama -İzmir; *Kurşunlu -Çankırı; *Ünye -Ordu) 4. Rocks that sliding down's softened by decay. (*Düzce -Bolu)

kağşamak (II) 1. Growing old. (Alaeddin *Acıpayam -Denizli.; -Çorum) 2. Lose weight, to become thin, to lose strength. (-Isparta; -İzmir; *Lapseki–Çanakkale)

kağşamak (III) To become watery by melting snow or ice. (Kılandıras *Sandıklı – Afyonkarahisar) (DS, 2009, p.2597- 98).

Nişanyan'a ait *Sözlerin Soy Ağacı*'nda, ''kağşa-''için: ''ET koġşamak gevşemek, yumuşamak'' olarak geçer (Nişanyan, 2003, s. 206).

In Nişanyan's *Sözlerin Soy Ağacı* (The Family Tree of Words), "kağşa-" is defined as: "ET koġşamak to loosen, to soften" (Nişanyan, 2003, p. 206).

In *Divânu Lügâti't-Türk*, ḳoġşa- is seen as "to loosen, cf. ḳowşa-", and "*ḳatıġ neñ koġşadı*" (DLT CIII, 1999, pp. 287-9).

The word does not appear in EDPT, DLT, or KB.

Ṭoġurma şabırlıġı "Difficulty during childbirth" طغرمه صبرلغي 305a/01-11

The text mentions that the word is in Persian: ''Düşḫārī zāden'', but does not provide its equivalent in other languages.

This has been disclosed under the title "Vaż' ḥaml düşvārlıġı".

The work states that there are five reasons of a woman should "sabırlanmak" during childbirth. One is the maternal state, the second is the child's state, the third is the state of the womb and bladder, the fourth is the state of the body surrounding the womb and their partnership, and the fifth is said to be the external cause. There are five other reasons, which are explained as follows: firstly the mother being ill or having recovered from an illness and being weak; second the onset of labor; third the mother being overweight; fourth being delicate and sensitive, and not being patient with pain; fifth and the baby moving around excessively and changing position

frequently, which makes it difficult for the baby to come out; and these reasons originating from the uterus and womb.

As can be understood from the above explanation and from the fact that the word "sabırlanmak" (to be patient) is taken together with the word "düşvâr" (to strain), it refers to "difficulty, hardship, being strained".

The word does not appear in either the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)* or the *Tarama Sözlüğü* (Scanning Dictionary).

Suat Ünlü states in his *Çağatay Türkçesi Sözlüğü (Chagatai Turkish Dictionary)* that the word appears in *Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ* as ṣabūrluġ (< A.+T.) "patience" and in *Lütfi Divânı* as ṣabūrluḳ (< A.+T.) "great patience" (Ünlü, 2013, p. 933).

The term "ṭoġurma ṣabırlıġı" was not found in the sources searched.

Arḳa gürüzligi / arḳa mohresi / gürüzlik illeti / aḳʿas "Kyphosis, curvature of the spine, Spinal bulging" ارقه گورزلی 319b/09-22

The text states that the word is called ''Keṣr peşt ve kūjī, ḫadebe ve riyāḥü ʾl-efrişeye ender āmeden bīrūn mohre ez ḫovīş'' in Persian, and no equivalent in a language other than Persian is given.

The text explains this word as meaning the ribs protruding outwards, the chest bulging inwards, and the back bulging outwards, or the back bulging inwards and the chest bulging outwards. It has been explained that the this type of lump is called "al-tawa" and the "gürüzlik illeti" (illness of the lump) is called "Keṣr peşt, kūjī ve ḫadebe ve riyāḥü ʾl-efrişeye ender āmeden bīrūn mohre ez ḫovīş" in Persian, that if the "arka mohresi[12]" (vertebra) comes out of place, it is called "ḥaẕebe," and, if it goes back in, it is called "aḳʿas", that of the "mohre" to one side is called "el-tawa," and its causes were illustrated with examples from Hippocrates.

"Arka gürüzliği" is discussed in chapter 327. and as can be understood from the explanations below, "hunchback in the body" has been explained.

Furthermore, when compared with the meaning of the word "aḳʿas," it coincides with the meaning of "hollow-back" in F. Staingass's dictionary (Staingass, 2005, p. 87).

In the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*, the Arabic word for "gürüz" is "el-hadbe," and the Turkish word is "kambur"; for "gürüzlik" the equivalents given are "hunchback, back-lumppishness". However, in terms of spelling, it is in the form كرزلك consisting of the letters kef, ra, zel, lam and kef (TS, 2009, p. 1183).

In the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*, the following equivalents are given for "gürüz" in Anatolian dialects: [guz (V), guzik, guzuk, guzzık, guzzik, güz (III), güzük, güzzük] Kambur (in Kirpe, Safrabolu) [guz (V)] : (in Nazimiye, Tunceli) [guzik]: (Bursa) [guzuk]: (in Erçiş-Van) [guzzık]: (Erzurum) [guzzik]: (in Cinis Aşkale-Erzurum; Ağın, Keban, Kesirik-Elazığ;

[12] In Persian, it means "each vertebra or lumbar/back bone located in the spinal bone."

Arapkir-Malatya) [güz (III): (Sinop) [güzük] (Harput-Elazığ) [güzzük] (Elazığ) (DS, 2009, p. 2238).

In Hasan Ali ÇETİN's *Eski Anadolu Türkçesi Eczacılık ve Tıp Terimleri Sözlüğü (Dictionary of Old Anatolian Turkish Pharmaceutical and Medical Terms)*, "gürüz" is given as "humpback" and "gürüzlük" as "humpbackness" (Çetin, 2025, p. 124).

The word does not appear in EDPT, KB, or DLT.

ġanferāniyā[13] ~ **ġanferān** "Types of tuberculosis'' غنفرانيا 333b/07-08, 385a/26-385b/05

According to the explanation in the text, it is stated that the disease "felġamūnī" is without fever and that if it is "felġamūnī" or another type of tuberculosis, it is in a state of turning into "humret" and that malignant wounds are mostly ailments of "akle"[14] or "ganferaniyâ". And it is explained that they are mostly of this kind –felġamūnī– (333b/07-08).

In lines 385a/26-385b/05, it is explained that "If a patient has a blister on his heel, his life expectancy is twenty or twenty-four days, and if those blisters become wounds and turn into "yübūset"[15] (a state of illness), then it returns to "akle", if one is sick for a time and pus always flows from him, that if the wound has been cauterized beforehand, the infection will not spread to all four sides, that if the wound is not malignant and heals, but if it is not cauterized but spreads on all sides and moisture is excessive, it is called "ġanferāniyā", that gradually the entire limb of the foot dies and, if one has the strength, there is no escape except amputation, that if the patient lacks strength, they will not recover, and the initial symptom of this is wanting to go to cold places and drink cold water.

According to the explanation in the text above, it is understood that "ġanferāniyā" refers to malignant lesions on the tuberculosis pathway, which can be fatal depending on the situation.

The text does not mention the origin of the word or its equivalents in other languages. We have not encountered the word "ġanferān/ġanferaniyā" in any source.

Ḳutluca / yumrıcaḳ / göyinme "Tuberculosis, plague" كوينمه يومرجق قوتلوجه 334a/29-03

The text mentions that this disease is called "ḳutluca", "yumrıcak" and "göyinme" in Turkish, "müçeklü" and "çiftây" in Turkestan, "emmece" in Tatar and some parts of Persian (Iran), and that the Franks called it "envâʿ-ı māl ġarāndū", while the Rums and Greeks called it "usḳūrdūla" and "pānūḳla", and that this disease is a type of tuberculosis.

The form "kutluca" appears in *Müntehâb-ı Şifâ* as a disease of the type "tuberculosis, plague" (Önler, 1999, p. 199).

[13] Zeytinoğlu manuscript. In the Hamidiye manuscript it is written as "ġanferān".
[14] A type of acne.
[15] dryness

The word "kutluca" does not appear in either the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)* or the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary).*

The form “yumrıcaḳ” does not appear in the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*; however, in the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*, it is listed as meaning “non-healing boil” from Anatolian dialects (in Adacami-Rize) (DS, 2009, p. 4319).

None of these patterns were found in *EDPT* or *KB*.

The form "göyünme" appears in the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)* with the following meanings: "göydürmek: göyündürmek, göyenmek: göyünmek, göyne göyne (göyünü göyünü): burning with pain, göynemek: göyünmek, göynük: "pain, burning, scorched, burning, reddened, sorrow, suffering, grief", göynüklü: "heart-wrenching, sorrowful, burning, effective, torrid", göynümek: göyünmek, göynümek: göynülmek, göyündürme: "a very painful and burning wound", göyündürmek: (göydürmek) "to burn", göyünmek, (göynümek, göynemek, gövünmek, göyenmek): "to burn"," (TS, 2009, pp. 1795-1083).

In the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*, it is stated that: göynemek: “The wound is very painful” (in the Merzifon Amasya, Karakoyun Iğdır-Kars dialect); göynemek: [göynemeyh] “to cry bitterly”, in the İrişli-Bayburt and Sarıkamış-Kars [göynemeyh] (Iğdır-Kars) dialects; göynemek: “To begin to rot” (Kars and surrounding areas); göynük (IV) “The state of something softening or rotting” (in the Edremit-Balıkesir, Çorum, Ayaş-Ankara, Kayseri) dialects; göynük (V) “A mark or bruise on the body caused by a blow” (in the Dastarlı, Çanıllı Ayaş-Ankara) dialects; göynüklenmek [göynüklemek -1, göynümek (IV) -1] “Be troubled, grieve, to be on the verge of tears”. (Gözlü Kadınhanı, Reis Akşehir- Konya) [göynüklemek-1] (Büyükkabaca Senirkent-Isparta; Kösten Honaz Yukarıseyit Çal- Denizli; Uşak Kızılcaören Kütahya; Çorum; Kızılhisar Kayseri; Kolukısa Konya) in their dialects; göynümek (III) “Unable to bear, unable to endure” (Merzifon and its villages – Amasya) göynümek (IV) 1. [→ göynüklenmek] 2. “To get tired of crying”, (Marınca Merzifon –Amasya); göynümek (V) 1. “To wrinkle, to wither”. (Rumeli immigrants Gündoğdu-Bursa) 2. “To rot”, (-Çorum); göynüttürme “To lose consciousness”:Hafızın okuduğu gazeller beni oturduğum yerde göynüttürdü. (-Çorum); göyündürme “Swelling that occurs between the flesh and the skin, a type of skin disease”, (Ermenek–Konya; Yapıntı-Mut, Anamur–İçel); göyünmek (I) [→ göğnümek (II)] göyünmek (II) “To be sad, to grieve”, (Kirazlı-Çanakkale); “göğnük” (VI) “A wound or bruise filled with pus and blood”, (Nizip-Gaziantep; Karaçulha Fethiye-Muğla); göğnük (VII) [→ göynük (III)-2] göğnükmek 1. “To be sad” (Ulubey-Uşak) 2. “To be curious”, (Ulubey–Uşak) 3. “To be on the verge of crying from sadness”, (Çal–Denizli) (DS, 2009, pp. 2172-2173, 2132).

Od g/köynügi / ḳara ḳabarcuḳ, “burned, acne” قره قبرجق اودکینکی 339a/06-07

The word is discussed under the heading "cemre," which is of Arabic origin. The text states that this ailment is called "od köynügi" and "kara kabarcuk," and in Persian it is referred to as "āteş pāresi."

In Hasan Eren's *Türk Dilinin Etimolojık Sözlüğü (Etymological Dictionary of the Turkish Language)*, the word "göynük" is defined as meaning "burned" (Eren, 1999, p. 163).

As explained in Article 17 of the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*; göynük means: "pain, burned, burnt, burning, reddened, heartbreak, suffering, sorrow", göynüklü means: "heart-wrenching, sorrowful, burned, impactful, burning", göynümek means: to burn, göynümek means: to be burned, göyündürme means: "a very painful and burning wound", göyündürmek means: (göydürmek) "to burn", göyünmek means: (göynümek, göynemek, gövünmek, göyenmek): "to burn" (TS, 2009, pp. 1795-1083).

In the dictionary section of Ishak Bin Murad's *Edviye-i Müfrede*, the word discussed under the heading "ateş paresi" is defined as "an itchy skin disease that appears in the form of blisters" and exemplified by the expression "*Şol gevdede çıkan nesnelere āteş pāresi ve şerey ve humre gibi…*" (32b/3) (Canpolat & Önler, 2016, p.109).

The term "kara kabarcuk" (black blister) is not found in the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*, but the entry for "kara haspa" (black scabies) states that it is "a type of deadly boil." It is mentioned that the disease, called "el-adse" in Arabic, is "a type of pimple," that it appears on the human body, leads to destruction, and is known as "kara haspa" in rural Turkish (TS, 2009, p. 2262).

In the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*, "kara kabarcuk" (black blister)karakabar [karakabarcık -4, karakabarık] is defined as: 1. "Swelling on the sole of the foot caused by impact or penetration by hard objects such as stones" (Bayadı-Ordu; Ermenek-Konya; Bulutlu, Tarsus, Mut and villages of İçel; Elmalı, Bağyaka, *Finike-Antalya; Cyprus); [karakabarcık -4): (Kumdanlı Yalvaç Isparta; Başpınar Tefenni-Burdur; Düzce–Bolu; [karakabarık]: (Bor -Niğde.) 2. "A watery boil that appears on the hands, feet and face", (Antakya-Hatay); karakabarcık [karıma] 1. "Anthrax disease in animals (especially cattle)" (Gelendost, Eğridir Isparta; Susurluk, Yeniköy-Balıkesir; -Kütahya; Tokat-Eskişehir; Kandıra-Kocaeli; Akyazı-Sakarya; Üsküdar-İstanbul; Telin Gürün-Sivas; -Antalya.); [karıma] : (-Eskişehir; Bozan-Tokat.); 2. "Inflammatory sores consist of the fingers, paronychia", (Büyükmanika Saray -Tekirdağ.) 3. "Small blisters consist of the tongue". (Salda Yeşilova –Burdur.) 4.[→ karakabar -1] (DS, 2009, p. 2646).

Ḳarınca ışıruġı / siyircük / G/gemrik / kemiri/ük / ışırġu / ḳızıl yel "Types of Acne"
قزل يل & اصرغو كمريك سيرجك قرنجه اصرغى 339b/18-29

The text explains that the disease, called "nemle" in Arabic, is also referred to as "ḳarınca ışıruġı", "siyircük", "kemrik", and some people even say "ışırġu", that some people said: "Isırġu" is not this type of illness; the Persians call it "sürḥubād" and ıt has been explained that the term "ḳızıl yel" (red wind) is also called "peşere hāy ḫard" in Persian, and that this type of pimple, which the Franks call "envāʿ-ı verūḳū" and the Rums and Greeks call "mermen gez", is called "nemle" in Arabic.

It is further explained that these pimples are close together, adjacent, and sometimes fragmented; sometimes flat and different; but all are always itchy and hot; sometimes these

pimples are round, hard protrusions resembling warts; some become ulcers; the cause is a substance mixed with blood; it is hot bile that flows from the fine vessels under the skin to that area; and because it is hot, it burns and moves; if the bile is not hot, it is called "caversiyye"[16] while other types of pimples are called "nefâṭât."

In the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*, siyircik [→ sivilcik]; siyirsek [→ sivilcik]; sivil 1. "Wart". (*Bafra -Sm.) 2. "Pimple". (Eymir *Bozdoğan-Aydın; *Bafra -Samsun.); "Sivilci, Pimple". (*Düzce-Bolu; *Kurşunlu-Çankırı; -Maraş; -Niğde); Sivilcik [sığırcık, sigilcik, silcik (II), sivilçik, siyilcik, siyilcük, siyircik, siyirsek, siyürcük] Small hail.

(Kastamonu; -Çankırı.) [starling]: (-Çkr.) [wart]: (-Ks.) [pimple (II)]: (*Küre-Kastamonu. [pimple]: (Hacıilyas Koyulhisar -Sivas.) [pimple]: (-Ks.) [small wart]: (Peşman *Daday -Kastamonu.)

The equivalents of [siyircik]: (Koyunbaba *Kalecik -Ankara), [siyirsek]: (Karacaören, İmranı -Sivas), [siyürcük]: (Sarayköyü -Çankırı), and sivilçik [→ sivilcik] are listed (DS, 2009, pp. 3650-3654).

The term "kemrik" does not appear as a disease name in the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*, the *Yeni Tarama Sözlüğü (New Scanning Dictionary)*, and the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*, or any other source from any period (TS, 2009 & YTS 2009 & DS, 2009).

In the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*, the entry for "ısırġu" is defined as: "Isırgı, (ısırgu): Erysipelas."

It is stated that "*Sürh-bad [Fa.]: The disease of the sting, which physicians call "cemre" (Nimeti. XVI. 410),*

Sürh-bad [Fa.]: The affliction of the sting (Caf. XVI. 89-1).

Sürh-bad [Fa.]: The disease of the erysipelas, which is also called sting, known among physicians as humre and zebibe (Deş. XVI. 75-2)" (TS, 2009, p.1975).

For "Kızıl yel", in the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*; "kızılyara, carbuncle". (Ağrı.)

‘‘*kızılyel 1. "Wind blowing from the south". (Karamaslı *Çarşamba, *Ladik -Samsun.) 2. "Wind blowing from the east". (Sanusa *Erbaa -Tokat.)*

*kızılyel (II) "Albumin disease". (*Emet and its villages -Kütahya; Oğlakçılar *Boyabat-Sinop; Yerkeşik Muğla).*

*Kızılyörük [Kızılyuğruk, Kızılyüğrük, Kızılyürük] "Erysipelas": "Ahmet usta kızıl yörükden yatıyor." (*Dinar and its villages – Afyonkarahisar; İlyas *Keçiborlu-Isparta; -Aydın; Yeniköy -Balıkesir; Kırşehir and its villages)*

*[Kızılyuğruk]: (-Kütahya; -Eskişehir; *Bünyan Kayseri; *Bor -Niğde)*

[16] In the text of Cāversiyye, it is stated that there are pimples and watery blisters, called "kāverse" in Persian and "envāʿ -ı erpes mālyārez" by the Franks, and that the severity, intensity, or mildness of these pimples and watery blisters depend on their nature. (340a/13-16)

*[kızılyüğrük]: (Kavak *Yeşilova -Burdur; Çepni *Gemerek -Sivas; Sarıhamzalı*Sorgun-Yozgat; *Bor -Niğde; *Ermenek -Konya)*

*[Kızılyürük]: (Söğüt, Kösten, Honaz, Alâeddin *Acıpayam Denizli; *Reyhanlı and Amik Plain Turkmens -Hatay; Sivas; -Yozgat; Kırşehir; *Pınarbaşı -Kayseri; *Kozan -Adana)*

kızılyuğruk [→kızılyörük] kızılyüğrük [→kızılyörük] kızılürük [kızılyörük]" (DS,2009, p.2868).

In the book "*Müntehâb-ı Şifâ* ve *Edviye-i Müfrede*," the disease is referred to as "kızılcık disease" (EM, 2016, pp. 154-26a & MŞ, 1999, pp. 188-134b/14, 137b/14).

Bez "wen, swelling'' بز 345a/12-19

The Arabic word "gudde" is discussed under this heading. The text states that it is called "bez" in Turkish, and that it is mostly a "phlegmatic" mixture, sometimes a "sevdâvî" (gall-related). It is explained that the Franks called it "envâʿ-ı aḳsānṭī metāġa baḳa," while the Rums and Greeks called it "ḳūḳū dāmāla refānces ve ḳūḳūdālġūtū ḳārye māle ferānçes."

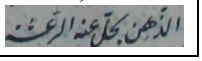
After, explaining that there was another type of "gland," which the Greeks called "Frankish ailment," and that this "gland" could be treated with the medicines they made for Frankish disease, the compositions for these medicines were described.

The word is not included in either the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)* or the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*.

In *İbni Mühenna Lügati (Ibn Muhanna's Dictionary)*, "bez" is defined as: "Cursitating, moving pieces found in places such as the neck, armpits, and groin" (IML, 1997, p. 18).

For the term "bez"; in *EDPT*, "béz" means: "The area under the skin in the groin region" < bé:z "a swellingon the surface of the body which does not break the skin, tumour, boil" (EDPT, 1972, s.388), In *Müntehâb-ı Şifâ*, bez is defined as "gland", "béz: gland, swelling, gland" (MŞ, 2016, p. 15, 7a/8). In *Tuhfe-i Mübârizî*, béz is mentioned with the meanings of "gland, swelling, gland" (TM, 2013, p. 39, 13a/3).

Derleme / aġır ḫastaligi "A type of fever" درلمه , اغر خسته لكي 353b/04-28

In *Devâ-i Emrâz*, this disease is discussed under the Arabic heading "ḥummā-yı maḥruḳa". After explaining that this disease is also called "ḥummā-yı ḥādde" and in Turkish "derleme ve aġır ḫastaligi", it is stated that "ḥummā-yı maḥruḳa" is burnt bile in the veins, its smell spreads throughout the body, it is decaying, especially in the stomach opening and near the heart, and that salty phlegm mixes with bile, giving it a faint damp smell, that the substance of this fever is more difficult than "ġıbb-ı ḫāliṣ", but its duration is shorter, that "ḥummā-yı maḥruḳa" is less common in the elderly because their body temperature is not strong and they have less bile. If they were to develop "ḥummā-yı maḥruḳa," most would not recover or would suddenly become weak, and this is then supported by the words of Hippocrates. It is stated that Hippocrates said:

ان مزعرض له في المجل المحرقة وغشته فان اختلاط *in "ḥummā-yı maḥruḳa" (a feverish illness), if there is trembling, the mind is hot, the patient speaks unpleasant words, the trembling disappears due to the heat of the nerves, in "ḥummâ-yı maḥruḳa" (a type of fever), heat is necessary; there is excessive heat in the abdomen or stomach, causing the patient to crave a lot of water. If there is a cough in "ḥummâ-yı maḥruḳa," the thirst is quenched because while the lungs are dry, the moisture from the cough's heat descends, in this "ḥummâ-yı maḥruḳa," there is usually no chills or malaria attack, and no cold, unless, at the onset of fever, the patient does not even sweat; unless a crisis is imminent or has already begun and is accompanied by sweating, requiring no other medication; the patient's tongue is black or yellow, the crisis of this fever include vomiting, nosebleeds, sweating, or diarrhea. and they don't praise the crisis related to urine that much, and relapses are rare in this type of fever, and if a relapse occurs, it is either due to doctor error, or due to the patient's diet or exercise is strong, or it is due to "ḥummā-yı maḥruḳa" or "ṣafrā-yı ḫāliṣ", because it rots in sweat, including its last element, it cannot be separated into "ḥummâ-yı lâzım", the state of the pulse is rapid and steady, the urine is hot and yellowish, and thirst, sorrow and suffering, and cough and delirium, confusion and speech, palpitations are strongly confirmed, and some patients have bile diarrhea, sometimes a mixture of humors opens up like a plague patient, yellow, green and black diarrhea, which is one of the 'alāmet-i rediyye' in 'maḥruḳa' and ṭāʿūnda."*

The Tarama Sözlüğü (Dictionary of Scanning) defines this disease as: “derleme hastalığı: → derleme”.

Derleme, (derletme hastalığı, derleme hastalığı, derletme): ‘‘Humma-i muhrika’’, typhoid. ‘‘Humma-yi muhrika’’, this affliction is called ‘‘derleme’’ in Turkish (Yâdigar. XIV. 110-1).

‘‘*Hastalık derletme seda sıtma hem işbu yıl çoktur kara ağrı behem (Melhame. XIV-XV. 84-1)*

Çok ola derletme hem humma dahi

Hem kara ağrı biledir ey sahi (Melhame. XIV - XV. 75 -2)

Yusuf nâm... yeniçeri derletme hastalığından öldü (Sic. B. XV. 5, 99)

Bimari-i siyah [F]: Derleme hastalığı. Etibba humma-yı muhrika derler (Deş. XVI.309-2)

Derd-i siyah [F]: Humma-yı muhrika, derletme hastalığı (Nimeti. XVI.297)

Bimari-i siyah [F]: Derletme hastalığı yani humma-yı muhrika (Nimeti. XVI.172)’’ (TS, 2009, p.1109)

In the *Yeni Tarama Sözlüğü (New Scanning Dictionary)*:

derlemek: To sweat.

derletme → derleme

- disease → derleme (YTS, 2009, p.77).

“ağır hastaligi”:

The term "ağır hastaligi" is not included in the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary)*.

In the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*, under the entry "ağır hastalık" [ağrı (II)-3]

ağırık [→ ağrık (I) -2] (DS, 2009, p. 91).

In the entry for "pain" (II) [ağarma, ağır hastalık, ağırma, ağrıter] 1. "A type of illness caused by cold" (Giremez *Araç Kastamonu). 2. "The name given to diseases such as wounds and boils": *Çocuğun yüzünü ağrı bürümüş*. (Hasanlar *Milas –Muğla) 3."Typhoid" (*Gerede –Bolu; *Safranbolu –Zonguldak; Ağlı Küre, -Kastamonu; Öşek *Boyabat -Sinop; Güdül *Ayaş, Şıhlar *Kızılcahamam –Ankara),

[ağır hastalık]: (-Denizli; Eğrigöz *Emet, Kütahya; Büyükyenice *Osmaneli -Bilecik; Cumayanı -Zonguldak)

[ağrıter]: (-Kastamonu)

4. "A disease in cattle and sheep caused by heat and obesity." (-Çorum; Çepni *Şarkışla -Sivas; *Boğazlıyan –Yozgat)

[ağarma]: (*İskilip köyleri - Çorum; -Kayseri)

[ağırma]: (*İskilip köyleri –Çorum)

[ağrıma]: (Bozan-Eskişehir;*Kurşunlu, -Çankırı; *Çarşamba, *Terme –Samsun; "Şarkışla, *Gemerek -Sivas; Bektaşlı Boğazlıyan–Yozgat; Avşar tribe (Pınarbaşı -Kayseri; Bahçeli *Bor-Niğde) (DS, 2009, p. 109).

Based on the information above, it is evident that the term "ağır hastaligi" (severe illness) used in *Devâ-i Emrâz* does not match the definitions given in the TDK's (Turkish Language Association's) *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary).*

Kış isitmesi / sevdāvī isitme "Fever Attack" قيش استمه سي سوداوي استمه 362b/09-25

In the text, this word is discussed in the section titled "ḥummā-yı rubʿ". It is stated that the "kış isitmesi" also called "sevdāvī isitme" occurs every three days, its attacks usually lasting twenty-four hours, its duration is generally six months, and it is impossible to recover unless a period of time passes; sometimes it attacks for a year, and there are two types of "rubb": one is called "naibe" and it occurs in attacks, and the second is called "dâim," where "rubb" means necessary, and this type is rare.

Subsequently, it was explained that the causes of "humma-yi rubbʿ" are different; that the onset and decay of ''sevdâ'' have different causes; that the types arising from the onset of ''sevdâ'' cause spleen weakness and pain; that because the blood does not separate and decompose due to the lack of ''sevdâ'', there is much ''sevdâ'' in the body; that some ''sevdâ'' is due to the natural sediment of the blood, and some is due to the burning of phlegm, blood, or bile, and that the substance reaches the vessels in this way and the "rubbʿ" is continuous; that if it exits the vessels, it becomes "rubʿ-i nâʾibe"; and that if it falls on a different limb, it becomes either "sulb verem" "sereṭān," "felġamūnī," or "akle"; and that in "ḥumma-i rubbʿ" if one lies down for a while, there

is a fear of dropsy, and that "ḥumma-i rubb‘" often passes into one of the other fevers, the symptoms of phlegm, blood, bile, and ‘‘sevdâ’’ are listed.

In the *Divanü Lügat-i Türk,* isig means: Hot. *isig neñ* (Kashgarlı, 2005, p. 292).

The term "kış isitmesi" is not found in the *Tarama Sözlüğü (Scanning Dictionary) or the Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary).*

For ‘‘ısitme’’,*the Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary) gives: "* isitme, Sıtma*" (İrişli, Bayburt *Sarıkamış –Kars; Van)* (DS, 2009, p. 2556).

For "Sıtma" in *Müntehâb-ı Şifâ*, sıtma is defined as: "Malaria; cf. isitme; humma; balġami ve sevdāvi" (Önler, 1999, pp. 260-261).

In Zafer Önler's *Tarihi Tıp Terimleri Sözlüğü (Dictionary of Historical Medical Terms)*, ‘‘sıtma’’ is defined as: "A group of febrile diseases, usually accompanied by seizures, known as malaria and fever; cf. isitme; hummā < isit- "to heat" (EDPT 243). Edv 14b; MŞ 13b, 120a, 124b; balgami ve sevdāvi s.-lar MŞ 179a; eski s.-lar 126a; harāretden olan s.-lar MŞ 126b; ıssı s.-lar MŞ 21a; ıssıdan olan s.-lar 126a; muhrıḳa s.-lar MŞ 126a; muzmin s.-lar MŞ 126a; nevbetile dutan s.-lar MŞ 126a; şovuḳdan olan s.-lar MŞ 126b; şafrāvi s.-lar MŞ 127a; şovuk s.-lar MŞ 185b; tiz s.-lar MŞ 170b; s.-lu kişi MŞ 126a; ince ağrı s.-sı MŞ 126b; ġibb s.-sı MŞ 126b; rıb s.-sı MŞ 125b; iki günde bir dutan s. MŞ 126a; nāfiż s. MŞ 126b; üşüden s. MŞ 127a; s. dut- MŞ 125a; s.dutacak vakt MŞ 125b; s. dut- MŞ 133b s. ge-tür- MŞ 23a; s. ko- MŞ 133b; s. nevbeti MŞ 13b; s. ol- MŞ 96b”

sıtmalu “Sıtmalı; See. malaria’’. MŞ 12b, 158a. (Önler, 2019, p. 175).

In *Edviye-i Müfrede*, sıtma is defined as "A general name for a group of febrile diseases; cf. ısıtma”. "ve eski sıtmalara iki direm andan nāfi'dür." (EM, 2016, p.143-12a/11).

In the *Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary)*:

sıtmak [sıdmag, sıdmak (I)] 1. "A wound filled with water or pus; the bursting of a blister." (Yassıören *Senirkent, *Eğridir-Isparta; Kösten, Honaz -Denizli; İğneciler *Mudurnu–Bolu; -Çankırı; Genezin Avanos-Nevşehir; *Ermenek –Konya; *Karaisalı-Adana; Bozyazı Anamur, Sökün Silifke -İçel; Bağyaka Finike–Antalya; *Bor -Niğde)

[sıdmag]: (-Burdur)

[sıdmak (I)]: (Çığrı Dinar-Afyonkarahisar; *Eğridir-Burdur; Söğüt-Denizli; Eğili, Hasanoğlan-Ankara; -Niğde; *Akşehir, *Ermenek-Konya; *Mut-İçel; *Milas-Muğla) are listed with their corresponding forms and meanings (DS, 2009, p. 3623).

B. Specific Plants Mentioned in the Work

Şeytān degirmeni شيطان دكرمني 45a/01- 03

The work explains that applying the plant known as "şeytān degirmeni" as an ointment is beneficial, and that if it is seen in young boys or children, it is called "bād āverd dikeni" known in

Turkish as "şeytān degirmeni" that it rolls in the wind, and that sitting in the water of its roots and leaves is beneficial.

In Steingass's "*A Comprehensive Parsian-English Dictionary*," under the heading "Far. bādever," it is listed as "Kirpi dikeni, şeytan değirmeni, A sort of thorny shrub." (Steingass, 2005, p. 138).

It is mentioned as "Kirpi dikeni, şeytan değirmeni (Echinops sphaerocephalus)" under the title "bādever" in *Müntehab-ı Şifâ* (MŞ, 1999, p.44-91b/80).

In Ebulfeyz Mustafa Efendi's *Risâle-i Feyziyye fî Lügâti'l Müfredâti't Tıbbiyye*, under the heading "bād-āverd," the word is discussed, stating that it is a thorny plant, given this name because it rolls in the deserts in autumn in the wind, and is also known as "boğa dikeni", under the heading "boğa dikeni" it is explained that physicians call it bād-āverd, that it is derived from Persian, that it is called "şevketü'l-beyzā" and "şevke-i mübāreke" in Arabic, and that it is called "kārdūsentā" and "kardūsentū" in Latin (Doğan, 2012, p. 45).

āsin "syrian root'' اسن 25a/15-17

In the text, after "āsin," the root "anduz" is mentioned, and after stating that preparing it with "eftimūn" and drinking its syrup will be beneficial, the Arabic expression found in *Tezkiretü's-Süveydiyye* is given:

The word also appears as "āsin" in the Ayasofya and Zeytinoğlu editions of *Devâ-i Emrâz*.

In Ebulfeyz Mustafa Efendi's *Risâle-i Feyziyye fî Lügâti'l Müfredâti't Tıbbiyye*, the word "andız" appears, and it is stated that this is called "rāsin" in Arabic, and it is mentioned that "it comes with the letter rā," thus directing to the heading "rāsin." (Doğan, 2012, p. 30)

It can be understood from this that the word mentioned as "āsin" in the work is originally the Arabic "rāsin". It seems that the word was either misspelled or given in this form in the text due to the influence of colloquial speech.

kerme beyżā كرمه بيضا 25a/20-22

The text states that "kerme beyżā" is a type of ivy and that consuming two dirhams of its root daily, or drinking ten dirhams of its boiled water, would be beneficial.

No exact match with the word has been found in the sources.

In Ebulfeyz Mustafa Efendi's *Risâle-i Feyziyye fî Lügâti'l Müfredâti't Tıbbiyye*, under the heading "kerm," it is mentioned that the shape discussed is called "asma" in Turkish and "tāk" in Persian (Doğan, 2012, p. 122).

The Persian word "tāk" is found in the *Kubbeatı Lügati (Kubbealtı Dictionary)* with the meaning of "grapevine, grape stump" (Kubbealtı Lugatı).

semāderpūs سمادريوس 42b/28
The text states that this plant, if used with asel(honey), is beneficial for "teşennüc-i imtilāʾiyye" (a type of disease), but no equivalent or meaning for the plant is found in any other language. The word appears in the same form in both the Ayasofya and Zeytinoğlu editions of *Devâ-ı Emrâz*. The word is open to different interpretations.

Le/imaḥleb "Su yosunu" 121a/06
The text states that holding a plant called "lemaḥleb" (seaweed) in the mouth is considered appropriate, and that people believe leeches are attracted to this plant. The word, in its current form as it appears in the text, is not found in other sources.
In Zafer Önler's "*Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü (Dictionary of Historical Medical Texts)*" the entry for "moss" defines "moss, water algae"; Lemna Minor ~ moss is defined as "aquatic plant [XV Chagatai], marsh plant, duckweed." In Ömer Şifâ-î's work, *Kitâb-ı cevherü'l-ferîd fî't-tıbbü'l-cedîd*, "su yosun" is referred to as: "aslü'l-ḳarolina; seaweed, coral grass" (36b/18) (Çetinkaya, 2019, p. 559). Again, The word is mentioned in Ebulfeyz Mustafa Efendi's *Risâle-i Feyziyye fî Lügâti'l Müfredâti't Tıbbiyye*, under the entry for "coral root," as "büssed and mercan-ı ebyaz"; and under the entry for "büssed," it is stated that the word is also called "kurūl" [kuvāliyūn], indicating that it is a Greek derived from Greek, and that in Turkish it is called "coral root," while some people call it "coral," but the original meaning is that in medicine, red coral is called "mercān-ı ahmer," and white coral is called "büssed and mercān-ı beyāz" (Doğan, 2012, p. 141, 47).

Conclusion

Devâ'-i Emrâz is a very important source work for presenting the vocabulary of Ottoman Turkish and historical texts with the specific names it contains, and even adding additional words to the Compilation Dictionary, Scanning Dictionary and etymological dictionaries.

When the work is examined, the presence of many text-specific words also reveals its importance. In the work, many words are presented collectively as a result of providing the equivalents of a single word in multiple languages.

The terms identified in the Hamidiye Manuscript of the work titled "Devâ'-i Emrâz" have been examined under two headings: "Some Original Disease Names and Specific Plants Mentioned in the Work." Twenty-two original disease names and five specific plant terms were identified. These terms were found in the manuscript were also examined by comparing them with the texts and dictionaries of the period. As a result of this comparison, some of the disease and plant names we identified in the text could not be found in etymological dictionary, historical Ottoman Turkish texts or in compilation and scanning dictionaries. Although some names were found to have similar usage, it was understood that many of them are not used in our language today.

In the study presented under two different headings, we identified 22 disease names, of which 37 are Turkish, 2 are Arabic, and 2 are Greek. Of the plant names, 2 are Arabic, 1 is Arabic-Persian, 1 is Persian, and 1 is Greek:

The form "uçuk tutmak" is not found in the EDPT and Nişanyan dictionaries with the meaning and form used in the text. None of the forms "aŋsuzdalık, tamla, deŋsüz yatmak" have been found in the sources. Similar uses of the form "kö/üngürülme" have been observed. A similar form to "ditreyik" appears only in the TDK's Scanning Dictionary and New Scanning Dictionary. The form "tavuk karaŋusı" has not been found in the scanned sources, although similar uses have been observed. The form "k/gelin" has not been found in the scanned sources. The forms "kurbagacuk ve dil altı" are not found in Clauson's dictionary, DLT, KB, or Derleme Sözlüğü with the usage used in the text. The forms "ıncarak~ıncaruk" are not found in the scanned sources. The forms "felgamuni and yılaranca/uk" do not appear in any source with the meaning used in the text. The form "deve tabanı" is not found in EDPT, KB, and DLT. The word "çıŋgraklu hisse" does not appear in any of the scanned sources in the form it appears in the text. The form "bagırsak sayrundusı" does not appear in any source. The form "kagşamak" of the word "kavuk kayşamak" appears in the Compilation Dictionary and the Scanning Dictionary. The form "togurma sabırlıgı" is not found in the scanned sources. The use of the form "arka gürüzligi" has been encountered. The form "ganferan/ganferaniya" was not found in the scanned sources. The forms "kutluca, yumrıcak, göyinme" were not found in EDPT and KB, but similar uses exist in other sources. The form "kemrik" does not appear as a name for a disease in the Scanning Dictionary, the New Scanning Dictionary, the Compilation Dictionary, or any scanned period source. The form "ağır hastalık" does not appear in the Scanning Dictionary, the New Scanning Dictionary, or the Compilation Dictionary. The form "kış isitmesi" does not appear in the Scanning Dictionary or the Compilation Dictionary. The words "kerme beyza, semaderpus, le/imahleb" were not found in sources with their exact meanings and forms.

Devâ'-i Emrâz possesses a rich vocabulary capable of providing data in a wide variety of fields. In this research study, the original diseases in the work and certain specific plants were identified and examined. The fact that many of these identified terms are not found in period texts, Compilation and Scanning dictionaries is an important indicator that can be used to reveal the importance of the work. Both and their extensive volume and the fact that they could not be read for various reasons, these texts have not been studied in terms of their vocabulary. We hope that this study will serve as an example for future research.

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

ANKARA SCIENCE UNIVERSITY

Sakızlı Îsâ Efendi'nin Devâ-i Emrâz Adlı Eserinde Özgün Hastalık Adları ve Bazı Spesifik Bitki Adlandırmaları

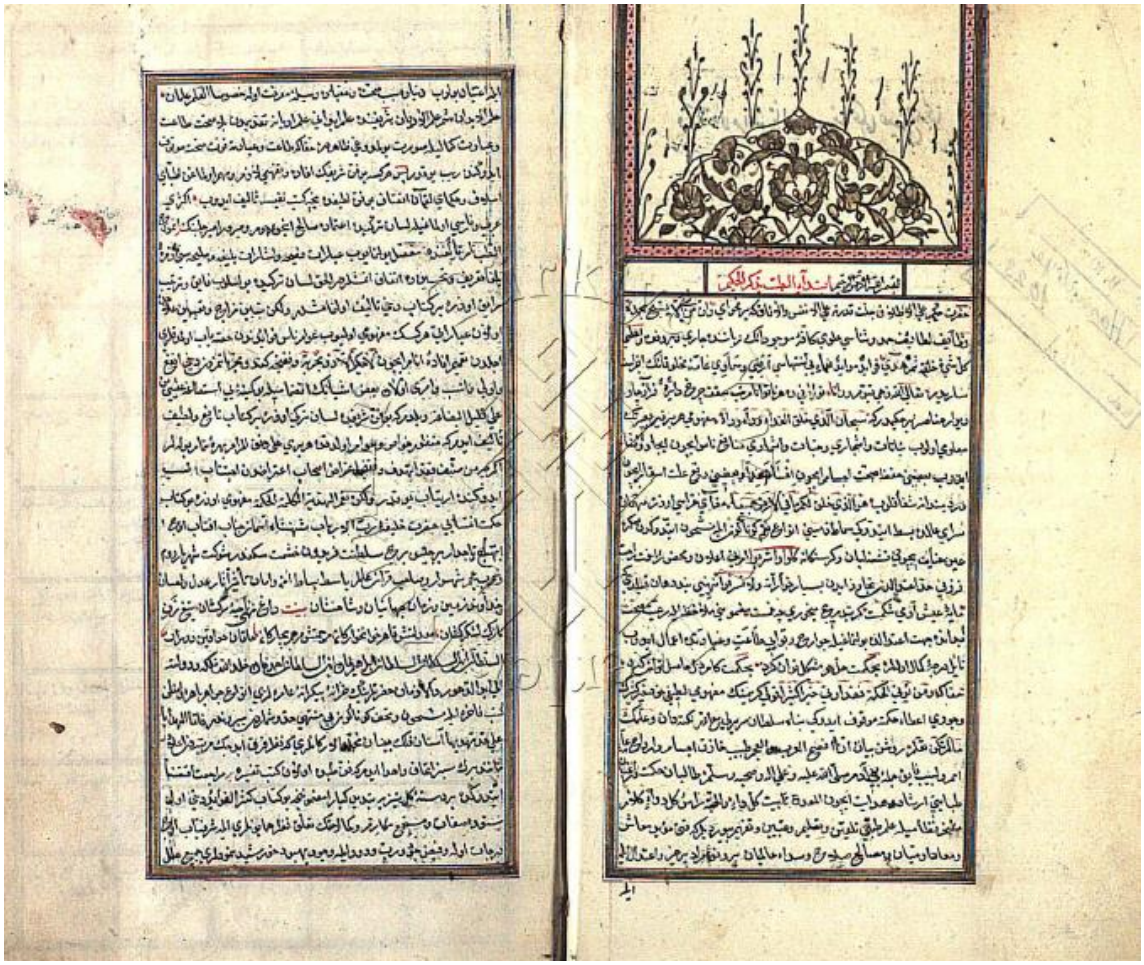
Giriş:

Osmanlı Türkçesi, IX-XX. yüzyıllar arasında Eski Anadolu Türkçesi Dönemindeki Oğuz-Kıpçak ve diğer Türk boylarından aldığı etnik dil mirasıyla birlikte, bünyesine eklediği çeşitli dillerle de etkileşimi neticesinde şekillenerek zenginleşen kelime hazinesine sahip bir dil olma hüviyetine sahiptir. Birçok etnik-kültürel yapının berâberliği dile de tesir ederek karma bir yapıya bürünmüştür. Farklı Türk boylarının dil özellikleri Arapça-Farsça unsurlarla da birleşerek Osmanlı Türkçesinin kelime hazinesini oluşturmuş, şekil bilgisinin de büründüğü yapıyla birlikte bu dilin en dikkat çekici özelliği olarak ön plana çıkmıştır. Çoğunluğu Anadolu'da müelliflerce ortaya konulan yazma eserler de kuşkusuz Osmanlı Türkçesi'nin kelime hazinesine katkıda bulunmuştur. Bu eserler arasında konusunu din, edebiyat, tarih, astronomi, tıp vb. alanlardan alan bilim dalları vardır. Yazma eserlerdeki konu alanlarının hepsi başlı başına bir bilim olduğu gibi tıp ilmi de kendi düsturu çerçevesinde gelişme göstermiştir. "Türk tabâbeti gayet kısa bir tercüme devresi geçirdikten sonra süratle rayına oturmuş ve bir müddet sonra da kıymetli yapıtlarıyla bağımsızlığını kazanmıştır. Tabâbetimiz hiçbir milletin ilmine toptan mirasçı çıkmamış, bilakis ilimlerin uluslararası olduğunu takdir ettiği halde bile ancak temel tıp düsturlarını almak suretiyle Türkler'in âdetlerine, ahlâk ve tabiatlarına, bulundukları iklime, bünyelerine göre değiştirip ıslah ederek uygulamış ve yeni yeni görüş ve buluşlarla başlı başına bağımsız bir ilim haline gelmiştir." (Uludağ, 1925, s. 25).

Tıp alanında yazıya geçirilen eserler 13.yüzyılda başlamış ve diğer yüzyıllarda da devam ederek birçok eser Türkçe'ye kazandırılmıştır. 17.yüzyılda Anadolu'da tıp alanında, Lârendeli Derviş Siyâhî'nin *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ* adlı sözlüğü, *Tıp Risâlesi*, Şirvanlı Şemseddin İtâkî'nin *Teşrihüél-Ebdân ve Tercümanü'l-Kıbale-i Filozofan*, Emir Çelebi'nin *Enmuzecü't-Tıb*, *Neticetü't-Tıb*, Zeynelabidin bin Halil'in *Şifâü'l-Fevâid li-Hazret-i Sultan Murad*, Halepli Sâlih bin Nasrullah'ın *Gayetü'l-Beyân fî Tedbîr-i Bedenü'l-İnsan*, Hayatizâde Büyük Mustafa Feyzi Efendi'nin *Resailü'l-Müşfiye lì-Emrazü'l-Müşkile*, Ayaşlı Şaban Şifaì'nin *Tedbirü'l-Mevlüt* gibi Türkçe eserler kaleme alınmıştır. Sakızlı Îsâ Efendi'nin *Devâ-i Emrâz* adlı eseri de bu yüzyılda Anadolu'da yazılan Türkçe tıp eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu eser birçok hastalığı derleyerek bir araya getirmesi nedeniyle bir nevi hastalıkların ve bitkilerin sözlüğü niteliğindedir. Her bir hastalık için ayrı ayrı bâblarda hastalıkların farklı dillerdeki hatta çağdaş lehçelerdeki karşılıklarıyla birlikte hastalıklar izah edilmiş, bu hastalıklar için hangi ilaçların alınması gerektiği hem yapılan terkiplerle listelenmiş hem de tavsiye edilen bitkilerin nasıl kullanılacağı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu bakımdan eser bize söz varlığı olarak önemli veriler sunmaktadır. Eserde, Osmanlı metinlerindeki 16.yüzyılda rastlanan klasik Arapça ağırlıklı dil ve 17.yüzyıl metinlerindeki açıklayıcı üslup hâkimdir. Hicri 1054 tarihinde kaleme alınan eser -Hamidiye nüshası- 381 bab, 393 varaktan oluşmaktadır.

Eserin Türkiye'de Zeytinoğlu, Ayasofya ve Hamidiye nüshaları; Mısır'da ise Milli Kütüphanede ve Hidiv Kütüphanesindeki nüshalar olmak üzere toplamda 5 nüshası bulunmaktadır:

1. Zeytinoğlu Nüshası, Kütahya'daki Tavşanlı-Zeytinoğlu Kütüphanesi'ndedir 388 varaklık eser Zeytinoğlu Koleksiyonunda 43 Ze 401 numarada kayıtlıdır.
2. Ayasofya Nüshası, İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. 351 varaklık eser Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Tıp Yazmaları Koleksiyonunda 3615 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi hicri (miladi):1056 (1646), müstensihi İsmail b. Haydar Bosnavî'dir.
3. Mısır-Kahire Nüshası, Mısır Milli Kütüphanesi'ndedir. 362 varaklık eser Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonunda 8 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi hicri (miladi):1158 (1745) olan eserin müstensihi Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Cami (817-898 /7 Kasım 1414-1492)'dir
4. Mısır-Hidiv Nüshası, Mısır Kahire'dedir. Varak bilgisi olmayan eser Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonunda 5868 numarada kayıtlıdır. Eserin müstensihi Abdurrahman Cürcâni (ö. 1078-79)'dir.
5. Hamidiye Nüshası, İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. 393 varaklık eser Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Tıp Yazmaları Koleksiyonunda 1023 ve 1033 numaralarda kayıtlıdır. İstinsah tarihi hicri (miladi):1054 (1644)'dür. Nüshanın başında "devâ'i'l-emrâz te'lif re'isü'l-hükemâ Îsâ efendi" kaydı düşülmüştür.

Şekil 1: Hamidiye Nüshası.

Bu çalışmada, yukarıda künyesini verdiğimiz müellif nüshası olan Hamidiye nüshası esas ölçüttür. Fakat ana metnin ortaya konulmasında ve çeşitli sebeplerle okunulamayan kelimelerin tespitinde eldeki diğer nüshalardan da faydalanılmıştır. Eserin tam metnini, dönemin diğer tıp kitaplarıyla mukâyesesini, tıbbi söz varlığını ve dizin-sözlüğünü içeren ayrıntılı incelemesini doktora tezi olarak hazırlandığımızdan burada eserde tespit ettiğimiz özgün hastalık adları ve spesifik bazı bitki adlandırmalarını inceleyeceğiz.

Kısaltmalar

AN. Ayasofya Nüshası
CH. Cerrahiyetü'l-Haniyye
Çev. Çeviren
DKKII. Dede Korkut Kitabı II
DLT. Divânu Lügâti't Türk.
DLT. Divânu Lügâti't-Türk
DS. Derleme Sözlüğü.
Ed. Editör
EDPT. An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish, At the Clarendon Press.
EM. Edviye-i Müfrede
HM. Hamidiye Nüshası
İML. İbni Mühenna Lügati
KB. Kutadgu Bilig.
KE. Kısâsü'l-Enbiyâ.
KT. Kâmus-ı Türkî
LÇ. Lügât-i Çağatay ve Türkì Osmânì
MŞ. Müntehâb-ı Şifâ
NF. Nehcü'l-Ferâdis
TDK. Türk Dil Kurumu
TİEM. Türkçe İlk Kur'an Tercümesi
TİEMR. Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar-Dizin.
TM. Tuhfe-i Mübârizì
TS. Tarama Sözlüğü
YTS. Yeni Tarama Sözlüğü.
ZN. Zeytinoğlu Nüshası.

A. Eserde Geçen Bazı Özgün Hastalık Adları

Uçuḳ ṭutmaḳ اوچوق طوماق "Sara tutmak, sara nöbeti" (30b/22- 31a/01)

Devā-i Emraz'da, sara hastalığı için Türkçe uçuk tutmak; Farsça bādefkend, dīv fersāy ve perī zeft; Efrenciler envāʿ-ı māliḫa ṭōḳū; Rumlar āyīlepsiyā, halk arasında ise "cinn ṭutdı" diye inanıldığı belirtilir. Ve sara hastalığının "ṣarʿa-i demevī, ṣarʿa-i balġamī, sarʿa-i sevdāvī, ṣarʿa-i ṣafrāvī, ṣarʿa-i mürekkeb ve ṣarʿa-i merāḳī olmak üzere türlerinin olduğu, bu türlerin saranın şiddet ve hafifliğine göre olduğu ve sebepleri beyân edilmiştir.

Kelime, *Harezm –Altınordu Türkçesi Sözlüğü*'nde yer almamaktadır.

Nişanyan'a ait *Sözlerin Soyağacı*'nda uçuk; uççuk, sivilce olarak geçmektedir (Nişanyan, 2003, s. 471).

Suat Ünlü'nün *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde uçuġ/k; "dudak kabartısı, gözde olan ben" anlamıyla yer almaktadır (Ünlü, 2013, s. 1180).

EDPT'de uçuḳ; " havâle, epilepsi" karş. ṣarʿ; ümmüʾṣ-ṣıbyān < uçuḳ olarak geçmekte ve metindeki anlamıyla örtüşmektedir (EDPT, 1972, s. 22). *Müntehâb-ı Şifâ (I)* 'da "uçuklu" (161b) ve "uçuḳ dutmaḳ" (43b) şekilleri bu metindeki anlamıyla karşımıza çıkar.

Kitâbü'l-Mühimmât'ta uçuk "uçuk, havāle, epilepsi" 12b/4, bkz. Ümmü'ṣ-ṣıbyān. uçuk dut- "havāle geçirmek" 44a/9. uçuklu "havāle tutan kimse" 46a/18. şeklindeki anlam ve karşılıklarla yer almaktadır (Özçelik, 2001, s.148).

Tarama Sözlüğü'nde; "uçuğu depreşmek: sarası tutmak, kendini kaybetmek", uçuk için "sarʿa, uçuk dutmak: uçuk tutmak" şekilleri metindeki anlamıyla kullanılmıştır. *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde uçuḳ şekli için; "sara hastalığı; uçuḳ dutmaḳ →ṭutmaḳ; uçuğı depreşmek: sarası tutmak, kendini kaybetmek; uçuḳ ṭutmaḳ [-dutmaḳ]: sara tutmaḳ, cin tutmak" anlam örtüşmeleriyle karşılaşılmaktadır (TS, 2009, s. 3897 & YTS, 2009, s.228).

Añsuzdalıḳ/ ḳan ṭutmaḳ/ ṭamla/ deñsüz yatmaḳ انگسزدلق [17] قان طوتمق, طاملە, دگسز یاتمق [18] "vücuttaki tutukluk hâli" (33b/09-18)

Hastalık "sekte" bâbında ele alınmıştır. Eserde bu hastalık için: "Bu ʿillete ḳan ṭutmaḳ derler. İslāmbōl ḫalḳı ṭamla derler. Fārsīde; sekte-i nāgihānī, ḫuftegī; Efrencīler envāʿ-ı ġūta ve apūbelḳıyā; Rūmlar ġūsula ve ġūte derler, Türkçe buna añsuzdalıḳ ve deñsüz yatmaḳ derler" denilerek hastalığın farklı dillerdeki adlandırmaları zikredilmiştir. Sonrasında bu hastalığın "südde-i tāmm" gibi olduğu, sara hastalığı gibi "südde-i nākısa" olmadığı bu hastalıkta maddenin kalpten zihne, zihinden diğer uzuvlara taksim edilip buharın hücreleri tutup bütün beden, hisler ve fikirlerin işlevini yitirdiği, hastanın yorulmuş kişiler gibi nefes alıp verdiği belirtilmiştir.

Tietze'ye ait *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*'nde, Hasan Eren'in *Türk Dili'nin Etimolojik Sözlüğü*'nde ve Suat Ünlü'nün *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*'nde bu hastalık adlandırmaları geçmemektedir.

Müntehâb-ı Şifâ'da añsuz şekli için; "ânî, birdenbire" karşılığı yer almaktadır (Önler, 1999, s. 37). *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde añsuzdalık şekli için; " añsuzdalıḳ [añsuzlıḳ]: ansızın olma durumu " olarak zikredilmektedir (YTS, 2009, s. 22).

Tietze'nin sözlüğünde añsuz için: "*AD. ansuz/ansız 'önceden haber vermeksizin, anî olarak, birdenbire' DS 280 ETk. aŋsız a.m. Clauson 1972 s. 190 [an 'anlayış ve privativus eki-sız eki, b. adsuz/adsız). EOsm. ansız/ansuz a.m. TS 169: * Ger olmaya sen binüm, tenden çıḳa tiz cānum, | Bu kayu bini duta, ansuz ölevem bir gün. (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 32). ansuzda a.m. TS 170-171: Ansuzda dilküye bir boynuz urdılar kim arada helṣk oldı, düşdi, öldi. (A. Zajączkowski 1934 [1405] 1, 14). ansuzdan a.m. TS 171: Kılıcın eline almış, ansuzdan üzerümüze saldı. (C. Okuyucu 1987 [1590-91) 5. 382). ansızla a.m. TS 170: Bir engel barja şeş geldi giderken yṢrum-ile de | Benüm ol yṢra olan sevgüme ansızla düşdi de. (Edimeli Nazmi 1928 s. 79).*'' şeklinde zikredilmektedir.

Ve ayrıca ''*ansuzın/ansızın 'ani olarak, birdenbire' TS 171 <ansız ve instrumentalis (araç durumu) hāli eki -ın, b. acın. Toramanım, bu gece ansızın geldiniz. Tedāriksiz bulunduk. (H.R. Gürpınar 1339 5 534). Müsā Çelebi ansuzın erişdi... (Oruc b. ʿÂdil 1925 s. 39). Bir gün ansızın*

[17] ZN
[18] ZN

çıkar insanın karşısına. Pusudadır. (M. Mungan 1996 s. 402). " karşılıkları yer almakta ve herhangi bir hastalıktan bahsetmediği anlaşılmaktadır. (Tietze, 2016, s. 403-404).

Kitabü'l-Mümimmât'ta "añsuzda" şekli zarf anlamıyla yer almıştır: añsuzda "ansızın" (Özçelik, 2001, s. 101-13a/19).

Tuhfe-i Mübârizî'de "añsuzda ve añsuzdan" şekilleri zarf anlamıyla yer almıştır: añsuzda "ansızın, birdenbire" (Doğuer, 2013, s. 129-26a/1,40a/1, 40a-D).

EDPT'de "kan tutmak, ṭamla ve deñsüz yatmak, añsuzdalıḳ" şekilleri yer almamaktadır. "*añsız" kelimesi için " D. añsız Priv. N./A. fr. 1 añ; lit. 'without understanding'; later it came to mean (1) 'without understanding, ignorant, stupid', (2) 'without thinking', hence either 'sudden, suddenly' or 'mechanically'. S.i.a.m.l.g. except NE. Uyğ. vIrff. Bud. (you completely refuted him) bu yeme añsız uyatıp utsuḳup özin bilindi 'and he admitted himself to be without understanding, put to shame and defeated' Hüen-ts. 1802-3; (I will make all the rivers..'. trees...'plants... añsız körtle sevüğlüg... 'unbelievably(?) beautiful, lovely' (agreeably coloured, fragrant, etc.) Suv. 529, 11: Çağ. xv ff. añsız/añsızın (spelt) (1) (1) bi-agl wa na-faham 'without intelligence and understanding' (quotn.), (2) nă-gahan wa ğafil 'suddenly and unawares' San. 52r. 3: Xwar. XIV ansızın 'suddenly' Qutb 8; añsuzun/añsızda ditto do. 9: Kom. xiv 'suddenly' ansızın CCG; Gr. 38 (quotn.): Kip. χιv ansız (sic) al-ğafla 'suddenly, unawares Id. 24: Osm. xiv ff. 'suddenly' in several forms, xiv añsuz/añsuzda; xv añsuzın/añsızda; AVI aŋsız TTS I 30; 11 41; III 28; IV 31.*"karşılığı yer alır, kelimelerin olumsuzluk ifade eden isim ve sıfat olarak çeşitli anlamlarda kullanıldığı ve herhangi bir hastalık anlamlarında olmadığı görülmektedir (EDPT, 1972, s.190).

"ḳan ṭutmaḳ" şekli Nişanyan, H. Eren, İ. Z. Eyuboğlu ve S. G. Clauson'un etimolojik sözlüklerinde ve Suat Ünlü'nün *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* ve *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*'nde ve *Divânu Lügâti't Türk*'te yer almadığı tespit edilmiştir.

"ḳan ṭutmaḳ" *Kutadgu Bilig*'de "kandaki hareket; fazlalık" anlamıyla ele alınmıştır:

" Kayu aydı kan tutmuş emdi munı,

Açа birgü ekhel (elçek) akıtğu ḳanı.

Kayu aydı ötrüm içürgü kerek…" (KB, 2008, s. 262, C44-1058-59)

"ḳan ṭutmaḳ" *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde de yer almamaktadır. Fakat kelime *Derleme Sözlüğü*'nde yer almakla birlikte *Devâ-i Emrâz*'da geçen anlamıyla geçmez: ''Kantutma'': "Çorak yerlerde biten otu yemekle koyunlarda görülen bir hastalık". (Honaz, Kösten –Denizli; -Zonguldak; Salman *Akkuş -Ordu;*Ardanuç-Artvin; Eşke *Divriği -Sivas; Yerkesik-Muğla;*Lüleburgaz-Kırklareli; Seymen *Çorlu, *Saray -Tekirdağ), ''Kan tutmağ'': "Katil şaşkınlığa uğramak". (Kerkük), ''Kan tutmak [kan uyumak -2]''1. Koyunlar zehirli ot yiyerek bir çeşit hastalığa tutulmak. (Kulaklarından ya da alınlarından kan alınarak iyileştirilir.) (Çığrı *Dinar -Afyonkarahisar; *Düzce -Bolu; *Kargı -Çorum; Danışman *Fatsa -Ordu; Yavuz *Şavşat -Artvin; Akçalar *Seydişehir -Konya) 2. Kalp tutmak, birdenbire ölmek. (*Gürün -Sivas) 3. Ansızın bayılmak. (-Kıbrıs köy ve kasabaları) (DS, 2009, s.2629).

"ṭamla" şekli TDK'nın *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır.

"deñsüz yatmaḳ" şekline herhangi bir kaynakta rastlamamaktayız.

"deñsüz" şekli için; *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde deñsiz/deñsüz; "münāsebetsiz, saygısız" karşılıkları zikredilmektedir (TS, 2009, s.1086 & YTS, 2009, s.76).

Kö/üngürülme "Bedenin kendi hâlinde olmaması, yaşlılar gibi yorgunluk ve gevşelik durumu" كونكرلمه 49a/06-28

Metinde bu hastalık "fencenedeḥ ve fencelet veʾl-levā ve aʿyāī" bâbında ele alınmıştır.

Ve vücutta gerinmek ve esnemek gibi durumların zuhûr ettiği, buna "el-levā" denildiği ve aʿyāī'nin yorgunluk gibi bir hâl olduğu "fencenedeḥ veʾl-levā" kelimesinin Farsçadan muʿarreb olduğu, yine bu hastalığa Farsça ''pīr gūn tüvān ve pīr gūne cüvān'' denildiği; Efrencīler'in ''envāʿ-ı marāżmū''; Rumlar ve Yunanlar'ın ise ''marażmūz'' dediğini zikredilmiştir.

Sonrasında, eger bir kişi ehl-i keyf ise keyfinin heyecân ve fazlalılığı, kuvvetinin hücum etmesiyle, rūḥ-ı ḥayvānīsinin artarak ḥareket etmesiyle artan harâretten uzuvlarda kırmızılık olduğu, rūḥ-ı ḥayvānīnin sinirlere dahi etki ettiği ve buharlaşıp başa çıktığı ve keyif kuvvetinin geçmesiyle buna Türkçe kö/üngürülme denildiğini belirtir.

EDPT 'de küñ-; "tutuş-, alev al-, yan-/// küñür-: küñ'in ettirgen şekli " yer almaktadır. Fakat metindeki anlamıyla örtüşmemektedir (EDPT, 1972, 733).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde ''geñsüz [geñsiz, geñsizin, geñsüzin]''; "istemeyerek, ister istemez", ''geñşek'' için; "gevşek", ''geñşeklik'' için; "gevşeklik, aciz, dermansızlık" karşılığı yer almaktadır (YTS, 2009, s. 104).

Tarama Sözlüğü'nde "geñ düşmek":''Geniş olmak, genişlemek'': "Geñezlik": ''Kolaylık, sühulet'': "Geñimek": ''Genişlemek'': "Geñitmek, (geñ etmek, giñitmek, giñ etmek, geneltmek, geñ eylemek, gen eylemek, giñ eylemek)", ''Genişletmek'': "Geñşek, gevşek'' karşılıkları yer almaktadır (TS, 2009, s. 1634).

Yine *Tarama Sözlüğü*'nde çöngelmek şekli 1. "zayıflamak, kuvveti kaybolmaḳ, görevini iyi yapamaz hale gelmek, körleşmek."

''Kara kıyma gözlerim çöngelmeseydi (Dede. XIV.)

Ey gamzeleri dönme vü çöngelme berü gel

Yüzün ile alnunu bana şems ü kamer kıl (Kadı. XIV. 392)

Sürme çekeler, çöngelmiş gözlere cila vere (Edriye. XIV. 2).

Göze sürme çekeler, çöngelmiş gözlere cila vere (Mü. Şi. XIV-XV. 42-1).

El-külûlü [Ar]: Kılıç ve bıçak çöngelip kesmez olmak... ve dahi göz çöngelip katı görmez olniak (Terceman. XV. 195-1).

Meğer şimşirin anın gün çaluptur

Ki tığı Mihr böyle çöngelüptür (Mih. XV. 234).

El-hasir [Ar]: Yorulmuş ve açılmış çöngelmiş ve zaif (Ah. XVI. 298)

Bakr [Ar]: Kişinin gözü beleri kalıp nesneyi bakıp görmemek ve göz nuru çöngelmek ve katı yorulmak (Bab. XVI. 1, 21).

İstihsar [Ar]: Yorulmak ve çöngelmek (Bab. XVI. 1, 8).

Çalıştılar şu denlü kim cedelden

Kılıçlar çöngeli kaldı amelden (Lârendi. XVI. 155).

Okları tükendi kılıçları çöngeldi (XVI. 125).

El-hasem [Ar.]: Külünk dedikleri alet çöngelüp yassılanmak (Kam. XVIII. XIX. 3, 338).''

2. "(Diş hakkında) kamaşmak."

Yimekten ardı çöngeldi diş ağız

Sinirmeklikten oldu mi'de âciz (Işk. XIV. 262-2)

Ed-daras [Ar.]: Diş çöngelmek yani kamaşmak (Ah. XVI. 605). (TS, 2009, s.952-953).

Derleme Sözlüğü'nde ''Genelmek'' için: "Genişlemek, yeme isteği artmak "Geneş'': "Geniş", ''Könez'': "İhtiyar, yaşlı, sürtülmüş, yıpranmış, fena", ''Könezlemek [könkürlemek]'': "İhtiyarlamak", ''Köngürlemek [könkürlemek]'': "Uyuklama, gevşemek'', "Könkürlemek [→köngürlemek], könkürlemek [→ könezlemek].'' (DS, 2009, s.1990 & 2960).

Müntehâb-ı Şifâ'da ''geñşel'': "Gevşemek" kelime kökleriyle anlam uyuşması olmakla birlikte birebir şekil örtüşmesi herhangi bir kaynakta yer almamaktadır (Önler, 1999, s.125).

Ditreyik دتريك "Beden titremesi" 50a/04-15

Sakızlı Îsâ Efendi, metinde bu hastalığa Farsça ''lerze endām'' ve ''lerzīden''; Arapça ''raʿşe'' denildiğini ve Efrencīler'in ''tiremūri''; Rumlar ve Yunanlar'ın ''tūrūmūz'' dediğini zikretmiş ve bu hastalığın çoğunlukla yaşlılarda görüldüğünü belirterek hastalığın sebeplerini sıralamıştır.

TDK'nin *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde ve *Tarama Sözlüğü*'nde ise kelime ''ditreyek دترياك'' şeklinde geçmektedir (YTS, 2009, s. 82 & TS, 2009, s.1188).

EDPT, *KB* veya *DLT*'te bu şekil yer almaz. Diğer kaynaklarda da "ditreyik" şekline rastlamamaktayız.

Tavuḳ ḳarañusı "Gece körlüğü" تاوق قره كوسى 59b/07

Metinde bu hastalık için Arapça ''ġışā''; Farsça ''şeb-kūr'' denildiği belirtilmektedir.

Bu hastalık, TDK'nın *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır.

"ḳaraġu" şekli için; *Harezm Altınordu Sözlüğü*'nde "kör, āmā"; ''karaġu bol-''; "kör olmak" karşılıkları yer almaktadır (Ünlü, 2012, s. 288).

Kelime, *Edviye-i Müfrede*'de "karagulık" maddesinde "körlük" olarak geçmektedir. "*zeyt yeñisi mu'tedildür ve eskisi issidür, göze çekseler göz karaġulıgın giderür.*" (Canpolat & Önler, 2016, s. 149).

G.Clauson sözlüğünde kelimenin "karagu" şeklini vermiş ve *DLT*, *KB* ve *TİEMR*'de "karagu"nun kara kelimesinden türemiş isim olduğunu, kör anlamında kullanıldığını Güneydoğu Tarançı dialektinde "karigu" şeklinde görüldüğünü, Hakaniye lehçesinde "*biligsiz karagu turur*" örneğiyle geçtiğini ifâde etmiştir (Clauson, 1972, s. 656).

R.R.Arat ise *Atabetü'l-Hakayık*'ta "karagu" kelimesini "…*karagu yolık yazsa sökme anı*" örneğinde "…kör yolunu şaşırırsa onu ayıplama" karşılığıyla vermiştir (Arat, 2008, s. 166-167).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde ''ḳarañumaḳ'' için: "Karanlık çökmek, karanlık durum gelmek'' karşılığı zikredimektedir (YTS, 2009, s.139). Diğer dönem eserlerinde ve sözlüklerinde ise "Tavuḳ ḳarañusı" şekli bir hastalık ismi olarak yer almamaktadır.

G/kelin كلن "Yüzde kan belirtisinden oluşan ben, gül (halk ağzı)" 106b/08-12

Metinde bu rahatsızlık için Arapça:''ʿAlātüʾd-dem fīʾl-vecḥ'', Farsça: ''Pārça-i ḫūn der zīrpūstī-yi çehre'' ve ''ʿarūsçe'': Efrencīler'in: ''Envāʿ-ı māḳūle rūbyā aḳşānā tetīyātī'' ve ''Fāçeyī'', Rumlar ve Yunanlar'ın ''Sīmyūm erişirūn aḳya netīs'' karşılıklarını verdiği belirtilir.

Metnin devâmında ''G/kelin'' sözcüğünün doğuştan yüzde el ayası kadar büyüklükte kızıl ya da sevdâ rengine benzer üzerinde kıllar olan bir ben olduğu zikredilmektedir.

Kelime *EDPT*, *KB* ve diğer kaynaklarda rahatsızlık anlamıyla yer almaz. TDK'nın *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde bu şekil bir rahatsızlık ismi olarak geçmemektedir (TS, 2009 & DS, 2009).

Ḳurbaġacuḳ /dilaltı قور بغه جق " dil altı veremi" 109a/26-27, 109b/17-25, 388a/10-11

Metinde Arapça ''żıfdaʿ'' denilen hastalığın dil altındaki verem olduğu, Türkçe ''ḳurbaġacıḳ ve dil altı'', Farsça ''derd-i duẕāġ'', Horasanlılar'ın ''vezeḳ-denc'', Fransızlar'ın ''afḫutūs ibn-i mezyūres līġā menḳi lanḳva'', Rumlar'ın ve Yunanlar'ın ''apāṣūs teys ipūġlū şīdūs'', dediği ifâde edilmektedir.

109a/26-27'de özetle "*Bir şekilde eğer dil veremi bir taraftan baş verip açılırsa ve çoğunlukla dil altında olursa ''żıfdaʿ'', Türkçe ''ḳurbaġacuḳ'', derler*" denilmektedir.

Kelime 109b/17-25 arasında ''żıfdaʿ'' bābında ele alınmış şu ifadelerle izah edilmiştir: "*Dil altında olur, ''kurbaġacuḳ'', derler fārsīde ''derd-i dūẕāġ'', derler ve ḫorāsānīler ''vezeḳ-denc'' derler ve efrencīler ''afḫutūs ibn-i mezyūres līġā menḳi lanḳva'', derler ve rūmlar ve yunānīler ''pāṣūs teys ipūġlū şīdūs'' derler ''żıfdaʿ'' ʿilleti dil altında olan ṭamarlar ve yāḫūd ḳurbında bir ''ġuddacaḳ*[19]*'' gibi olup ve levni ḳurbaġa yavrusı gibi olur ve yumşaḳ olur ve ṭamarlar ḳurbaġa ṭamarı gibi ve alaca ve gök renk olur ve bunuñ sebebi bir ġalīẓ ruṭūbet cemʿ olup*

[19] guddecik: yağ bezesi.

münʿaḳid olur ve gāh açılur ve gāh yine ḳapanup lisāna ıżṭırāb verür ve bu ʿillet başdan nāzil olur."

388a/09-11'de ise özetle '' "Kebābe'' benzeri bir deva çiğnenirse ''ḫonāk'' hastalığına bile faydalı olacağı ve dilaltında olan ''żıfdaʿ'' hastalığına ki Türkçe buna dil altı denildiği ve ḳurbağacuḳ dahi denildiği ve bu hastalığa faydalı olacağı" ifade edilmektedir.

Kelime, *Tarama Sözlüğü*'nde yer almamakta, *Derleme Sözlüğü*'nde ise "kurbağacık" şeklinde geçmekte ve "sığırlarda dil ve nefes borusunun şişmesiyle beliren bir hastalık" olduğu ifâde edilmektedir (DS, 2009, s.3006).

Her iki şekil de Clauson'un sözlüğünde, *DLT ve KB*'de yer almamaktadır.

ıncaraḳ ~ ıncaruḳ, ınçkıruḳ [20], **ınçḳır-** انجرق, اينجقرق "hıçkırık" 169a/06-10

Metinde bu kelimeler için, Arapça ''fuvāḳ'', Farsçada ''eşkene'', Horâsan'da ''sügbīg'', Efrencīler'in ''envāʿ-ı sīn ḳultūs'', Rumlar ve Yunanlar'ın ''līğmūs ve ḳulḳūs'' denildiği belirtilir.

Eserin –Hamidiye Nüshası–nda kelimenin hastalık ismi olarak 2 kez "elif, nun, cim, ra ve kaf" harflerinden oluşan انجرق şekli yer almakta, fiil olarak ise bir kez انجرمق geçmektedir ve ıncaruḳ'un ağlarken de gerçekleşen bir durum olduğu ifâde edilmektedir.

Devâ-i Emrâz adlı eserin Zeytinoğlu Nüshası'nda "elif, ye, nun, cim, kaf, ra, kaf" harflerinden oluşan اينجقرق şekli yer almaktadır.

Eserin, Ayasofya Nüshası'nda ise sözcüğün "elif, nun, cim, kaf, ra, kaf'' harflerinden oluşan انجقرق şekli geçmektedir.

Aşağıdaki târihi kaynaklarda[21], taranan etimolojik sözlük[22]lerde ve diğer sözlüklerde 1.şekil انجرق yer almamaktadır. *Türkische Manichaica aus Chotscho, APAW. I*'de (Le Coq, 1911, 1912,19,22) *ve Manichaische Erzahler*'de (Bang, 1931) ''ınçaḳ'' şekli için: "Kaygılı, gamlı", ''ınçıḳlamaḳ'' için "Hıçkırarak ağlamak, inlemek, hıçkırmak, feryat etmek" karşılıkları yer almıştır.

Kutadgu Bilig'de kelimenin "ınçık" şekli geçmektedir. ınçıḳ: ''Ah, vah, inleye inleye; bitkin'', ''ınçıḳla-'': "İnlemek, inildemek; sızlanmak, şikâyet etmek.'' (KB, 2005, s.1153).

ınçık yi- "inlemek, vah vah etmek" (KB,1979, s. 3385)

sen ınçık yiyü bar ol arzu yiyü (KB, 1979, s. 3385)

Kutadgu Bilig, *Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi*, *Karahanlı Türkçesi Satıraltı Kur'an Tercümesi Raylands* nüshasında ''ınçıklamak'' için: "İnlemek, inildemek; sızlanmak, şikâyet etmek" (KB, 1979, s.6407 & TİEM 73, 2004, s.400/2 & TİEMR, 2004, s.38/1b2).

[20] Zeytinoğlu Nüshası.
[21] *Divânu Lügâti't-Türk*, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kutadgu Bilig*.
[22] *Sözlerin Soyağacı*, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, EDPT*.

Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi'nde ''ınçıḳlan-'': "Sızlanmak, şikâyet etmek; acele etmek", ''ınçıḳlanġan'': " Çok ah çeken, (Allah'a) yalvarıp yakaran, çok içli"

Bütünlükün ibrāhīm yalavaç yazuḳınā

Inçıḳlanġan tevbe ḳılġan (TİEM 73, 2004, s. 151r/4).

Kısāsü'l-Enbiya'da kelimenin ''ınçıḳ'' şekli geçmektedir: "Ah vah etmek, ağlayıp inleme" (Ata, 1997, s. 144r/5), ''ınçıḳ yıġı'': "Ah vah etme, ağlayıp inleme.'' (Ata, 1997, s.238v/4), ''ınçıḳla-'': "Hıçkırarak ağlamak, inlemek." (Ata, 1997, s.83r/13), ''ınçıklan-'': "Hıçkırmak, inlemek" şekilleri yer almaktadır. (Ata, 1997, s.2v/7).

Kelimenin ''ınçḳır-'' şekli *Süleyman Lügati*'nde geçmektedir. ''ınçḳır-'': "Derd ile fıklayup aġlamak" (LÇ, 1298, s. 63/7).

Suat Ünlü'nün *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde ''ınçkır-, ıñır-, ıñran-'' şekilleri yer almaktadır: ''Inçḳır-'': "Dert ile fıklayıp ağlamak", ''ıñır-'': "İnlemek, acı ile bağırmak", ''ıñran-'': "İnlemek, dertli, dertli ağlamak" (Ünlü, 2013, s.500).

Tarama Sözlüğü'nde ''ıncaḳ'' için: "Elemli hâli gösteren, rikkati çeken"(TS, 2009, s. 1949).

Derleme Sözlüğü'nde ''ıncak'' için: "Acıma" (DS, 2009, s. 2478).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde ''ıncaḳ'' için: "Üzüntülü bir hâl gösteren, acındıran" karşılığı yer almakta, ''ıncġırıḳ→ ınçḳırıḳ, ıncḳırıḳ→ ınçḳırıḳ, ınçġırmaḳ →ınçḳırmaḳ, ınçḳırıḳ [ınçḳırıḳ, ıncġırıḳ, ıncḳırıḳ] hıçkırık, ınçḳırmaḳ [ınçġırmaḳ, ınçḳurmaḳ] hıçḳırmaḳ'' şekilleri geçmektedir (YTS, 2009, s. 121).

Felġamūnī, ḳara şiş/ ḳızıl şiş/ yılaranca/uḳ[23] "Damar şişi/ damar veremi" فلغموني, قره شيش, قزل شيش, يلاره نجق 332a/01-08

Metinde, hastalığın Yunanca ''felġamūnī'', Farsça ''āmās bāḫūnī'': ''But ve bacaklarda'', Arapçada ise ''bacak ve butlarda ve koltukta olan verem türü'' için ''evrāmü'l-meġābīn'' denildiği, ''felġamūnī''nin ''demevī damarların şişi'' olduğu belirtilmektedir.

Hekim Bereket'in *Tuhfe-i Mübârizî* adlı eserinde "felġumuni" kelimesinin "(< Yun. flegmon)"dan geldiği ve "kırmızı şişler biçiminde beliren bir tür deri hastalığı, çiçek hastalığı" olduğu ve "ısırġu" kelimesi ile karşılaştırılması gerektiği ifâde edilmiştir (Doğuer, 2013, s.160-25a-D). "ısırġu" kelimesine bakıldığında ise "kırmızı şişler biçiminde beliren bir tür deri hastalığı, çiçek hastalığı" olduğu belirtilmiştir (Doğuer, 2013, s.170).

Yine aynı eserde "kızıl şiş" şekli için "çiçek hastalığı" karşılığı yer almıştır (Doğuer, 2013, s.183-25a-D).

[23] Bu şekil, 333a/22 satırda izah edilen ''yılancık hastalığı''nda verilen karşılık ile tam olarak örtüşmemekte, burada farklı bir hastalık kastedildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda Hekim Bereket'in *Tuhfe-i Mübârizî* adlı eserinde geçen "felġumuni ve kızıl şiş" kelimelerinin *Devâ-i Emrâz*'daki anlamıyla yani "but, bacak ve koltuklardaki verem ve damarların şişi" karşılığıyla uyuşmadığı görülmektedir. Kelimelerden "felġamūnī" şeklinin transkripsiyonunda da farklılık olduğu görülmektedir. Kelime *Tuhfe-i Mübârizî*'de "felgumuni" olarak okunmuştur. *Devâ-i Emrâz* adlı eserin Zeytinoğlu nüshasındaki, 135. bābda şekildeki gibi "felġamūnī" dir. Burada eserlerdeki nüsha ve harekelerdeki farklardan kaynaklı okunuş farkları olabileceği gibi kelimenin anlamında da hastalığın farklı türlerinin kastedildiği açıktır. Çünkü verem ve çiçek hastalığı ayrı şeylerdir. Burada farklı hastalık için aynı veya benzer kullanımların olduğu akla gelmektedir.

"kara şiş" terimine herhangi bir sözlük ya da kaynakta rastlanılamamıştır.

"yılaranca/uk" şekline ise imlâ itibariyle kaynaklarda rastlanmamakla birlikte, metinde eğer dem ve safrâ karışımı ile oluşursa "yılaranca/uḳ" diye adlandırıldığı ifade edilmiştir. Burada يلاره نجق yalārancaḳ mı, yılārancaḳ mı, yalārancuḳ mu, yılārancuḳ mu, emin olamadığımızdan yazıldığı kalın harflere göre okumayı uygun bulduk. Kelime farklı okumalara açıktır. Eserin Zeytinoğlu Nüshası'nda ve Ayasofya 3615 nolu nüshada da sözcüğün imlâsı يلاره نجق şekildeki gibidir. Nüshaların birbirini kopya ettiği düşünülse bile Hamidiye Nüshası'nın müellif nüshası olduğu göz önünde bulundurulduğunda yazım hatası olabileceği ve müellifin "yılancık' hastalığını yazmak istediği akla gelmektedir. Bu durumda müellif nüshası-Hamidiye-ndaki 333a/22 nolu satırda geçen "yılancık" hastalığındaki anlam ile diğer dillerdeki anlam karşılaştırıldığında anlam farkları olduğu anlaşılmaktadır.

332a/01-08'de hastalık hakkındaki açıklamaya göre, Yunanca ''felġamūnī'' denildiği, Farsçada ''āmās bāḫūnī'' denildiği; but, bacak ve koltukta olan türüne ise Arapça ''evrāmü ʾl-meġābīn'' denildiği belirtilmektedir. Ayrıca müellif, hem 335. bābda hem de 336. bāb'da olmak üzere hastalığı iki farklı başlık altında incelemiştir. 333a/22'de geçen Yunanca karşılığa baktığımızda boş bırakıldığı herhangi bir şey yazılmadığı görülmektedir. Farsça karşılığa baktığımızda ise "āmās ḥumret" ve "āmās süreḫce" dahi denildiği ifâde edilmektedir. Açıklamada: "Arapçada humret olarak bilinen yaramaz bir verem olduğu ve sıcak kandan oluştuğu, kan karışırsa humret yolundan olmuş" denildiği, yaramaz bir verem olduğu belirtilmektedir. Sonrasında, humretin ''felġamūnī'' olduğu, ''humret'' ile ''felġamūnī'' arasındaki farkın bu olduğu, ''humret''in katı ve kızıl; ''felġamūnī''nin ise rengi içeride yani etin içinde gizli olduğu, yeşilliğe meyl ettiği, ''humret''in üzerine parmak değdirilse kırmızılığının gidip beyazlaştığı, parmağı kaldırınca hemen kızardığı, ''felġamūnī''nin bunun tam tersi olduğu söylenmektedir. Yine humretteki rengin safran sürülmüş gibi bir renk olduğu ve felġamūnīde kırmızılığın deride olduğu, ağrının az olduğu, halis humrette hararet ve yanma olup kanla karışırsa her tarafta oluştuğu, felgamūnīde ise tam tersi olarak humma olmadığı belirtilmektedir. 332a/01-08'de felġamūnīnin demevī damarların şişi olduğu, eskilerin bütün sıcak ve demevī veremler için felġamīnī dedikleri ama ahlāt-ı erbaadan ikisiyle mesela kan ile safra karışırsa "felġamūniyā-yı humret" denildiği yani humret nev'inden felġamūnī olduğu buna ise Türkçe "yılaranca/uḳ" denildiği, felġamūnīden murâdın da demevī verem olduğu belirtilir.

"yılāranca/uḳ", "kara şiş" ve "kızıl şiş" şekilleri sözlüklerde geçmemekte; *Tarama Sözlüğü*'nde kızılcuk için; "hafif kızamuk" karşılığı yer almaktadır (Tarama Sözlüğü, 2009 s. 2541).

Kitâbü'l-Mühimmât'ta "ılancuk" şekli yılancuk; "küçük yılan" karşılığıyla geçmiştir (Özçelik, 2001, s.121-28b/8).

Humre~ḥumret / ḳızıl şiş / deve ṭabanı / yılancuḳ "Verem Türleri" حمره, قزل شيش, دوه طباني, يلانجق 333a/22-28, 333b/12-14

Cerrāhiyyetü'l-Haniyye'de ''humre, ḥumret'' için: "Yılancık, kemik veremi; yaradan bulaşan hastalık" karşılığı yer almaktadır (CH, 2020, s.152b).

Eserin "humret" bâbında bu hastalığa Türkçede "kızıl şiş", "devetabanı"; İstanbul'da yılancuḳ, Farsçada ''āmās ḥumret ve āmās süreḫce'' ve Arapçada ise ''ḥumret'' denildiği yer almaktadır. Ayrıca yaramaz bir verem çeşidi olduğu açıklanmıştır.

Devâmında ise bu hastalığın sıcak kandan olduğu, kan karışırsa humret yolundan olmuş, denildiği beyân edilir. Sonrasında humretin ''felġamūnī''nin olduğu, humret ile ''felġamūnī'' arasındaki farkın bu olduğu humretin katı ve kızıl; ''felġamūnī''nin ise renginin içeride etin içinde gizli olduğu, yeşilliğe meyl ettiği, humretin üzerine parmak değdirilse kırmızılığın gidip beyazlaştığı, parmak kaldırıldığında hemen kızardığı, ''felġamūnī''nin bunun tam tersi olduğu söylenmektedir. ''Humret''teki rengin safran sürülmüş gibi bir renkte olduğu ve ''felġamūnī''de kırmızılığın deride olduğu, ağrının az olduğu, halis ''humret''te harâret ve yanma olup kanla karıştığında her tarafta oluştuğu, ''felgamūnī''de ise tam tersi olarak hummâ olmadığı izah edilmektedir.

333b/12'de ''humret'' her nerede ortaya çıkarsa ve eğer parmak gibi verem ortaya çıkarsa İstanbul halkının buna "yılancuḳ" dediği ve veremin canlı gibi hareket ettiği, ''felġamūnī'' ve ''humret'' arasında farkın da böylece anlaşıldığı izah edilmektedir. Müellifin de beyan ettiğine göre ''felġamūnī'' ve ''yılancık'' farklı verem çeşitleridir. 9. başlık altında ele aldığımız hastalık "felġamūnī, ḳara şiş/ ḳızıl şiş/ yılāranca/uḳ[24] " veremin farklı bir türüdür.

Dönem kaynaklarında ve sözlüklerinde herhangi bir karşılık bulamadığımız "deve tabanı" sözcüğü *EDPT*, *KB*, *DLT*'te ve diğer kaynaklarda hastalık anlamıyla yer almamaktadır.

Çıñgıraḳlu öksürük "Kuru öksürük netîcesinde ortaya çıkan öksürük türü" جكغرقلو اوكسرك 127b/18-21

Eserde "*Kuru öksürük esnâsında çok öksürme netîcetinde boğazdan bir şey çıkacakmış gibi olur, belki nem sebebiyle gırtlaktan bazı sesler gelir buna çıñgıraḳlu öksürük*, derler." denilmiştir.

[24] Bu şekil, 333a/22'de izâh edilen ''yılancık hastalığı''nda verilen anlam ile tam olarak örtüşmemekte, farklı bir hastalık kastedildiği anlaşılmaktadır.

"çıñgıraḳlu öksürük" kelimesine taranan kaynaklarda rastlanılmamıştır. Yalnız kelime *Mukaddimetü'l-Edeb*'de' ''çıñramak'': "Cangırdamak, ses çıkarmak" olarak geçer (Yüce, 1993, s.111).[25]

EDPT'de ''çıñra-'' şekli geçer. Ve Güneybatı Özbekistan'da "gürültülü ve tiz" anlamındadır, ancak ''çinkirok'' için: "Çığlık", ''Çıñrak'' Güneybatı Osm. "yüksek net bir ses" karşılığıyla yer aldığı belirtilir: "çıñra:k Dev, N, fr. çıpra:-. Survives in SC Uzb. çinkirok 'strident, squeaky' (but çinkirik "a scream" seems to be a separate Dev. N. fr. çinkir- (çıpra:-)) and SW Osm. çınğirak (sic) "a small bell'. Xak. xı çıprak ü:n "a loud, clear (a/-cahırı"l-şafi) sound" Kaş. III 383: xiv. Müh. al-şanc 'cymbals', etc. çı:pıra: (sic) Mel. si, 4; Rif. 148: Çağ. xv ff. çınkırak/çınkıravv (spelt) caras "a bell" San. 221r. 22." (EDPT, 1972, s.426).

Baġırsaḳ şayrundusı "Bağırsak hastalığı" بغرسق صيروندوسي 213b/01-13, 215a/29

Hastalık için Arapça ''seḥac-ı emʿā'', Farsça ''ez rūde ruṭūbet lüzeci ve seḥac bedīden'', Efrencīler'in ''envāʿ-ı fülūḳases īn testī nūrūm rezūrum'', Rumlar'ın ve Yunanlar'ın ''enderūḳasezmā'' dediği metinde zikredilir.

Devâ-i Emrâz'da bu rahatsızlık 213b/01-13, 215a/29'da olmak üzere iki defâ geçmekte ve ''bağırsaktaki çiban ve yara'' anlamında olduğu ifâde edilmektedir.

213b/01-13'de bağırsağın yüzeyine yapışan nişasta peltesi gibi bir nem olduğu ve buna "muḫāṭ-ı ġişā" denildiği, eğer gelen ''ahlat'' şiddetli olursa bağırsaktan çok fazla geçtiği ve "muḫāṭ-ı ġışā" denilen nemin bağırsaktan tıraş edilerek aşağıda göründüğü ve "muḫāṭ-ı ġışā" çıkıp gittiğinde bağırsağın çıplak kaldığı, ''aḫlāt''ın hiddetinin ise bağırsağı yaktığı böylece sıyrık ve yara oluştuğu, eğer hılt ''safravī'' ise 15 güne kadar, eğer ḫılt ''burākī ve tuzlu'' türde ise 30 günde sıyrık oluştuğu, eğer bağırsaktaki ḫılt ''sevdāvī'' türde ise 40 günde sıyrık oluştuğu, eğer sıyrık hızlı olursa buna Arapça "ḫerāṭ" denildiği, Acemce "nüşāret" denildiği ve ayrıca bağırsak parçalarının ve derisinin dışarı gelmeye başladığı beyân edilmektedir.

215a/29'da rahatsızlık "ẕū sanṭariyyā" başlığında ele alınmakta ve ciğerden kaynaklanan ishâle bu ismin verildiği ve bunun bağırsak yırtığı olduğu zikredilmektedir. Devâmında ise çıban ve yaralar oluştuğu, bunun Farsçada "şikem reften ez ciger ve ānerā ẕū sanṭāriyyā ḫānend, şikem reften bā ḫūn ve sāde est" olarak adlandırıldığı, Efrenciler'in "envā-ı felūḳases īn testī nūrem ḳūrūnetūzez" dediği, Rumlar'ın ve Yunanlar'ın "sanṭariyyā amāterā" dediği ve bu çeşit yaraya sebep olan yaraya Yunanistan'da " zū sanṭāriyyā" denildiği ifâde edilmektedir. Bu hastalığın birinin bağırsak yarasında olan, birinin olmayan olmak üzere iki çeşit olduğu, bağırsak yarasından olmayan türün de yine kendi içinde iki çeşit olduğu, bunladan birinin ciğer zayıflığından olduğu, bu türün ''kilus''u kana döndüremediği ve bu sebeple sancılı ishal ortaya çıktığı; "zū sanṭāriyyā" denilen türün bu olduğu beyân edilir. İkinci türde bağırsağın içinde bir damar veya ''müstaḳīm'' adındaki bağırsak damarının başlarının açıldığı, ishal ve demevīnin ortaya çıktığı ve buna "zū sanṭāriyyā-yı demevī" denildiği, sonunda bevâsirden kan geldiği, buna ise Yunanca "amūrīderes"

[25] Yüce, 1993 s.111 (230/4).

denildiği; ve bu türün tıp kitaplarında bu şekilde izah edildiği; ama bu türde makatta damar başı açılmasının mümkün olduğu, Araplar'da bu tür için: "iftitāh-ı efvāhü'l-ʿurūḳ" denildiği, "zū sanṭāriyyā-yı demevī"nin ise bağırsak içinde damar başının açılmasından kaynakladığı ve bağırsak yaralarına sebeb olan haşin bir nakil olduğunda ve yemeğin, hiddetli veya tuzlu karışımın veya hiddetli bir ilacın bağırsaklara geçtiğinde bağırsakları rendelediği, yaktığı, dağlayıp ve dışarı atma zayıflığı veya ağır kuvvetiyle dışarı atıldığı, ve o bölgenin bere olduğu, öyle ki, bir veremin olgunlaşıp açıldığı ve bağırsak yaralarının ciğer yarası gibi ağrıyıp ıstırab olursa Arapça'da buna "ḳılā'" denildiği açıklanır.

W. Radloff'un *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde ''sayru'' için: "Hasta, zayıf, güçsüz" karşılığı yer almıştır (Erbay, 2008, s. 609).

G. Clauson'un sözlüğünde kelime için herhangi bir karşılık yoktur (Clauson, 1972).

Hüseyin Kazım Kadri'ye ait *Büyük Türk Lügatı*'nde "sayru": "Mehcur, hasta, mariz" (Kadri, 1913, s.33). *Kâmus-ı* Türkî'de ise ''sayrı'': "Hasta, mariz, keyifsiz" anlamıyla geçmektedir (KT, 2010, s.1042). *Orhon Yazıtları*'nda, *Divânu Lügâti't Türk*'te, *Karahanlı Dönemi'ne ait Kuran Tercümesi*'nde, *Kutadgu Bilig*'de, *Atabetü'l Hakayık*'ta, *Nehcü'l-Ferādis*'te ve *Kısâsü'l-Enbiyâ*'da "sayru" ya da "sayrulug" kelimelerinin herhangi bir şekli geçmemektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda "sayru" kelimesi "Hasta; sayru düşmek" karşılığıyla yer almaktadır (DKKII, 2009, s.261). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde "sayrı/sayru" ''hasta; sayrılan-, hastalanmak" anlamıyla geçmektedir (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2003).

Seyf-i Serāyi'ye ait olan *Gülistan Tercümesi*'nde kelime yer almamaktadır (Karamanoğlu, 1989).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde ele alınan *Kitâb-ı Gunyâ*'da "sayru" kelimesi 5 defa zikredilmiştir (Akkuş, 1995).

Yunus Emre Divânı'nda "sayru" kelimesi hasta mânâsında 7 defa zikredilmiştir (Tatçı, 1990).

Kitâbü'l-Mühimmât'ta sayru kelimesi yine "hasta" anlamında kullanılmıştır (Özçelik, 2001, s. 139).

Hacı Paşa'nın eseri *Müntehâb-ı Şifâ*'da sayru "hastalık" mânâsında zikredilmiştir (Önler, 1990, s. 256).

Kelimeye *KB* ve *DLT*'te de rastlanmamıştır.

Tarama Sözlüğü'nde sayru için; "hasta" karşılığı yer almış ilâveten "sayrucağı, sayruluk, sayru evi" şekilleri yer almıştır (TS, 2009, s.3351).

TDK'nın hazırladığı *Derleme Sözlüğü*'nde "sayru" kelimesi "hasta" anlamıyla ağızlardaki "soyrı, sayrı, seyru" farklı biçimleriyle zikredilmiş ve çeşitli yörelerde "hummâ, ateşli bir hastalık, güçsüz, düşkün, tifo, zatürre, sakat, öldürücü grip, bedende yara veya çiban oluşturan geçici ateşli hastalıkların bütünü" mânâlarıyla yer almıştır (DS, 2009, s.3363).

Son olarak elektronik *Kubbetaltı Lügatı*'nde ise ''sayra–ġ >sayru'' olarak alınmıştır (Kubbealtı Lugatı, 2026).

Kelimenin şekil olarak “sayrundu” biçimi ile herhangi bir kaynakta karşılaşmamaktayız.

“sehac” kelimesine baktığımızda, *Vankulu Sözlüğü*’nde “sıyrık” olduğu belirtilmekte ve ‘‘*Bir marazdır ki etıbbâ katında ma’ruftur; ve onunla sıyrık veya ‘‘maraz-ı mezkûr’’ vardır*’’ diye zikredilmektedir (Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı - Kamus, 2026).

Ḳavuḳ Ḳaġşamaḳ “Kavuk gevşemesi” قاوق قاغشمق 254b/06-09

Devâ-i Emrâz’da kelimenin Farsça: ‘‘Erġiden çemīzdān ve bīrūn şoden an ez cā-yı ḫōş’’, Efrencīler’in: ‘‘Envāʿ-ı īne çīltās ve siçe at perūçīdneçyā’’, Rumlar’ın ve Yunanlar’ın: ‘‘Atūnyā ki perāmetuses tes kesītūs’’ diye adlandırdığı belirtilmektedir.

Kelime “Meṣāne istirḫāsı ve gendü yerinden ṭaşra çıḳması” beyânında ele alınmıştır. Mânâsı “Gevşemek ve yelden kendi yerinden ayrılmak” olarak izah edilmiştir.

Tarama Sözlüğü’nde “ḳaġşa-” şekli için: “Kağşak: kağşamış, parçaları gevşeyip dağılacak hale gelmiş’’anlamı yer almaktadır.

‘‘*Ruşt [Fa] kağşak ve her nesne kim eskiyüp harap olmağa başlaya (Ni'meti, XVI s. 344)*

Ruşt [Fa] kağşak manasina ki bir divar eskiyup yıkılmağa başlar (Caf. XVI s. 70-1).

Rişt [F]: Kağşak yer ki eskiyip yıkılmağa başlar... Ve her nesne ki eskiyip harap olmağa başlayıcak rişt derler. (Deş. XVI s. 41-2)

Rişt [Fa]: Kağşak mütehalhil mânasında. (Cinas. XVI s 31-1)

Reşt [Fa]: Beş mânası var... 5, mutlak eczası birbirinden müteferrik mânasındadır... ve hassaten kağşak mütehalhil duvara denir. (Bürh. XVIII – XIX s. 300). ”

kağşamak, (kaḫşaşmak, kaḫşamak): Bir şeyin parçaları gevşeyip dağılacak hâle gelmek.

‘‘Cem ederem aşkını gönülde ben Firkati ile bu cihan kaḫşaşa (Kadı. XIV s. 210)

Servini revan eyleyicek gülşene subhun

Gevdemde varı sünügümün kaḫşaşayım. (Kadı. XIV. 340)

Salih bularınla kavil berkitti kim kaçan kayadan deve çıkıcak iyman getireler. Andan Salih dua kıldı, şolok saat ol kaya yüklü oldu butlacı deve gibi. Andan deprendi ve kaḫşaştı ve yarıluben bir deve çıktı. (Enb. XIV. 127)

Sünüğü kaḫşamış beli bükülmüş

Eneği göğsü üstüne dökülmüş (Fazilet. XVI. 215.’’

Kağşamak: Vehn [Ar] tahalḫül: çürümek dahi: nehar (Asım. XVIII – XIX s. 33)

Inkıdad [Ar]: Çatlamak, kağşamak (Kam. Os. XIX s. 484)

Kağşatmak, (kaḫşatmak): Bir şeyin parçalarını gevşetip dökülecek hale getirmek.

Gafillüce kara başın alıp kesti, kahşaduben alca kanın yer yüzüne döktü.

(Dede. E. XIV s. 64)

Ol kalanın mancınıklar yıkıp ve kağşattığı yerleri muhkem yaptır. (Kesir. XV. b-73)

(TS, 2009, s.2162-2163).

Derleme Sözlüğü'nde;

kağşak (1) [kagruk, kagşak, kağaşak, kahşak -2, kavşak (I), koğşak] Eskimiş, gevşemiş, yıkılmağa yüz tutmuş eşya, yapı. (Gürağaç *Tavşanlı - Kütahya; Tokat Eskişehir; İstanbul; Saray -Çankırı.; -Çorum; *Merzifon ve köyleri -Amasya; Yiğren *Boyabat Sinop; Akalan -Samsun.; Çepni *Gemerek -Sivas; *Nallıhan, *Beypazarı, Kargalı *Polatlı-Ankara; *Pınarbaşı -Kayseri; *Bor -Niğde; -Adana)

[kagruk]: (*İskilip -Çorum)

[kagşak]: (*İskilip -Çorum; -Niğde)

[kağaşak]: (*Gemerek -Sivas)

[kahşak -2]: (-Tokat; Tavşanlı *Hafik, Ortaköy Şarkışla -Sivas)

[kavşak (I)]: (*Yalvaç -Isparta; -Kastamonu; *Niksar -Tokat)

[koğşak]: (Tokat, Bozan -Eskişehir; Bayadı -Ordu; -Kırşehir; -Nevşehir; Namrun *Tarsus, *Mut -İçel; *Fethiye -Muğla)

kağşak (III) [kavşak (II)] 1.Uçurum, sarp kayalık yerler. (Ağlı Küre -Kastamonu; Dere -Çankırı; Yeregömü Ayaş -Ankara)

[kavşak (II)]: (Papazköy -Samsun; -Edirne) 2.Üstü yumuşak ve içerisi oyuk toprak. (Mustafapaşa Ürgüp-Nevşehir) 3.Dağ eteklerinde ve vadilerde oluşan taş yığınları. (*Beypazarı -Ankara) 4.Bataklık. (Küçükisa *Zile -Tokat)

kağşak toprak: Kazılması ve işlenmesi kolay olan kaba ve çürük toprak. (Viranköy–Kütahya)

kağşamak (I) [kagşamak, kakşamak -2, kavşamak (II), koğşamak] 1.Eskimek, yıkılmağa yüz tutmak (yapı için). (Salda *Yeşilova -Burdur; -Kütahya; Tokat, Bozan -Eskişehir; *İskilip Seydim -Çorum; -Sinop; -Samsun; -Amasya; Bayadı -Ordu; -Sivas; *Bor -Niğde)

[kagşamak]: (*Merzifon -Amasya)

[kakşamak -2]: (-Rize)

[kavşamak (II)]: (-Sinop)

[koğşamak]: (-Gaziantep) 2.Herhangi bir şey ek yerlerinden ayrılmak, oynamak (Eskişehir; *Tosya -Kastamonu; -Çankırı; Boğazköy -Çorum; Çarşamba-Samsun; *Niksar–Tosya) 3.Parça parça olmak, dağılmak, yıkılmak, kırılmak. (*Bergama -İzmir; *Kurşunlu -Çankırı; *Ünye -Ordu) 4.Çürüyerek yumuşamış kayalar yerinden gürültü ile kaymak. (*Düzce -Bolu)

kağşamak (II) 1.İhtiyarlamak. (Alaeddin *Acıpayam -Denizli.; -Çorum) 2.Zayıflamak, arıklamak, kuvvetten düşmek. (-Isparta; -İzmir; *Lapseki–Çanakkale)

kağşamak (III) Kar ya da buz eriyerek sulanmak. (Kılandıras *Sandıklı –Afyonkarahisar) (DS, 2009, s.2597- 98).

Nişanyan'a ait *Sözlerin Soy Ağacı*'nda, ''kağşa-''için: ''ET koġşamak gevşemek, yumuşamak'' olarak geçer (Nişanyan, 2003, s. 206).

Divânu Lügâti't-Türk'te ḳoġşa-: "Gevşemek krş. ḳowşa-", ''*ḳatıġ neñ koġşadı*" şeklinde geçtiği görülmektedir (DLT CIII, 1999, s. 287-9).

Kelime *EDPT*'de, *DLT*'te ve *KB*'de geçmez.

Ṭoġurma şabırlıġı "Doğumdaki zorluk" طغرمه صبرلغي 305a/01-11

Metinde Farsça: ''Düşḫārī zāden'' denildiği belirtilmiş ve diğer dillerdeki karşılığı verilmemiştir.

"Vaż' ḥaml düşvārlığı'' başlığında ele alınmıştır.

Eserde, Kadının doğum vaktinde ''sabırlanmak'' sebepleri 5 çeşittir, denilir. Biri ana hâlidir, ikinci çocuğun hâlidir, üçüncü rahim ve mesâne hâli, dördüncü rahim etrafından olan bedenin hâli ve onların ortaklığı beşinci ise dış sebep olduğu söylenir. Diğer beş sebep daha vardır ki biri ananın hasta olması veya hastalığı geçmiş olup zayıf olması, ikinci doğumun başlaması, üçüncü ananın semiz olması, dördüncü nazlı ve nazik olması, ağrıya sabırlı olmaması, beşinci olduğundan fazla hareket etmesiyle bir şekilden başka şekle çok dönmesi bu sebeple çocuğun kolay çıkmaması ve bu sebeplerin rahim ve döl yatağından kaynaklanması, diye izah edilir.

''Sabırlanmak'' yukarıdaki açıklamadan ve kelimenin ''düşvār'' kelimesiyle birlikte alınmasından da anlaşıldığına göre "güçlük, zorluk, zorlanmak" anlamları kastedilmiştir.

Kelime, *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Tarama Sözlüğü*'nde geçmemektedir. Suat Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde kelimenin *Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ*'da ṣabūrluġ (< A.+T.)"Sabırlılık"; *Lütfî Divânı*'nda ṣabūrluḳ (< A.+T.) "çok sabırlılık" karşılıklarıyla yer aldığını belirtir (Ünlü, 2013, s. 933).

"ṭoġurma ṣabırlıġı" şekline taranan kaynaklarda rastlanmamıştır.

Arḳa gürüzligi / arḳa mohresi / gürüzlik illeti / aḳ'as "Kamburluk, bel kemiği eğriliği, Omurga bombeleşmesi" ارقه گورزلى 319b/09-22

Metinde, kelimeye Farsça ''Keşr peşt ve kūjī, ḫadebe ve riyāḥü ʾl-efrişeye ender āmeden bīrūn mohre ez ḫovīş'', denildiği belirtilmiş ve Farsça'nın hâricinde farklı bir dildeki karşılığı verilmemiştir.

Metinde bu kelime, kaburga uçlarının dışarı çıkıp göğsün içeriye ve arkanın dışarıya yumrulanması, arkanın içeriye yumrulanıp göğsün dışarıya çıkmasıdır, diye açıklanır. Bu tür yumruya "el-tevā" denildiği ve "gürüzlik illeti"ne Farsça "Keşr peşt, kūjī ve ḫadebe ve riyāḥü ʾl-

efrişeye ender āmeden bīrūn mohre ez ḫovīş'' denildiği, arka mohre[26]sinin yerinden çıkması durumunda ''ḥaẕebe" denildiği ve eğer içeriye girerse ''aḳʿas'' denildiği, ''mohre''nin bir tarafa eğri gitmesine ise " el-tevā" denildiği açıklanmış ve sebepleri Hipokrat'tan da örneklerle izah edilmiştir.

Arka gürüzliği, 327.bâbda ele alınmış ve aşağıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere "bedendeki kamburluk" açıklanmıştır. Ayrıca "aḳʿas" kelimesinin anlamı ile karşılaştırıldığında F. Staingass'ın sözlüğünde ''hollow-backed'' ki anlam ile örtüşmektedir (Staingass, 2005, s. 87).

Tarama Sözlüğü'nde "gürüz" için Arapça ''el-hadbe'', Türkçe ''kambur''; "gürüzlik" için ise "kamburluk, arka yumruluğu" karşılığı verilmiştir. Fakat imlâ itibariyle kef, ra, zel, lam ve kef harflerinden oluşan كرزلك şekli yer almaktadır (TS, 2009, s.1183).

Derleme Sözlüğü'nde Anadolu Ağızlarındaki ''gürüz'' için: [guz (V), guzik, guzuk, guzzık, guzzik, güz (III), güzük, güzzük] Kambur (Safrabolu Kirpe'de) [guz (V)] : (Nazimiye Tunceli'de) [guzik]: (Bursa) [guzuk]: (Erçiş-Van'da) [guzzık]: (Erzurum) [guzzik]: (Cinis Aşkale-Erzurum; Ağın, Keban, Kesirik-Elazığ; Arapkir-Malatya'da) [güz (III): (Sinop) [güzük] (Harput-Elazığ) [güzzük] (Elazığ) karşılıkları yer almaktadır (DS, 2009, s. 2238).

Hasan Ali ÇETİN'in *Eski Anadolu Türkçesi Eczacılık ve Tıp Terimleri Sözlüğü*'nde "gürüz" için kambur; "gürüzlük" için kamburluk karşılığı geçmektedir (Çetin, 2025, s. 124).

Kelime *EDPT*, *KB*, DLT'te geçmez.

ġanferāniyā[27] ~ **ġanferān** "Verem türleri'' غنفرانيا 333b/07-08, 385a/26-385b/05

Metindeki açıklamaya göre "felġamūnī" rahatsızlığının hummāsız olduğu ve eğer ''felġamūnī'' veya başka bir verem türüyse ''humret''e dönme durumunda olduğu ve çoğunlukla habis yaraların ''akle''[28] veya ''ganferāniyā'' illetileri olduğu belirtilir. Ve ekseriya, onların da bu türden –felġamūnī- olduğu açıklanır (333b/07-08).

385a/26-385b/05'deki satırda ise "Bir hastanın ökçesinde kabarcık olsa onun ömrünün yirmi veya yirmi dört gün olduğu ve o kabarcıkların yara olup ''yübûset''[29] üzere olursa ''akle''ye döndüğü, bir zaman hasta olup ondan daima irin aksa, yarayı önceden dağlamışlarsa dört yanına sirâyet etmeyeceği, yara fâsid olmayıp halas olursa ama dağlanmaz da dört yanına bulaşırsa ve rutubet çok akarsa "ġanferāniyā" denildiği ve giderek bütün ayak uzvunun öldüğü ve eğer kuvvet varsa kesmekten başka kultulunamadığı, hastada kuvvet yoksa kurtulmadığı bunun belirtisinin başlangıçta soğuk yerlere çıkmak ve soğuk sular istemek olduğu izâh edilir.

Yukarıda metinde geçen açıklamaya göre ''ġanferāniyā''nın duruma göre ölümcül de olabilecek ve yine duruma göre verem yolundaki habis yaralar olduğu anlaşılmaktadır.

[26] Farsça ''Omurga kemiğinde bunan her bir omur yada bel/sırt kemiğidir.''
[27] Zeytinoğlu nüshası. Hamidiye nüshasında ''ġanferān'' olarak geçmektedir.
[28] Sivilce türü.
[29] Kuruluk.

Metinde kelimenin hangi dilden geldiği ve diğer dillerdeki karşılıkları geçmemektedir. “ġanferān/ġanferaniyā” kelimesiyle herhangi bir kaynakta karşılaşmamaktayız.

Ḳutluca / yumrıcaḳ / göyinme “Verem, veba” كوينمه يومرجق قوتلوجه, 334a/29-03

Metinde bu hastalığa Türkçe: “ḳutluca”, “ yumrıcak” ve “göyinme” denildiği ve Türkistan’da “müçeklü” ve “çiftāy” ve Tatar dilinde ve Fars (İran)’ın bazı yerlerinde “emmece” denildiği ve Efrenciler’in “envāʿ-ı māl ġarāndū”, Rumlar ve Yunanlar’ın “usḳūrdūla” ve “pānūḳla” dahi dediği ve bu hastalığın bir verem hastalığı olduğu zikredilmiştir.

“kutluca” şekli *Müntehāb-ı Şifā*’da “verem, vebâ” türünde bir hastalık olarak geçmektedir (Önler, 1999, s.199).

“kutluca” sözcüğü *Tarama Sözlüğü*’nde ve *Derleme Sözlüğü*’nde de geçmemektedir.

“yumrıcaḳ” şekli *Tarama Sözlüğü*’nde geçmemekte; *Derleme Sözlüğü*’nde ise Anadolu ağızlarından (Adacami-Rize’de), “iyileşmeyen çiban” karşılığı yer almaktadır (DS, 2009, s.4319).

Bu şekillerin hiç birine *EDPT* ve *KB*’de rastlanmamıştır.

“göyünme” şekli *Tarama Sözlüğü*’nde göydürmek: göyündürmek, göyenmek: göyünmek, göyne göyne (göyünü göyünü): yana yana, göynemek: göyünmek, göynük: “acı, yanık, yanmış, yanma, kızarmış, hicran, ıstırab, keder”, göynüklü: “gönül yakıcı, acıklı, yanık, tesirli, sûzişli”, göynümek: göyünmek, göynümek: göynülmek, göyündürme: “çok acıyıp yanan bir yara”, göyündürmek: (göydürmek) “yakmak”, göyünmek, (göynümek, göynemek, gövünmek, göyenmek): “yanmak” karşılıklarıyla geçmektedir (TS, 2009, s.1795-1083).

Derleme Sözlüğü’nde ise; göynemek: “Yara çok fazla sızlamak” (Merzifon Amasya, Karakoyun Iğdır-Kars) ağzında; göynemek: [göynemeyh] “yana yakıla ağlamak”, İrişli-Bayburt ve Sarıkamış–Kars [göynemeyh] (Iğdır- Kars) ağızlarında; göynemek: “Çürümeye yüz tutmak” (Kars ve çevresi), göynük (IV) ‘Bir şeyin yumuşaması, çürümesi hali” (Edremit-Balıkesir, Çorum, Ayaş - Ankara, Kayseri) ağızlarında; göynük (V) “Vücutta darbeden meydana gelen iz, morluk” (Dastarlı, Çanıllı Ayaş-Ankara) ağızlarında; göynüklenmek [göynüklemek -1, göynümek (IV) -1] “Dertlenmek, içlenmek, ağlayacak hale gelmek”, (Gözlü Kadınhanı, Reis Akşehir- Konya) [göynüklemek-1] (Büyükkabaca Senirkent-Isparta; Kösten Honaz Yukarıseyit Çal- Denizli; Uşak Kızılcaören Kütahya; Çorum; Kızılhisar Kayseri; Kolukısa Konya) ağızlarında; göynümek (III) “Katlanamamak, dayanamamak” (Merzifon ve köyleri–Amasya) göynümek (IV) 1. [→ göynüklenmek] 2. “Ağlamaktan yorulmak”, (Marınca Merzifon –Amasya); göynümek (V) 1.”Buruşmak, pörsümek”. (Rumeli göçmenleri Gündoğdu-Bursa) 2.”Çürümek”, (-Çorum); göynüttürme “Kendinden geçirme”: *Hafızın okuduğu gazeller beni oturduğum yerde göynüttürdü.* (-Çorum); göyündürme “Etle deri arasında meydana gelen şişlik, bir çeşit deri hastalığı”, (Ermenek–Konya; Yapıntı-Mut, Anamur–İçel); göyünmek (I) [→ göğnümek (II)] göyünmek (II) “Üzülmek, kederlenmek”, (Kirazlı-Çanakkale); “göğnük” (VI) “İrin ve kan toplamış yara, bere”, (Nizip-Gaziantep; Karaçulha Fethiye-Muğla); göğnük (VII) [→ göynük (III)-2] göğnükmek

1.”Üzülmek” (Ulubey-Uşak) 2.”Meraklanmak”, (Ulubey–Uşak) 3. “Üzüntüden ağlar duruma gelmek”, (Çal–Denizli) (DS, 2009, s. 2172 -2173, 2132).

Od g/köynügi / ḳara ḳabarcuḳ, “Yanık, sivilce” قره قبرجق اودكينكى 339a/06-07

Kelime Arapça olan “cemre” başlığında ele alınmıştır. Metinde bu illete “od köynügi” ve “kara kabarcuk” denildiği, Farsçada “āteş pāresi “ olarak adlandırıldığı belirtilir.

Hasan Eren’e ait *Türk Dilinin Etimolojık Sözlüğü*’nde “göynük” kelimesi “yanık” anlamında ele alınmıştır (Eren, 1999, s.163).

Tarama Sözlüğü’nde 17.Maddede de açıkladığımız üzere; göynük: “Acı, yanık, yanmış, yanma, kızarmış, hicran, ıstırab, keder”, göynüklü: “Gönül yakıcı, acıklı, yanık, tesirli, sûzişli”, göynümek: göyünmek, göynümek: göynülmek, göyündürme: “Çok acıyıp yanan bir yara”, göyündürmek:(göydürmek) “yakmak”, göyünmek, (göynümek, göynemek, gövünmek, göyenmek): ”Yanmak” karşılıklarıyla geçmektedir (TS, 2009, s. 1795-1083).

İshak Bin Murad’ın *Edviye-i Müfrede*’sinin sözlük bölümünde “ateş paresi” başlığında ele alınan kelime: “Kabarcıklar biçiminde beliren kaşıntılı bir cilt hastalığı” olarak anlamlandırılmış ve “*Şol gevdede çıkan nesnelere āteş pāresi ve şerey ve humre gibi…*” (32b/3) metinde geçen ibâresiyle örneklendirilmiştir (Canpolat & Önler, 2016, s.109).

“kara kabarcuk” ise; *Tarama Sözlüğü*’nde geçmez fakat “kara haspa” maddesinde ele alınan kelime için “öldürücü bir çeşit çiban” olduğu belirtilir. Arapçada ‘‘*el-adse*’’olan hastalığın ‘‘*bir çeşit sivilce*’’olduğu, insan bedeninde çıktığı, helâke götürdüğü ve taşra Türkçesinde ‘‘*kara haspa*’’olarak bilindiği, zikredilir (TS, 2009, s. 2262).

Derleme Sözlüğü’nde “kara kabarcuk”; karakabar [karakabarcık -4, karakabarık] 1.”Taş vb. sert cisimlerin çarpmasından ya da batmasından ayakaltında olan şişlik” (Bayadı-Ordu; Ermenek-Konya; Bulutlu, Tarsus, Mut ve köyleri İçel; Elmalı, Bağyaka, *Finike-Antalya; Kıbrıs); [karakabarcık -4): (Kumdanlı Yalvaç Isparta; Başpınar Tefenni-Burdur; Düzce–Bolu; [karakabarık]: (Bor -Niğde.) 2.”El, ayak ve yüzde çıkan sulu bir çıban”, (Antakya-Hatay); karakabarcık [karıma] 1. “Hayvanlarda (özellikle sığırlarda) olan şarbon hastalığı” (Gelendost, Eğridir Isparta; Susurluk, Yeniköy-Balıkesir; -Kütahya; Tokat-Eskişehir; Kandıra-Kocaeli; Akyazı-Sakarya; Üsküdar-İstanbul; Telin Gürün-Sivas; -Antalya.); [karıma] : (-Eskişehir; Bozan-Tokat.); 2. “Parmaklarda oluşan iltihaplı yara, dolama”, (Büyükmanika Saray -Tekirdağ.) 3. “Dilde meydana gelen küçük kabarcık”. (Salda Yeşilova –Burdur.) 4.[→ karakabar -1] (DS, 2009, s. 2646).

Ḳarınca ışıruġı / siyircük / G/gemrik / kemiri/ük / ışırġu / **ḳızıl yel** “Sivilce Türleri” قزل يل & اصرغو كمريك سيرجك قرنجه اصرغى 339b/18-29

Arapçada “nemle” olarak adlandırılan hastalık için metinde; “ḳarınca ışıruġı”, **“**siyircük”, “kemrik” denildiği ve bazı kimselerin ise “ışırġu” dediği; bazı kimselerin: “Isırġu” bu tür bir illet

değildir ona Farslar "sürḫubād" derler, dediği; ve "ḳızıl yel"e ise yine Farsça "peşere hāy ḫard", derler denildiği ve Efrenciler'in "envāʿ-ı verūḳū", Rumlar'ın ve Yunanlar'ın "mermen gez" dediği bu türde sivilcelere Arapçada "nemle" denildiği açıklanmıştır.

Devâmında; bu sivilcelerin birbirine yakın, bitişik ve bazen de parça parça olduğu bazen yassı ve başka olduğu ama hepsinde mutlaka kaşıntı olduğu ve hâr olduğu ve bu sivilcelerin bazen siğil türünde yuvarlak sert çıkıntılar olduğu, bazısının yara ettiği, sebebinin kanla karışan bir madde olduğu, cildin altındaki ince damarlardan olup o yere giden sıcak safrâ olduğu ve sıcak olduğundan yaktığı ve hareket ettiği, eğer safra sıcak değilse "cāversiyye"[30]diye adlandırıldığı diğer tür sivilcelere ise "nefāṭāt" denildiği izah edilir.

Derleme Sözlüğü'nde siyircik [→ sivilcik]; siyirsek [→ sivilcik]; sivil 1. "Siğil". (*Bafra -Sm.) 2. "Sivilce". (Eymir *Bozdoğan-Aydın; *Bafra -Samsun.); "Sivilci, Sivilce". (*Düzce-Bolu; *Kurşunlu-Çankırı; -Maraş; -Niğde); Sivilcik [sığırcık, sigilcik, silcik (II), sivilçik, siyilcik, siyilcük, siyircik, siyirsek, siyürcük] Küçük dolu.

(Kastamonu.; -Çankırı.) [sığırcık]: (-Çkr.) [siğilcik]: (-Ks.) [silcik (II)]: (*Küre-Kastamonu. [sivilçik]: (Hacıilyas Koyulhisar -Sivas.)[siyilcik]: (-Ks.) [siyilcük]: (Peşman *Daday -Kastamonu.)

[siyircik]: (Koyunbaba *Kalecik -Ank.) [siyirsek]: (Karacaören, İmranı -Sivas.) [siyürcük] : (Sarayköyü -Çankırı.) sivilçik [→ sivilcik] karşılıkları yer almaktadır (DS, 2009, s. 3650-3654).

"Kemrik" şekli; *Tarama Sözlüğü*'nde, *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde veya herhangi dönem kaynağında bir hastalık adlandırması olarak geçmemektedir (TS, 2009 & YTS 2009 & DS, 2009).

Tarama Sözlüğü'nde "ısırġu" maddesi için; "Isırgı, (ısırgu): Yılancık hastalığı".

''*Sürh-bad [Fa]: Isırgı illeti ve tabiplerin "cemre" dedikleri maraz olduğu (Nimeti. XVI. 410),*

Sürh-bad [Fa.]: Isırgı zahmeti (Caf. XVI. 89-1).

Sürh-bad [Fa.]: Yılancık illeti ki ısırgu dahi denildiği, tabibler katında humre ve zebibe demekle ma'ruf (Deş. XVI. 75-2)'' olduğu belirtilir (TS, 2009, s.1975).

"Kızıl yel" için, *Derleme Sözlüğü*'nde; "kızılyara, Şirpençe hastalığı". (Ağrı.)

''*kızılyel 1."Güneyden esen rüzgâr". (Karamaslı *Çarşamba, *Ladik -Samsun.) 2."Doğudan esen rüzgâr". (Sanusa *Erbaa -Tokat.)*

*kızılyel (II) "Albümin hastalığı". (*Emet ve köyleri -Kütahya; Oğlakçılar *Boyabat-Sinop; Yerkeşik Muğla).*

[30] Cāversiyye'nin metinde, parça sivilceler olduğu ve şulu ḳabarcuḳ da denildiği, Farsça ''kāverse'', Efrenciler'in ''envāʿ-ı erpes mālyārez'' dediği ''cāverse ve kāverse'' denilen sivilce ve sulu kabarcıkların güç, çetin veya hafif olmasının maddesine göre olduğu belirtilir. (340a/13-16)

*kızılyörük [kızılyuğruk, kızılyüğrük, kızılyürük] "Yılancık hastalığı":''Ahmet usta kızıl yörükden yatıyor.'' (*Dinar ve köyleri –Afyonkarahisar; İlyas *Keçiborlu-Isparta; -Aydın; Yeniköy -Balıkesir; Kırşehir ve köyleri)*

*[kızılyuğruk]: (-Kütahya; -Eskişehir; *Bünyan Kayseri; *Bor -Niğde)*

*[kızılyüğrük]: (Kavak *Yeşilova -Burdur; Çepni *Gemerek -Sivas; Sarıhamzalı*Sorgun-Yozgat; *Bor -Niğde; *Ermenek -Konya)*

*[kızılyürük]: (Söğüt, Kösten, Honaz, Alâeddin *Acıpayam Denizli; *Reyhanh ve Amik ovası Türkmenleri -Hatay; Sivas; -Yozgat; Kırşehir; *Pınarbaşı -Kayseri; *Kozan -Adana)*

kızılyuğruk [→kızılyörük] kızılyüğrük [→kızılyörük] kızılyürük [kızılyörük]'' (DS,2009, s.2868).

Müntehâb-ı Şifâ ve *Edviye-i Müfrede*'de hastalık "kızılcık hastalığı" ibâresiyle yer almıştır (EM, 2016, s.154-26a & MŞ, 1999, s. 188-134b/14, 137b/14).

Bez "Bez, beze'' بز 345a/12-19

Arapça "gudde" başlığında ele alınmıştır. Metinde buna Türkçe "bez" denildiği çoğunlukla ''balgamī'' karışımdan bazen ise ''sevdâvî'' olduğu belirtilir. Efrenciler'in "envāʿ-ı aḳsāntī metāġa baḳa" dediği, Rumlar ve Yunanlar'ın da "ḳūḳū dāmāla refānces ve ḳūḳūdālġūtū ḳārye māle ferānçes" diye adlandırdığı açıklanır.

Sonrasında, bir tür daha "gudde" olduğu ve bu türü Yunanlar'ın "Frenk zahmeti" olarak isimlendirdiği ve Frenk hastalığı için yaptıkları ilaçlarla bu "gudde"nin tedâvi olacağı izah edildikten sonra ilaçlar için terkipler anlatılmıştır.

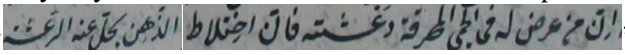
Kelime, Tarama Sözlüğü'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır.

İbni Mühenna Lügati'nde ''bez'': "Boyunda, koltukaltı ve kasık gibi yerlerde bulunan ve kımıldayan taneler" anlamıyla geçmektedir (İML, 1997, s.18).

''bez'' şekli için; *EDPT*'de, ''béz'': "Kasık bölgesinde, deri altındaki kısım < bé:z "a swellingon the surface of the body which does not break the skin, tumour, boil" (EDPT, 1972, s.388), *Müntehâb-ı Şifâ*'da *bez* "bez", "béz: beze, şişlik, gudde" (MŞ, 2016, s.15,7a/8) *Tuhfe-i Mübârizî*'de *béz* "beze, şişlik, gudde" anlamları zikredilmektedir (TM, 2013, s. 39,13a/3).

Derleme / aġır ḫastaligi "Bir hummâ türü" درلمه , اغر خسته لكي 353b/04-28

Devâ-i Emrâz'da bu hastalık, Arapça "ḥummā-yı maḥruḳa" başlığı altında ele alınmıştır. Bu hastalığa "ḥummā-yı ḥādde" dahi denildiği ve Türkçe "derleme ve aġır ḫastaligi" denildiği açıkladıktan sonra ''ḥummā-yı maḥruḳa''nın damarlar içinde yanmış safra olduğu, bütün bedene kokusunun yayıldığı, çürüdüğü, özellikle mide ağzında ve kalbe yakın yerlerde çürüme olduğu ve bunda tuzlu balgamın da safrâ ile karıştığı, ince bir rutubet koktuğu ve bu hummanın maddesinin "ġıbb-ı ḫāliṣ"den zor olduğu ama bunun müddetinin daha kısa olduğu, yaşlılardaki "ḥummā-yı maḥruḳa"nın az olduğu çünkü yaşlıların hararetlerinin güçlü olmadığı ve bedenlerinde

safranın az olduğu, eğer onlarda "ḥummā-yı maḥruḳa" olacak olursa çoğunun kurtulamayacağı veya birdenbire zayıflayacakları izah edildikten sonra Hipokrat'ın sözleriyle desteklenir. Hipokrat'ın '''' yani "''*ḥummā-yı maḥruḳa''da titreme olsa zihin sıcaḳ olduğundan hasta hoş olmayan sözler söyler, onun titremesi sinirlerin harâretinden dolayı kaybolur, ''ḥummā-yı maḥruḳa''da hararet lāzım olur, karın ya da midede fazla harāret olup bu sebeple hasta çok su ister, ''ḥummā-yı maḥruḳa''da öksürük olsa susuzluk gider çünkü akciğerler kuru iken öksürük harāretinden nem aşağı iner, ve bu ''ḥummā-yı maḥruḳa''da çoğunlukla ürperme veya sıtma nöbeti ve soğuk olmaz, meğer ki, hummā başladığı zamanda hastadan ter dahi gelmez, meğer buhranı yakındır veya buhran başlar ve terler ki kâmil olur ve başka ilaca muhtaç olmaz, hastanın dili siyah veya sarı olup, bu hummanın buhranı ya kusmakla ya burun kanamasıyla, ya terlemekle ya da ishal ile olur ve idrar ile olan buhranı o derece övmezler ve bu hummada nüks dahi çok olmaz ve bunda nüks olursa ya tabib hatası veya hastanın perhizi veya hareketi kavi veya ''ḥummā-yı maḥruḳa'', ''ṣafrā-yı ḫāliṣ''den olur, son maddesi de dâhil terde çürüdüğünden dolayı bundan ''ḥummā-yı lāzım''a ayrılmaz ve nabzın durumu ise hızlı ve sağlam, sidik kızgın ve sarıya benzer ve susuzluk, keder ve ıstırab ve öksürük ve sayıklama, akıl karışıklığı ve kelam, çarpıntı kuvvetle kesinleşmiş, ve bazı hastalar ṣafrāyı ishāl eder, ṭāʿūn hastası gibi bazan hılt karışımı açılır, sarı, yeşil ve siyah ishâl eder maḥruḳada ve ṭāʿūnda ''ʿalāmet-i rediyye''dendür*" dediği belirtilir.

Tarama Sözlüğü'nde bu hastalık için; "derleme hastalığı: → derleme". Karşılığı yer almaktadır.

Derleme, (derletme hastalığı, derleme hastalığı, derletme): ''Humma-i muhrika'', tifo. ''Humma-yi muhrika'', bu zahmete Türkçe ''derleme'' derler (Yâdigar. XIV. 110-1).

''*Hastalık derletme seda sıtma hem işbu yıl çoktur kara ağrı behem (Melhame. XIV-XV. 84-1)*

Çok ola derletme hem humma dahi

Hem kara ağrı biledir ey sahi (Melhame. XIV - XV. 75 -2)

Yusuf nâm... yeniçeri derletme hastalığından öldü (Sic. B. XV. 5, 99)

Bimari-i siyah [F]: Derleme hastalığı. Etibba humma-yi muhrika derler (Deş. XVI. 309-2)

Derd-i siyah [F]: Humma-yi muhrika, derletme hastalığı (Nimeti. XVI.297)

Bimari-i siyah [F]: Derletme hastalığı yani humma-yı muhrika (Nimeti. XVI.172)" (TS, 2009, s.1109)

Yeni Tarama Sözlüğü'nde:

derlemek:Terlemek.

derletme → derleme

-hastalığı → derleme, anlamlarıyla yer almaktadır (YTS, 2009, s.77).

"ağır hastaligi":

Tarama Sözlüğü'nde "ağır hastaligi" şekli yer almamaktadır.

Derleme Sözlüğü'nde; "ağır hastalık" maddesinde [ağrı (II)-3]

ağırık [→ ağrık (I) -2] (DS, 2009, s. 91).

"ağrı "maddesinde (II) [ağarma, ağır hastalık, ağırma, ağrıter] 1."Soğuktan ileri gelen bir çeşit hastalık"(Giremez *Araç Kastamonu). 2."Yara, çıban gibi hastalıklara verilen ad": Çocuğun yüzünü ağrı bürümüş. (Hasanlar *Milas –Muğla) 3."Tifo" (*Gerede –Bolu; *Safranbolu –Zonguldak; Ağlı Küre, -Kastamonu; Öşek *Boyabat -Sinop; Güdül *Ayaş, Şıhlar *Kızılcahamam –Ankara),

[ağır hastalık]: (-Denizli; Eğrigöz *Emet, Kütahya; Büyükyenice *Osmaneli -Bilecik; Cumayanı -Zonguldak)

[ağrıter]: (-Kastamonu)

4. ''Sığır ve koyunlarda sıcak ve yağlılıktan ileri gelen bir hastalık" (-Çorum; Çepni *Şarkışla -Sivas; *Boğazlıyan –Yozgat)

[ağarma]: (*İskilip köyleri - Çorum; -Kayseri)

[ağırma]: (*İskilip köyleri –Çorum)

[ağrıma]: (Bozan-Eskişehir;*Kurşunlu, -Çankırı; *Çarşamba, *Terme –Samsun; "Şarkışla, *Gemerek -Sivas; Bektaşlı Boğazlıyan–Yozgat; Avşar aşireti *Pınarbaşı -Kayseri; Bahçeli *Bor-Niğde) (DS, 2009, s. 109).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle *Devâ-i Emrâz*'da geçen "ağır hastaligi" şeklindeki karşılığın TDK'nın *Derleme Sözlüğü*'nde de verilen karşılıklarla uyuşmadığı görülmektedir.

Kış isitmesi / sevdāvī isitme "Hummâ Nöbeti" قيش استمه سي سوداوي استمه 362b/09-25

Metinde bu kelime, ''ḥummā-yı rubʿ'' faslında ele alınmıştır. Üç günde bir tutan "kış isitmesi" ve hatta buna "sevdāvī isitme" de denildiği, bunun nöbet süresinin çoğunlukla yigirmi dört saat olduğu, müddetinin çoğunlukla altı ay olduğu ve bir fasıl geçmeyince değme halde iyileşilemeyeceği, bazen bir yıl atak tuttuğu ve ''ḥummā-yı rubb''un iki tür olduğu: Birine "nāibe" denildiği ve nöbetle tuttuğu, ikincisine ise "dāim" denildiği, ''rubb''un lazım demek olduğu ve bu türün az olduğu belirtilir. Sonrasında, "hummā-yı rubbʿ"un sebeplerinin, sevdâ başlangıcı ve çürümesinin farklı sebeplerle olduğu, sevdâ başlangıcından ortaya çıkan türlerin dalak zayıflığı ve ağrıya sebep olduğu, sevdâyı kendine çekmediği için kanın ayrılmadığı ve ayrışmadığı bu sebepten bedende çok sevdâ olduğu, sevdânın bazısının kanın doğal tortusuyla olduğu ve bazısının da balgam, kan veya safrânın yandığı ve maddenin damarlara bu şekilde varıp ''rubbʿ''un devamlı olduğu, eğer damarlardan dışarı çıkarsa "rubʿ-ı nāʾibe" olduğu ve eğer farklı bir uzva düşerse ya ''ṣulb verem'' ya ''sereṭān'' ya ''felġamūnī'' ya ''akle'' olduğu, ve ''ḥummā-yı rubʿ''da, eğer bir müddet uzanılırsa istisḳādan korkulduğu ve çoğunlukla ''ḥummā-yı rubbʿ''un başka

hummalardan birine geçtiği izah edildikten sonra balgam, kan, safra ve sevdânın belirtileri sıralanmıştır.

Dîvânü Lügâti't-Türk'te isig: Sıcak. *isig neñ* (Kaşgarlı, 2005, s. 292).

Tarama Sözlüğü'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde ''kış isitmesi'' şekli yer almamaktadır.

''isitme'' için, *Derleme Sözlüğü*'nde; "isitme, Sıtma" (İrişli, Bayburt *Sarıkamış –Kars; Van) (DS, 2009, s. 2556).

''Sıtma'' için; *Müntehâb-ı Şifâ*'da sıtma: "Sıtma hastalığı; krş. isitme; humma; balġami ve sevdāvi" (Önler, 1999, s. 260- 261).

Zafer Önler'in *Tarihi Tıp Terimleri Sözlüğü*'nde: ''sıtma'' "Sıtma ve humma adlarıyla bilinen, genellikle nöbetli bir grup ateşli hastalık; krş. isitme; hummā < isit- "to heat" (EDPT 243). Edv 14b; MŞ 13b, 120a, 124b; balgami ve sevdāvi s.-lar MŞ 179a; eski s.-lar 126a; harāretden olan s.-lar MŞ 126b; ıssı s.-lar MŞ 21a; ıssıdan olan s.-lar 126a; muhrıḳa s.-lar MŞ 126a; muzmin s.-lar MŞ 126a; nevbetile dutan s.-lar MŞ 126a; şovuḳdan olan s.-lar MŞ 126b; şafrāvi s.-lar MŞ 127a; şovuk s.-lar MŞ 185b; tiz s.-lar MŞ 170b; s.-lu kişi MŞ 126a; ince ağrı s.-sı MŞ 126b; ġibb s.-sı MŞ 126b; rıb s.-sı MŞ 125b; iki günde bir dutan s. MŞ 126a; nāfiż s. MŞ 126b; üşüden s. MŞ 127a; s. dut- MŞ 125a; s.dutacak vakt MŞ 125b; s. dut- MŞ 133b s. ge-tür- MŞ 23a; s. ko- MŞ 133b; s. nevbeti MŞ 13b; s. ol- MŞ 96b"

sıtmalu "Sıtmalı; bk. sıtma". MŞ 12b, 158a. (Önler, 2019, s. 175).

Edviye-i Müfrede'de; sıtma "Bir grup ateşli hastalığın genel adı; krş. ısıtma". "ve eski sıtmalara iki direm andan nāfi'dür." (EM, 2016, s.143-12a/11).

Derleme Sözlüğü'nde:

sıtmak [sıdmag, sıdmak (I)] 1 ''İçi su ya da irin dolu yara, kabarcık patlamak". (Yassıören *Senirkent, *Eğridir-Isparta; Kösten, Honaz-Denizli; İğneciler *Mudurnu–Bolu; -Çankırı; Genezin Avanos-Nevşehir; *Ermenek –Konya; *Karaisalı-Adana; Bozyazı Anamur, Sökün Silifke -İçel; Bağyaka Finike–Antalya; *Bor -Niğde)

[sıdmag]: (-Burdur)

[sıdmak (I)]: (Çığrı Dinar-Afyonkarahisar; *Eğridir, -Burdur; Söğüt-Denizli; Eğili, Hasanoğlan-Ankara; -Niğde; *Akşehir, *Ermenek-Konya; *Mut-İçel; *Milas -Muğla) şekil ve anlam karşılıklarıyla yer almaktadır (DS,2009, s. 3623).

B. Eserde Geçen Spesifik Bitkiler

Şeytān degirmeni شيطان دكرمني 45a/01- 03

Eserde "şeytān degirmeni"ni merhem olarak sürmenin fayda vereceği ve eğer küçük oğlanlarda ya da çocuklarda görülürse "bād āverd dikeni" olarak adlandırıldığı, Türkçede ise ''şeytān değirmeni'' olarak bilindiği, rüzgârın önünde yuvarlandığı, kökü ve yapraklarının suyuna oturulursa faydalı olacağı, izah edilmektedir.

Steingass'ın ''*A comprehensive Parsian-English Dictionary*'' adlı sözlüğünde > Far. bādever başlığında "Kirpi dikeni, şeytan değirmeni, A sort of thorny shrub." olarak geçmektedir (Steingass, 2005, s.138)

Müntehâb-ı Şifâ'da ''bādever'' başlığında "Kirpi dikeni, şeytan değirmeni (Echinops sphaerocephalus)" olarak zikredilmiştir (MŞ, 1999, s.44-91b/80).

Ebulfeyz Mustafa Efendi'nin *Risâle-i Feyziyye fi Lügâti'l Müfredâti't Tıbbiyye*'sinde 'bād-āverd" başlığında ele alınan sözcükte, bir dikenli ot olduğu, güzün sahrâlarda yelin önünde yuvarlanması sebebiyle bu isim verildiği ve "boğa dikeni" olarak da bilindiği belirtilmekte ve "boğa dikeni" başlığı altında ise tabiblerin bād-āverd dediği, Farsça'dan muarreb olduğu, Arapça " ''şevketü'l-beyzā'' ve ''şevke-i mübāreke'' denildiği Latince'de ise "kārdūsentā ve kardūsentū" denildiğini açıklanır (Doğan, 2012, s.45).

āsin "anduz kökü'' اسن 25a/15-17

Metinde "āsin"den sonra " anduz köki" zikredilmiş, özellikle "eftīmūn" ile hazırlayıp şerbetini içmenin fayda vereceği belirtildikten sonra *Tezkiretü's-Süveydiyye* 'de geçen Arapça ibâre verilmiştir:

Kelime, *Devâ-i Emrâz*'ın Ayasofya ve Zeytinoğlu nüshasında da "āsin" şeklinde yer almaktadır.

Ebulfeyz Mustafa Efendi'nin *Risâle-i Feyziyye fi Lügâti'l Müfredâti't Tıbbiyye*'sinde ise "andız" kelimesi geçmekte ve buna Arapça "rāsin" denildiği, "harf-i rā'da gelir, deyip ''rāsin'' başlığına yönlendirmektedir. (Doğan, 2012, s. 30)

Buradan anlaşıldığına göre eserde "āsin" olarak zikredilen kelimenin aslı Arapça "rāsin" dir. Öyle görülüyor ki kelime ya yanlış yazılmış ya da halk ağzının etkisiyle metinde bu şekliyle verilmiştir.

kerme beyżā كرمه بيضا 25a/20-22

Metinde "kerme beyżā" nın sarmaşık türünden olduğunu ve kökünden her gün iki dirhem yenirse veya kaynamış suyundan on dirhem içilirse faydalı olacağı beyan edilmiştir.

Kelimeyle birebir örtüşen şekle kaynaklarda rastlanmamaktadır.

Ebulfeyz Mustafa Efendi'nin *Risâle-i Feyziyye fi Lügâti'l Müfredâti't Tıbbiyye*'sinde "kerm" başlığında ele alınan şekil için; Türkçe "asma" denildiği ve Farsça'da "tāk " diye bilindiği zikredilmiştir (Doğan,2012, s.122).

Farsça "tāk"a ise *Kubbeatı Lügatı*'nde "asma, üzüm kütüğü" karşılığıyla rastlanmaktadır (Kubbealtı Lugatı).

semāderpūs سمادرپوس 42b/28
Metinde bu bitki için, eğer asel ile kullanılırsa "teşennüc-i imtilāʾiyye"ye faydalı olduğu belirtilmekte ama bitkinin herhangi bir dildeki karşılığına ya da manasına rastlanmamaktadır. *Devâ-ı Emrâz*'ın Ayasofya ve Zeytinoğlu nüshalarında da kelime aynı şekilde yer almaktadır. Kelime farklı okumalara açıktır.

Le/imaḥleb "Su yosunu" 121a/06
Metinde, "lemaḥleb" denilen su yosununu ağızda tutmanın uygun olduğu ve halkın bu bitkiye sülükler gelir, dedikleri belirtilmiştir. Kelimeye, metindeki şekil itibariyle kaynaklarda rastlanmamaktadır.
Zafer Önler'in "*Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü*"nde "yosun" maddesinde "yosun, su yosunu"; Lemna Minor ~ yosun "su bitkisi [XV Çağatay.], bataklık bitkisi, su mercimeği" anlamlarıyla ele alınmıştır. Ömer Şifâ-î'nin *Kitâb-ı cevherü'l-ferîd fi't-tıbbü'l-cedîd* adlı eserinde su yosunu "aslü'l-ḳarolina; derya yosunu, mercan otu" olarak geçmektedir. (36b/18) (Çetinkaya, 2019, s.559). Kelime yine, Ebulfeyz Mustafa Efendi'nin *Risâle-i Feyziyye fi Lügâti'l Müfredâti't Tıbbiyye*'sinde "mercan kökü" maddesinde "büssed ve mercan-ı ebyaz"; "büssed" maddesinde ise kelimeye "kurūl" dahi denildiği [kuvāliyūn] şeklinde Yunanca'dan muarreb olduğu belirtilerek, Türkçe "mercan kökü" denildiği ve bazı kimselerin "mercan" dediği, asıl olanın ise tıpta kırmızı mercana "mercān-ı ahmer; beyaz olana "büssed ve mercān-ı beyāz " denildiği zikredilmiştir (Doğan, 2012, s.141, 47).

Sonuç:

Devâ'-i Emrâz, içerisinde barındırdığı spesifik adlandırmalarıyla Osmanlı Türkçesinin ve târihi metinlerin söz varlığını sunma hatta *Derleme Sözlüğü*'ne, *Tarama Sözlüğü*'ne ve etimolojik sözlüklere ilâve kelime ekleme hususunda çok mühim bir kaynak eser durumundadır.

Eser incelendiğinde metne özgü birçok kelimenin bulunması da eserin önemini ortaya koymaktadır. Eserde bir kelimenin birçok dildeki karşılığının verilmesi neticesinde birçok kelime toplu olarak sunulmaktadır.

Devâ'-i Emrâz adlı eserin, Hamidiye Nüshasında tespit edilen terimler "Eserde Geçen Bazı Özgün Hastalık Adları ve Spesifik Bitkiler" olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Özgün rastlanan hastalık terimlerinden 22 hastalık ismi; özellikli bitkilerden ise 5 bitki terimi tespit edilmiştir. Nüshada tespit edilen bu terimler dönemin zikredilen metinleri ve sözlükleri de mukayese edilerek incelenmiştir. Bu mukayese neticesinde metinde tespit ettiğimiz bazı hastalık ve bitki isimleri etimolojik sözlüklerde, Osmanlı Türkçesi tarihi metinlerinde, *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Tarama Sözlüğü*'nde tespit edilememiştir. Bazı adlandırmaların benzer kullanımının olduğu görülse de birçoğunun günümüzdeki kullanımlarda olmadığı anlaşılmıştır.

İki farklı başlık altında ortaya koyulan incelemede, tespit ettiğimiz 22 başlıkta ele alınan hastalık isminden Türkçe 37, Arapça 2, Yunanca 2, bitki adlarından Arapça 2, Arapça-Farsça 1, Farsça 1 Yunanca kökenli 1 kelimedir:

"uçuk tutmak" şeklinin *EDPT* ve Nişanyan'ın sözlüğünde metindeki anlam ve şekliyle yer almadığı görülmüştür. "aŋsuzdalık, tamla, deŋsüz yatmak" şekillerinin hiçbirine kaynaklarda rastlanmamıştır. "kö/üngürülme" şeklinin benzer kullanımlarının olduğu görülmüştür. "ditreyik" şeklinin benzeri yalnızca TDK'nın *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde geçer. "tavuk karaŋusı" şekline taranan kaynaklarda rastlanmamış, benzer kullanımlarının olduğu görülmüştür. "k/gelin" şekline taranan kaynaklarda rastlanmamıştır. "kurbagacuk ve dil altı" şekillerine metindeki kullanımıyla Clauson'un sözlüğünde, *DLT*, *KB* ve *Derleme Sözlüğü*'nde rastlanmaz. "ıncarak~ıncaruk" şekilleri taranan kaynaklarda yoktur. "felgamuni ve yılaranca/uk" şekilleri metindeki anlamıyla herhangi bir kaynakla geçmemektedir. " deve tabanı" şekli *EDPT*, *KB* ve *DLT*'te yoktur. "çıŋgraklu öksürük" kelimesi herhangi taranan kaynakta metindeki şekliyle yer almaz. "bagırsak sayrundusı" şekil olarak herhangi bir kaynakta yer almaz. "kavuk kayşamak" kelimesinin "kagşamak" şekli *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Tarama Sözlüğü*'nde geçer. "'togurma sabırlıgı" şekline taranan kaynaklarda rastlanmaz. "arka gürüzligi" şeklinin benzer kullanımına rastlanmıştır. "ganferan/ ganferaniya" şekline taranan kaynaylarda rastlanmamıştır. "kutluca, yumrıcak, göyinme" şekillerine *EDPT* ve *KB*'de rastlanmamış, benzer kullanımları diğer kaynaklarda görülmüştür. "kemrik" şekli *Tarama Sözlüğü*'nde, *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde veya taranan herhangi dönem kaynağında bir hastalık adlandırması olarak geçmemektedir. "agır hastalığı" şekli *Tarama Sözlüğü*'nde, *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde geçmemektedir. "kış isitmesi"şekli *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır. "kerme beyza, semaderpus, le/imahleb" kelimelerinin birebir anlam ve şekliyle örtüşen haline kaynaklarda rastlanmamıştır.

Devâ'-i Emrâz, sâhip olduğu söz varlığıyla çok çeşitli alanlarda veriler sunabilecek kelime zenginliğine sahiptir. Bu araştırma çalışmasında; eserdeki özgün hastalıklar ve bazı spesifik bitkiler tespit edilip incelenmiştir. Tespit edilen bu terimlerden birçoğunun, dönem metinlerinde, *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Tarama Sözlüğü*'nde bulunmayışı eserin ehemmiyetini ortaya koymakta kullanılabilecek mühim bir göstergedir. Gerek kapsamlı varak hacmine sahip olması, gerekse çeşitli sebeplerle ortaya konulamayan bu metinler, söz varlığı bakımından çalışılamamış olup, bu çalışmamızın ise bundan sonraki araştırmalara örnek teşkil etmesini ümid ediyoruz.

References [31]

Abdullah, K. (2004). *Karahanlı Türkçesi satırarası Kur'an tercümesi*:73, 1V/ 235V/2), [Yayımlanmamış doktora tezi] Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı gunya.* TDK Yayınları.

Arat, R. R. (1979). *Kutagdu bilig III.* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Arat, R. R. (1991). *Kutadgu bilig 1*, TDK Yayınları.

Arat, R.R. (2006). *Atabetü'l-hakayık.* TDK Yayınları.

Ata A. (2004). *Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Rylands nüshası) Karahanlı Türkçesi, giriş–metin-notlar- dizin.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1997). *Kısasü'l-Enbiya I-II.* TDK Yayınları.

A. von Le Coq. (1912, 1919, 1922) . Türkische Manichaica aus chotscho, *APAW*. I– II-III.

Bang, W. (1931). Manichaische erzahler. *Muzcon*, XLIV.

Battal, A. (1997). *İbni Mühenna lügati.* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:9.

Bilgin, A. (1996). *Nazmü'l-hilafiyyat tercümesi.* TDK Yayınları.

Buhârî, Ş.S. (1298). *Lügât-i Çağatay Türk-i Osmânì*. The Library Of The University Of California.

Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü.* TDK Yayınları.

Canpolat, M. Önler, Z. (2007). *İshak Bin Murad edviye-i müfrede.* TDK Yayınları.

Clauson, S.G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, At the Clarendon Press.

Çetin, H. A. (2025). *Eski Anadolu Türkçesi eczacılık ve tıp terimleri sözlüğü.* TDK Yayınları.

Çetinkaya, A. (2020). *Cevâhirü'l-ferîd fî tıbbü'l-cedîd- (İnceleme-metin-dizin sözlük)* [Yayımlanmamış doktora tezi] Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetinkaya, A. (2019). *Kitâb-ı Cevherü'l-ferîd fi't-tıbbü'l-cedîd* adlı eserinde söz varlığı. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(39), 555–584. https://doi.org/10.7816/ulakbilge-07-39-06

Dilçin, C. (1991). *Mes'ud bin Ahmed: Süheyl ü Nev-bahar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilçin, C. (2009). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, Ş. (2009). *Terceme-i Akrabâdin, Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş, inceleme, metin, dizinler)* [Yayımlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi].

Doğan, Ş. (2011). Onyedinci yüzyılda kaleme alınmış bir tıp ve eczacılık sözlüğü: Lügât-ı müşkilât-ı eczâ. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, *12*(2), 95-104.

Doğan, Ş. (2012). *Ebulfeyz Mustafa Efendi'nin Risâle-i Feyziyye fî Lügâti'l-Müfredâti't-Tıbbiyye*. Değişim Yayınları.

Doğuer, E. (2013). *Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî: Metin-sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleymân Efendi-i Buhârî Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i evvel)* [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi].

[31] Çalışmada birebir atıf yapılmayan fakat metnin okunma aşamasında ve kelimelerin taranmasında yararlanılan kaynakların da ''References'' bölümünde verilmesi uygun görülmüştür.

Erbay, F. (2008a). *W. Radloff'un "Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy" adlı eseri ve eserde geçen Çağatay Türkçesine ait kelimelerin incelenmesi* [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi].

Erbay, F. (2008b). W. Radloff'un sözlüğündeki Çağatay Türkçesine ait kelimelerde karşılaşılan bazı sorunlar. In *1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu bildirileri (23–26 Ekim 2007, Isparta)* (pp. 245–250).

Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi.

Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı I–II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergüzel, M. (1999). *Tarih-i İbn-i Kesir tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (M. Akalın, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları. (Original work published 1941)

Gürlek, M. (2016). Yabancı tıp terimlerine Osmanlı tıp metinlerinden Türkçe karşılık örnekleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *16*(4), 215–236. https://doi.org/10.11616/basbed.vi.455412

Kaçalin, M. S. (2023). *Dîvânu Lugâti't-Türk: Türk dilinin ilk sözlüğü* (M. Ölmez, Haz.). Vakıfbank Kültür Yayınları.

Kadri, H. K. (1943). *Büyük Türk lügati*. Maarif Matbaası.

Kanar, M. (2010). *Farsça-Türkçe sözlük*. Say Yayınları.

Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî Gülistan tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kâşgarlı Mahmud. (1999). *Divânu Lügâti't-Türk tercümesi* (Cilt 3; B. Atalay, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları (Yayın No. 523).

Kâşgarlı Mahmud. (2005). *Divânu Lügâti't-Türk* (S. Erdi & S. T. Yurteser, Çev., uyarlama ve düzenleme). Kabalcı Yayınları.

Küçüker, P. (2010). *Şerâfeddin Sabuncuoğlu Mücerrebname* (Yayın No. 81). Kültür Ajans Yayınları.

Nişanyan, S. (2003). *Sözlerin soyağacı: Çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü*. Adam Yayınları.

Önler, Z. (1990). *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa: II. Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Önler, Z. (2015). Türkçede "kırmızı" renk kavramına ilişkin adlandırmalar. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, *3*(5), 17–23. https://doi.org/10.12992/TURUK192

Önler, Z. (2017, 4–7 Ekim). *Cerrahiyetu'l-Haniyye'deki tıp terimleri üzerine* [Sempozyum sunumu]. Uluslararası Amasya Sempozyumu, Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye.

Önler, Z. (2019). *Tarihsel tıp metinleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özçelik, S. (2001). *Kitâbü'l-Mühimmât*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Sami, Ş. (2010). *Kâmus-ı Türkî*. Türk Dil Kurumu Yayınları. (Original work published 1900)

Steingass, F. (2005). *A comprehensive Persian–English dictionary*. Çağrı Yayınları. (Original work published 1892)

Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* (Vols. 2, 4, 8; S. Tezcan, Ed.). TÜBA.

Toparlı, R. (2000). *Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmani*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2009). *Derleme sözlüğü*.

Türk Dil Kurumu. (2019). *Tarama sözlüğü*.

Türk Dil Kurumu. (2023). *Türkçe sözlük*.

Türkmen, S. (2006). *Eski Anadolu Türkçesinde tıp terimleri* [Yayımlanmamış doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi].

Uludağ, O. Ş. (1925). *Beş buçuk asırlık Türk tabâbeti târihi* (İ. Uzel, Sadeleştiren) (Yayın No. 1296). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Uzel, İ. (1992). *Cerrahiyyetü'l-Haniyye I–II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzel, İ. (2026). *Cerrâhiyetü'l-Hâniyye*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi satırarası Kur'an tercümesi (73, 235v/3–450r/7)* [Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi].

Ünlü, S. (2012a). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.

Ünlü, S. (2012b). *Harezm Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.

Ünlü, S. (2012c). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.

Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü* [Yüksek lisans tezi, Dumulupınar Üniversitesi].

Yüce, N. (1993). *Zemahşeri-Mukaddimetü'l-Edeb-Harezm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası: Giriş-dil özellikleri-metin-indeks* (Yayın No. 535). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Elektonik Kaynaklar

Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı - Kamus, 01. 05, 2026, 18.26, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı - Kamus

Kubbealtı Lugatı, 01. 09, 2026, 12.20, Kubbealtı Lugatı

TÜRK DİL KURUMU-DERLEME SÖZLÜĞÜ VERİ TABANI, 01. 23, 2026, 17.05, TÜRK DİL KURUMU-DERLEME SÖZLÜĞÜ VERİ TABANI

ETHICAL DECLARATIONS

Research and Publication Ethics

The author(s) declare that this manuscript is an original work prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The manuscript has not been previously published and is not currently under consideration for publication elsewhere.

All sources used in the preparation of this study have been properly cited and referenced. The author(s) confirm that the work contains no plagiarism, fabrication, falsification, or manipulation of data. The research findings are presented honestly and transparently in accordance with the principles of academic integrity.

Author Contributions

All authors have significantly contributed to the conception, design, analysis, and preparation of the manuscript. All authors have read and approved the final version of the manuscript and agree to its submission and publication.

Conflict of Interest

The author(s) declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.

Funding

This research did not receive any specific grant, financial support, or funding from any public, commercial, or non-profit funding agencies.

Artificial Intelligence (AI) Usage Disclosure

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools may have been used solely for limited purposes such as language editing, translation assistance, and stylistic improvement. Any AI-assisted translations or language corrections were carefully reviewed and verified by the author(s). Artificial intelligence tools were not used to generate the core scientific content, research design, analysis, or scholarly conclusions. All academic responsibility for the content of the manuscript rests entirely with the author(s).

Copyright and Permissions

The author(s) confirm that all necessary permissions for copyrighted materials have been obtained where required and that the manuscript does not violate any intellectual property rights.

Author Approval

All authors confirm that they have read and approved the final version of the manuscript and consent to its submission and publication.

ETİK BEYANLAR

Araştırma ve Yayın Etiği

Yazar(lar), bu makalenin özgün bir çalışma olduğunu ve bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Makale daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olup başka bir dergide değerlendirme sürecinde değildir.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde atıflanmıştır. Yazar(lar), çalışmanın intihal, veri uydurma, veri tahrifi veya manipülasyon içermediğini; araştırma bulgularının bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun şekilde sunulduğunu beyan eder.

Yazar Katkısı

Tüm yazarlar çalışmanın tasarlanması, yürütülmesi, analizi ve makalenin hazırlanmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Tüm yazarlar makalenin son hâlini okuyup onaylamış ve yayımlanmasını kabul etmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar(lar), bu makalenin yayımlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansal Destek

Bu araştırma herhangi bir kamu kurumu, ticari kuruluş veya kâr amacı gütmeyen kuruluş tarafından finansal olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Makalenin hazırlanması sürecinde yapay zekâ araçlarından yalnızca dil düzenleme, çeviri desteği ve anlatım iyileştirmesi amacıyla sınırlı ölçüde yararlanılmış olabilir. Yapay zekâ araçları tarafından yapılan çeviri ve dil düzenlemeleri yazar(lar) tarafından dikkatle kontrol edilmiştir. Yapay zekâ araçları çalışmanın bilimsel içeriğinin, araştırma tasarımının, analizlerinin veya akademik sonuçlarının oluşturulmasında kullanılmamıştır. Makalenin içeriğine ilişkin tüm akademik sorumluluk yazar(lar)a aittir.

Telif Hakları ve İzinler

Yazar(lar), telif hakkı gerektiren materyaller kullanılmışsa gerekli izinlerin alındığını ve çalışmanın herhangi bir fikrî mülkiyet hakkını ihlal etmediğini beyan eder.

Yazar Onayı

Tüm yazarlar makalenin son hâlini okuduklarını, onayladıklarını ve yayımlanmasını kabul ettiklerini beyan eder.